

ISSN 2786-6122 (*Print*)
ISSN 2786-6130 (*Online*)

Випуск 2 (06)
2023 рік

Науковий
журнал

**ГУМАНІТАРНІ СТУДІЇ:
*ІСТОРІЯ
ТА ПЕДАГОГІКА***

**HUMANITARIAN STUDIES:
*HISTORY
AND PEDAGOGY***

Тернопіль
ЗУНУ
2023

**ГУМАНІТАРНІ СТУДІЇ:
історія та педагогіка**

*Науковий журнал.
Заснований від 24 лютого 2021 р.
Виходить двічі на рік.*

**HUMANITARIAN STUDIES:
history and pedagogy**

*Scientific journal
Is published twice a year*

**Випуск 2 (06)
2023**

*Затверджено рішенням Вченої
ради ЗУНУ, протокол № 4
від 6 грудня 2023 р.*

**Issue 2 (06)
2023**

ISSN 2786-6122 (Print) / ISSN 2786-6130 (Online)

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24844-14784Р від 07.04.2021 р.*

Науковий журнал «Гуманітарні студії: історія та педагогіка» розміщено
в міжнародних каталогах та наукометричних базах: GoogleScholar, Index
Copernicus, НБУВ.

Електронний варіант журналу:
<http://gsip.wunu.edu.ua/index.php/gsipua>
<http://www.irbis-nbuv.gov.ua>

Головний редактор:

ГОМОТЮК Оксана Євгенівна, доктор історичних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, декан соціально-гуманітарного факультету, Західноукраїнський національний університет (Україна)

Заступники головного редактора:

БІЛОВУС Леся Іванівна, доктор історичних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, Західноукраїнський національний університет (Україна)

РЕБУХА Лілія Зіновіївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри освітології і педагогіки, Західноукраїнський національний університет (Україна)

Відповідальний секретар:

НЕДОШИТКО Ірина Романівна, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, Західноукраїнський національний університет (Україна)

Редакційна колегія:

Історія

ГОМОТЮК Оксана Євгенівна, доктор історичних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, декан соціально-гуманітарного факультету, Західноукраїнський національний університет (Україна)

БІЛОВУС Леся Іванівна, доктор історичних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, Західноукраїнський національний університет (Україна)

ДАЦКІВ Ігор Богданович, доктор історичних наук, професор, академік Академії соціальних наук України, професор кафедри міжнародних відносин та дипломатії, Західноукраїнський національний університет (Україна)

КЛІШ Андрій Богданович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (Україна)

МАСЛІВ Володимир Іванович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних наук, культури і мистецтва, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського (Україна)

ПАСІЧНИК Михайло Степанович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи, Українська академія друкарства, м. Львів (Україна)

ПЕРЕДЕРІЙ Ірина Григоріївна, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри українознавства, культури та документознавства, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка (Україна)

ФЕДЬКОВ Олександр Миколайович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін, Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка (Україна)

ЮРІЙ Михайло Федорович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича (Україна)

ЯБЛОНСЬКИЙ Василь Миколайович, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин, Київський університет імені Бориса Грінченка (Україна)

РУЖАНСЬКИЙ Мечислав, доктор історичних наук, професор факультету права та адміністрації Вармінсько-Мазурського університету (Ольштин, Республіка Польща)

РЕМБЕЖ Марек, доктор габілітований, професор Сілезького університету в Катовіцах (Республіка Польща)

МАТУРКАНІЧ Патрік, доктор філософії, проректор з наукової роботи Університету прикладної психології в м. Терезін (Чеська Республіка)

Педагогіка

РЕБУХА Лілія Зіновіївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри освітології і педагогіки, Західноукраїнський національний університет (Україна)

ВОЛОШИНОВ Сергій Анатолійович, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри інноваційних технологій та технічних засобів судноводіння, Херсонська державна морська академія (Україна)

ГЛАДУШ Віктор Антонович, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, управління та адміністрування Навчально-наукового інституту менеджменту та психології, Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України (Україна)

КАЛАУР Світлана Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності; керівник Центру післядипломної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна)

КУЧЕР Світлана Леонідівна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки, Криворізький державний педагогічний університет (Україна)

ЛАВРЕНТЬЄВА Олена Олександрівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля» (м. Дніпро) (Україна)

МАСЛІЙ Олег Миколайович, доктор педагогічних наук, професор, заступник начальника Військової академії (м. Одеса) з навчальної роботи – начальник навчального відділу (Україна)

РІДКОДУБСЬКА Ганна Анатоліївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки, Хмельницький національний університет (Україна)

РОМАНИШИНА Оксана Ярославівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інформатики та методики її навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (Україна)

ЦАРИК Ольга Михайлівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій, Західноукраїнський національний університет (Україна)

ЧАЙКА Володимир Мирославович, доктор педагогічних наук, професор кафедри освітології та педагогіки ЗУНУ

ШУКАТКА Оксана Василівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри фізичного виховання та спорту, Львівський національний університет імені Івана Франка (Україна)

АКИМ'ЯК Амантіус, доктор габілітований, професор теологічного факультету в Кошицах, теологічного інституту в Спішській Капітулі Католицького університету в Ружомберку (Словаччина)

СЛІВА Славомір, доктор філософії, декан економічно-гуманітарного факультету Академії прикладних наук Вищої школи Управління та Адміністрації в Опольє (Республіка Польща)

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Микола ГАЛІВ

ВІДЗНАЧЕННЯ 200-ЛІТТЯ БИТВИ ПІД ВІДНЕМ У ВИСВІТЛЕННІ ЧАСОПИСУ
«SZKOLA» (1883)

8

Андрій КЛІШ

УКРАЇНА – НАТО В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

22

Степан ПРИЙДУН

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ СПІВРОБІТНИЦТВА
УКРАЇНИ І НАТО (2019–2022 рр.)

33

Анатолій ФІЛІНЮК, Володимир ЯРИЧ

СПОГАДИ ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖОГО ВСЕВОЛОДА ПЕТРИВА
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ ПЕРІОДУ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

40

Михайло ЮРІЙ, Назарій ХРИСТАН

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

60

ПЕДАГОГІКА

Оксана КРИЧКІВСЬКА, Ганна ЗВАРИЧ

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ
СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

74

Ірина МЕЛЬНИЧУК

СТВОРЕННЯ ІНТЕРАКТИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА
У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ МЕДИЦИНИ

85

Ганна РІДКОДУБСЬКА

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ
АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ

94

Лілія РЕБУХА, Хань ЛЮ

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ЗАКОРДОНОМ

103

Ольга ЧИКУРОВА, Володимир ЧАЙКА, Оксана ПИСАРЧУК

НЕФОРМАЛЬНА ТА ІНФОРМАЛЬНА ОСВІТА ДОШКІЛЬНИКІВ:
СУТЬ, ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ

113

CONTENT

HISTORY

Mykola HALIV

<u>CELEBRATION OF THE 200th ANNIVERSARY OF THE BATTLE OF VIENNA IN COVERAGE OF THE «SZKOLA» MAGAZINE (1883)</u>	9
---	---

Andrii KLISH

<u>UKRAINE – NATO IN THE CONTEMPORARY INTERNATIONAL SECURITY SYSTEM</u>	22
---	----

Stepan PRYDUN

<u>CURRENT ASPECTS OF COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND NATO 2019–2022</u>	33
--	----

Anatoliy FILINYUK , Volodymyr YARYCH

<u>THE MEMORIES OF THE CORPORAL GENERAL VSEVOLOD PETRIV AS A SOURCE FOR STUDYING THE MILITARY HISTORY OF THE PERIOD OF THE UKRAINIAN NATIONAL REVOLUTION 1917–1921.</u>	41
---	----

Mykhailo YURIY, Nazarii KHRISTAN

<u>CIVILIZATIONAL SELF-IDENTIFICATION OF IDENTITY</u>	61
---	----

PEDAGOGY

Oksana KRYCHKIVSKA, Hanna ZVARYCH

PROBLEMS AND PROSPECTS OF TRAINING FOREIGN STUDENTS

IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE 75

Iryna MELNYCHUK

CREATION OF AN INTERACTIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE MEDICAL SPECIALISTS 85

Hanna RIDKODUBSKA

THE STATE OF DEVELOPMENT STUDENTS' SOCIAL ACTIVITY

94

Liliya REBUKHA, Han LIU

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

SPECIALISTS TRAINING FOR THE FUTURE PROFESSIONAL

ACTIVITIES IN UKRAINE AND ABROAD 102

Olha CHYKUROVA, Volodymyr CHAIKA, Oksana PYSARCHYK

NON-FORMAL AND INFORMAL PRESCHOOL EDUCATION: NATURE,

TYPES, AND FUNCTIONS 114

ІСТОРІЯ

УДК 930.1(477):050(477)»1883»:37(091)

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2023.02.008>

Микола ГАЛІВ

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка Дрогобич, Україна
ORCID: orcid.org/0000-0001-7068-3124

ВІДЗНАЧЕННЯ 200-ЛІТТЯ БИТВИ ПІД ВІДНЕМ У ВИСВІТЛЕННІ ЧАСОПИСУ «SZKOŁA» (1883)

Анотація. У статті аналізуються теоретико-дискурсивні та тематичні особливості висвітлення у часописі «Szkoła» («Школа») питань організації та проведення 200-літнього ювілею битви під Віднем. Методологія дослідження спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на фронтально-евристичний метод опрацювання пресових видань і методи внутрішньої критики історичних джерел. Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше проаналізовано зміст педагогічного часопису «Szkoła», який видавався у Львові, щодо висвітлення організації та проведення відзначення у 1883 р. ювілею 200-ліття переможної битви під Віднем.

З'ясовано, що педагогічному тижневику «Szkoła» в 1883 р. було опубліковано низку статей з приводу відзначення 200-ліття битви під

Віднем та «педагогічного значення» цієї події. Автором більшості з них був головний редактор часопису, відомий педагог і публіцист Болеслав Барановський. У його статтях проглядаються декілька концептуальних обґрунтувань необхідності відзначення 200-ліття Віденської битви: 1) цю подію представлено як перемогу християнства над ісламом; 2) для характеристики історичного значення події використано цивілізаційні та національні маркери, які представляли польський народ захисником європейської цивілізації, а Яна III Собеського – видатним діячем останньої чверті XVII ст.; 3) поширювався міф про історичну політичну співпрацю поляків з монархією Габсбургів, що мало на меті засвідчити начебто традиційну політичну лояльність польського населення до австрійської династії; 4) наголошувалося на патріотично-педагогічному значенні святкування річниці перемоги під Віднем; 5) зроблено спробу поширити дискурс польсько-української співпраці. Констатовано, що Б. Барановський у своїх статтях транслював історичний дискурс краківської історичної школи й політичні візії станчиків. Встановлено, що у часописі «Szkola» опубліковано дві науково-історичні праці: а) археографічну статтю з публікацією історичного документа, який демонстрував спробу відзначити ювілейну дату перемоги під Віднем ще у 1783 р.; б) краєзнавчу статтю про будинок Яна Собеського у Львові. У тижневику було опубліковано звернення Центрального ювілейного комітету, в якому також містилися історичні рефлексії цивілізаційного та національно-патріотичного характеру. У рубриці «Собесціана» (Sobesciana) редакція часопису повідомляла читачів про видання, присвячені Янові Собеському та битві під Віднем 1683 р.

Ключові слова: часопис «Szkola», Болеслав Барановський, 200-річчя битви під Віднем, історіографічне середовище, краківська історична школа, політика пам'яті, Галичина.

Mykola HALIV

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

Drohobych, Ukraine

ORCID: orcid.org/0000-0001-7068-3124

CELEBRATION OF THE 200TH ANNIVERSARY OF THE BATTLE OF VIENNA IN COVERAGE OF THE «SZKOLA» MAGAZINE (1883)

Abstract. The theoretical, discursive and thematic features of the coverage in the magazine «Szkola» («School») of the organization and holding of the 200-year anniversary of the Battle of Vienna are analyzed in this article. The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, objectivity, as

well as the frontal-heuristic method of processing press publications and methods of internal criticism of historical sources. The scientific novelty of the research lies in the fact that for the first time the content of the pedagogical magazine «Szkola», which was published by the Pedagogical Society in Lviv, was analyzed in connection with the celebration of the 200th anniversary of the victorious battle near Vienna in 1883.

It was found that in 1883, the pedagogical weekly «Szkola» published a number of articles on the celebration of the 200th anniversary of the Battle of Vienna and the «pedagogical significance» of this event. The author of most of them was the editor-in-chief of the magazine, a well-known teacher and publicist Boleslav Baranovski. From his articles, I singled out several conceptual justifications for the need to celebrate the 200th anniversary of the Battle of Vienna: 1) this event is presented as a victory of Christianity over Islam; 2) to characterize the historical significance of the event, civilizational and national markers were used, which described the Polish people as defenders of European civilization, and Jan III Sobieski as an outstanding figure of the last quarter of the 17th century; 3) a myth was spread about the historical political cooperation of the Poles with the Habsburg monarchy, which was intended to testify to the supposedly traditional political loyalty of the Polish population to the Austrian dynasty; 4) the patriotic and pedagogical significance of celebrating the anniversary of the victory near Vienna was emphasized; 5) an attempt was made to spread the discourse of the Polish-Ukrainian cooperation. It has been investigated that B. Baranovski broadcast the historical discourse of the Krakow historical school and the Stanchyki party's political visions in his articles. It was established that two scientific and historical works were published in the journal «Szkola»: a) an archeographic article with the publication of a historical document that demonstrated an attempt to mark the anniversary date of the victory at Vienna as early as 1783; b) local history article about the house of Jan Sobieski in Lviv. The magazine published the address of the Central Jubilee Committee, which also contained historical reflections of a civilizational and national-patriotic nature. In the column «Sobesciana», the editorial staff of the magazine informed the readers about publications dedicated to Jan Sobieski and the Battle of Vienna in 1683.

Key words: «Szkola» magazine, Boleslav Baranovski, 200th anniversary of the Battle of Vienna, historiographic environment, Krakow historical school, memory policy, Galicia.

Постановка проблеми. Відзначення ювілейних дат завжди посідали вагомую роль у конструюванні необхідних і актуальних варіантів історичної пам'яті тієї чи іншої спільноти. Використання цього засобу політики пам'яті (історичної політики) особливо помітно в історії народів Центрально-Східної Європи, зокрема українців і поляків, на етапі активного формування модерних націй у другій половині XIX – першій половині XX ст. Святкування річниць різних історичних подій давало змогу формувати дискурс про історичну тяглість нації, її культури, ідей і боротьби за свободу, а відтак відкрито або

ж латентно демонструвати нові орієнтири тих чи тих національно-політичних сил. Саме тому польські інтелектуали, громадсько-політичні, релігійно-духовні та культурно-освітні діячі у 1883 р. організували та провели масштабне відзначення 200-ліття битви під Віднем (1683), в якій вагому роль відіграли війська Речі Посполитої на чолі з королем Яном III Собеським. Підготовка та реалізація ювілею активно висвітлювалися періодичними виданнями, зокрема, і суспільно-педагогічним часописом «Szkola» («Школа»).

Аналіз останніх досліджень. У монографії польського дослідника Павела Серженги розкрито організаційні аспекти відзначення 200-ліття битви під Віднем у 1883 р. Висвітлено заходи щодо проведення ювілею в столиці імперії, а також в Галичині – у Кракові, Львові, провінційних містечках [Sierżęga, 2002]. Оскільки цей дослідник коротко подав й історіографію питання станом на 2002 р., то ми зупинимося лише на найновіших студіях. Серед них назвемо працю Міхаеля Мориса-Тваровського про відзначення 200-ліття перемоги під Віднем у 1883 р. на теренах Цешинського Шльонська [Morys-Twarowski, 2013], статтю Славоміра Мроза про виставку історичних артефактів у Кракові під час ювілейних святкувань 1883 р. [Mróz, 2019], а також статтю німецького дослідника Саймона Гадлера про політику пам'яті в австрійсько-польських стосунках від 1883 р. [Hadler, 2014]. Беручи до уваги зазначені праці, наголосимо, що питання висвітлення організаційних аспектів відзначення 200-річчя битви під Віднем на сторінках часопису «Szkola» потребує ретельного опрацювання.

Мета дослідження – з'ясувати теоретико-дискурсивні та тематичні особливості висвітлення у часописі «Szkola» питань організації та проведення 200-літнього ювілею битви під Віднем.

Виклад основного матеріалу. У 1883 р. Австро-Угорська імперія відзначала 200-ліття перемоги над турками і їхніми союзниками у битві під Віднем. Особливе значення цій події надавали польські громадсько-політичні кола, особливо впливова в Галичині партія станчиків. Для неї проведення відповідних урочистостей було ще однією можливістю підкреслити, з одного боку, вагоме значення поляків в історії Європи, з іншого, наголосити на історичних традиціях австрійсько-польської єдності, а відтак ще раз засвідчити власну лояльність до монархії Габсбургів.

Активну участь в організації та проведенні урочистостей в Галичині брало Товариство педагогічне у Львові (далі – ТП), очолюване у той час директором Львівської вчительської семінарії і послом до австрійського парламенту Зиґмунтом Савчинським. ТП перебувало під впливом станчиків, політична програма яких впливала на візію минулого представниками краківської історичної школи. Редактором тижневика «Szkola» у 1882 – 1885 рр. був знаний у Галичині педагог Болеслав Барановський, котрий опублікував у зазначеному часописі низку статей із приводу 200-ліття перемоги під Віднем та «педагогічного значення» цієї події.

Уже 6 січня 1883 р. у тижневику «Szkoła» побачила світ стаття Б. Барановського «Рік 1883-й», в якому він підкреслив значення Віденської битви як історичної події, наголосивши, що боротьбу вели польські, цісарські і чеські війська під проводом короля Яна III Собеського. Обґрунтовуючи значимість події, Б. Барановський згадав морську битву під Лепанто 1571 р., битву під Сентготтхардом 1664 р., які, проте, не відзначають ані в Європі, ні в Габсбурзькій імперії. Натомість битву під Віднем планують відзначити і у столиці держави, і в Галичині. На думку автора, причина цього полягає у «нечуваній доленосності» цієї події для австрійської монархії та всієї Європи. Вона фундаментально вплинула на долі Центральної та Південно-Східної Європи й розмежувала дві епохи у взаєминах Туреччини та європейського світу [Baranowski, 1883, S. 1–2].

Б. Барановський вдався до розлогого екскурсу в історію протистояння європейських країн з Османською імперією, згадав про проникнення турків в Європу, битви на Косовому полі 1389 р. і під Варною 1444 р., здобуття турками Константинополя, битву під Могачем 1526 р., Хотинську війну 1621 р., показав вплив Туреччини на європейську політику в XVI – XVII ст. Оперуючи поняттям «подвиги», він свідомо підносив діяльність короля Владислава Варненчика, гетьмана С. Жолкевського, а відтак і короля Яна III [Baranowski, 1883, S. 2].

Назагал у статті Б. Барановського проглядаються декілька концептуальних обґрунтувань необхідності відзначення 200-ліття Віденської битви. По-перше, він представив цю подію як перемогу християнства над ісламом. У разі поразки під Віднем, Європа, на його думку, могла перетворитися на «мусульманський край». Цікавим у цьому сенсі є така ремарка Б. Барановського: «Безсумнівно панування ісламу було б врешті впало щодо вищої ідеї християнізму, який і під оглядом матеріальної цивілізації своїх послідовників запровадив далі, ніж іслам» [Baranowski, 1883, S. 2]. Бачимо, отже, з одного боку, софістичне обґрунтування вищості християнства над ісламом, з іншого, така позиція виявляла консервативні візії автора, який передовсім із релігійних позицій оцінював значення Віденської битви.

По-друге, редактор використав цивілізаційні та національні акценти для підкреслення значущості події. При цьому Б. Барановський згадав про 400-річчя від народження Миколая Коперника, яке польська громадськість відзначала у 1873 р., наголосивши, що жодні викручені інтерпретації не зможуть заперечити факту приналежності видатного вченого до польського народу, його навчання в польському університеті (Краківському) і здобуття ним освіти від польського професора (Войцеха з Брудзева). Обидві річниці автор називає цінними, оскільки вони засвідчували причетність польського суспільства до «великого цивілізаційного турніру європейських народів». Він визнає, що приєднання поляків до поступу європейської цивілізації відбулося пізніше, але вони «кров'ю і трудом» оплатили цивілізаційний борг. Б. Барановський веде мову про внесок поляків до «загальної скрабниці культури і знання», «історичні

заслуги» польського народу, зобов'язання перед «прахами батьків наших, які вітер розвиває по всіх турецьких побоїщах» [Baranowski, 1883, S. 3].

По суті, редактор часопису у своїй статті активно оперував традиційними для тогочасного польського історіографічного середовища краківської школи поєднанням романтичної (неоромантичної) та позитивістської риторики. Перша полягала у героїзації польської історії, апеляції до подвигів предків, які мають заслуги перед християнством, а друга – у цивілізаційних маркерах, що увиразнювалися підкресленням належності польської культури до європейської цивілізації. Слід відзначити, що Б. Барановський послідовно уникав згадок про польську державність, розуміючи, що такі тези можуть послужити підставою обвинуватити його у польському сепаратизмі.

По-третє, польський педагог і публіцист наголошував на патріотично-педагогічному значенні святкування річниці перемоги під Віднем. Він підносив значення особи Яна III Собеського як «останнього лицаря християнства» для «нашого краю», де звершувалися військові звитяги короля. Добре знаючи шкільні навчальні програми, Б. Барановський наполягав на потребі детальніше висвітлювати такі події як битва під Віднем і біографії таких осіб як король Ян III, щоб вплинути на розвиток характеру і патріотичних почуттів шкільної молоді. «Ми переконані, – зазначав він, – що річниця битви під Віднем повинна бути в цілому нашому краї великою шкільною урочистістю, яка пригадує молоді заслуги наших предків, понесені для християнства і монархії, до складу якої зараз наш край входить» [Baranowski, 1883, S. 3].

Попри необхідну і логічну згадку про Габсбурзьку монархію, Б. Барановський наводить доволі хиткий історичний приклад про «традиції власного шкільництва», маючи на увазі доручення польської Комісії народної освіти (Komisja Edukacji Narodowej) у 1783 р. відзначити сторічну річницю битви під Віднем [Baranowski, 1883, S. 3]. Наголосимо, що така історична аналогія підважувала декларування Б. Барановським політичної лояльності поляків до австрійської імперії, бо ж апелювала до останніх років незалежності Речі Посполитої – держави, яка стала жертвою, зокрема, й австрійської монархії. З іншого боку, вказівка на приклад відзначення річниці битви під Віднем у часі діяльності Комісії народної освіти надавала Б. Барановському можливість додатково аргументувати необхідність широкого відзначення річниці на рівні закладів освіти.

В одному з наступних номерів часопису «Szkola» Б. Барановський опублікував історичний документ, який засвідчував спробу відзначення 100-ліття Віденської битви ще наприкінці XVIII ст. Власне це була повторна публікація, оскільки вперше його було оприлюднено в краківському часописі «Dwutygodnik Naukowy» у 1878 р. Мова йде про обіжник ректора Віленської академії і головної литовської школи о. Почобута (1783), який містив регулямін відзначення в литовських школах річниці зазначеної битви. Характеризуючи документ, Б. Барановський наголосив, що у ньому згадується князь Міхал Понятовський (брат короля Станіслава Августа), який із 1773 р. входив до

Комісії народної освіти [Baranowski, 1883, S. 43]. Власне це був чи не єдиний зв'язок зазначеного обіжника з Комісією народної освіти, тож довести, що саме цей державний орган ініціював відзначення річниці Віденської битви у школах Речі Посполитої не видавалося можливим. Однак, Б. Барановський наголосив: «Подаємо той цікавий обіжник, який доводить, яке високе значення надавалося перед 100 роками цьому відзначенню і як вдало оцінювався виховний вплив подібних історичних річниць, так корисний для формування піднесених почуттів» [Baranowski, 1883, S. 43]. Крім публікації історичного джерела, редакція тижневика «Szkola» у вересні 1883 р. помістила невелику статтю очільника архіву м. Львова Кароля Відмана про будинок на львівському ринку, який колись належав Якобу Собеському, а потім його синові Янові [Widmann, 1883]. Власне цим двома публікаціями редакція часопису обмежила наукове представлення історичних подій, пов'язаних з Віденською битвою та королем Яном Собеським.

У червні 1883 р. в часопису «Szkola» було опубліковано звернення Центрального ювілейного комітету з відзначення 200-річчя оборони Відня (далі – ЦЮК). Відзначимо, що головою ЦЮК був Адам Сапега, а серед членів – президент ТП З. Савчинський та редактор часопису «Szkola» Б. Барановський. Уже на початку відозви декларувалися тези про «історичні заслуги польського народу щодо Європи і всього християнського світу», «послугу наших предків монархії дому Габсбурзького і всієї центральної Європи». Історичну Польщу названо «підмурівком віри і цивілізації Заходу проти варварства Сходу». Водночас підносилися постать Яна III Собеського, його численні перемоги на турками і татарами у боях і битвах під Підгайцями, Калушем, Хотином, Львовом, Журавно. Наголошувалося, що саме цей король «увічнив ім'я вітчизни під мурами столиці німецького цесарства» [Sobieszciana. Odezwa komitetu jubileuszowego, 1883, S. 197–198]. У відозві зроблено спробу підкреслити і польсько-українську єдність, у чому також слід добачати політичні візії станчиків. Зокрема, велася мова про поєднання в особі Яна III Собеського польської і староруської крові (польські предки – по мечу, руські – по кужелю з роду Даниловичів).

Надалі окреслювали завдання ЦЮК щодо відзначення ювілею 12 вересня 1883 р.: видати пам'ятну публікацію праці історичного характеру польською, українською, німецькою, англійською, французькою та італійською мовами, яка підносила б історичне значення віденської «відсічі» і відкидала б закиди деяких політично упереджених авторів щодо участі і заслуг поляків та Яна Собеського; видати пам'ятну медаль з відповідним написом, яка б звеличувала Яна III; виготовити і встановити пам'ятні таблиці і хрести для усіх місцевостей Галичини, які були пов'язані з публічним і приватним життям Яна Собеського; видати пам'ятну кольорову гравюру, яка б представляла Яна III під Віднем, з відповідним поясненням польською і українською мовами, та розповсюдити її поміж школярів; видати кантату для молоді з відповідним текстом, яка б використовувалася при відповідних шкільних урочистостях; побудувати

пам'ятний обеліск чи інший відповідний монумент у Львові, як місцевості пов'язаній з діяннями Яна III; влаштувати спільні мандрівки з метою пізнання історичних місцевостей, зокрема замків в Олеську і Підгірцях; формувати локальні комітети в усьому краї для організаційної єдності відзначення ювілею [Sobieszciana. Odezwa komitetu jubileuszowego, 1883, S. 198].

На місцеві комітети покладалося завдання влаштувати урочистості 12 вересня скрізь, де були б відповідні умови. До програми місцевих урочистостей, на думку ЦЮК, мали б увійти: урочисте подячне богослужіння; відкриття пам'ятних таблиць, навчальних та гуманітарних закладів, публічних майданів імені Собеського; проведення шкільних урочистостей відповідно до програми, яку розробить та представить Головна Управа ТП; публічні масові заходи, відповідні лекції, декламації, музичні акції, фестини та ін. Звісно, для виконання такої широкої програми ЦЮК потребував коштів, тож відозва містила заклики про матеріальну підтримку всіх мешканців краю, без різниці національності, віровизнання і соціального стану [Sobieszciana. Odezwa komitetu jubileuszowego, 1883, S. 198]. У статті містилися й звернення до духовенства трьох обрядів, провідників євангельських спільнот та юдейських кагалів, властей різного рівня, освітян, журналістів, фінансових інституцій, товариств і корпорацій енергійно підтримати справу проведення ювілею.

У відозві ЦЮК, попри інше, привертає увагу потреба спростувати закиди деяких політично упереджених авторів щодо заслуг поляків та Яна Собеського. Схожі ремарки звучали і в дописах Б. Барановського на шпальтах тижневика «Szkola». У січневій статті «Рік 1883-й» він наголосив на потребі боронити заслуги предків перед тими, хто хоче її применшити [Baranowski, 1883, S. 2]. В одній з пізніших статей редактор часопису знову згадав про авторів, які через політичні позиції хочуть «применшити заслуги наших предків у тих вікопомних боях». При цьому Б. Барановський зробив доволі різкий випад у їхній бік, зауваживши, що вони не здатні проинятися навіть поганським пошануванням померлих [Baranowski, 1883, S. 275]. Вочевидь, публіцист мав на увазі, передовсім, австрійськогопрогабсбурзькогоісторикаОнноКлоппа, який у 1882р. опублікував працю «Рік 1683 і війна з Турками до миру в Карловицях 1699 р.» (Das Jahr 1683 und der folgende Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz 1699). Він підкреслив героїчні дії віденських оборонців міста і підважив значення польського війська у битві за Відень. Ця праця викликала рясну критику з боку польських істориків та політиків, зокрема Йозефа Шуйського та Яна Хелмського, які виступили у різних часописах зі статтями, спрямованими на спростування висновків О. Клоппа щодо поляків під Віднем [Hadler, 2014]. Не дивно, що й Б. Барановський у суспільно-педагогічному часописі взявся критикувати тезу австрійського дослідника. Її, однак, швидко підхопили деякі австрійські інтелектуальні та політичні середовища, яким на подобався надмірний вплив поляків в імперії загалом та Галичині зокрема.

У статті «Двохста річниця відбиття Відня у школі», опублікованій в часописі «Szkola» 1 вересня 1883 р., Б. Барановський детально розкрив підготовку до

урочистостей, призначених на 12 вересня, а також вказав на плани різних товариств, організацій, міських властей щодо участі у святі (археологічна виставка та релігійний обхід у Кракові, фестини, мистецько-літературний з'їзд, відкриття пам'ятників і пам'ятних таблиць тощо). Особливу увагу він присвятив картині Яна Матейка (який, до слова, був членом ТП) із зображенням перемоги Яна Собеського під Віднем [Baranowski, 1883, S. 273–274].

Відтак Б. Барановський знову підкреслив «високе педагогічне значення» 200-ї річниці битви під Віднем. Він намагався акцентувати начебто об'єднувальну містичну силу відзначення події. Зауваживши наявність національних, релігійних, станових, світоглядно-теоретичних відмінностей серед населення Галичини, Б. Барановський писав про потребу об'єднатися навколо усвідомлення того «факту», що уся теперішня моральна і матеріальна культура виросла на християнському ґрунті. Назвавши польський народ «вогнем у великому ланцюгу національних християнських родів», які йдуть уперед у своєму розвитку, він знову вдався до компаративно-історичних концепцій, порівнявши битву під Віднем зі значенням битви під Пуатьє (732 р.), в якій Карл Мартел завдав поразки арабським завойовникам. На його думку, перша битва захистила південно-західну, друга – центральну і південно-східну Європи перед «паводком ісламу» [Baranowski, 1883, S. 274–275]. У цій риториці знову проглядаються цивілізаційний і релігійний підходи у візіях польського інтелектуала другої половини XIX ст. на історію Європи і Польщі.

Педагогічне значення ювілею битви під Віднем Б. Барановський бачив у можливості прищепити школярам усвідомлення величчя подвигу предків, пробудити у них почуття гідності, надати їм взірець громадянської служби, виховати мужність і відвагу, поєднані з вірою у Бога. У цьому контексті він продовжував конструювати міф польсько-української єдності, спільної участі поляків та українців у «боротьбі хреста проти ісламу». «І доля і недоля воєн татарсько-турецьких рівно стосувалася як поляків так і русинів. Потоки польської і руської крові, пролітої в ім'я святої справи, в одну стікали борозду» [Baranowski, 1883, S. 275], – патетично писав Б. Барановський.

Розкривалися й заходи керівництва ТП щодо святкування ювілею у школах. Головна управа ТП внесла пропозицію до Крайової шкільної ради (далі – КШР) щодо звільнення 12 вересня 1883 р. школярів від навчання у школах, натомість проведення за їхньої участі богослужінь, святкових заходів зі співами, декламаціями і відкритими лекціями. Повідомлялося, що ЦЮК підготував «образки» (автор – Юліуш Коссакевич) з написами польською та українською мовами і зображенням Яна III перед битвою у присутності Карла Лотаринзького. Було укладено кантату для школярів на музику директора Львівської консерваторії Кароля Мікулого і слова Владислава Белзи, котру передали керівникам усіх шкіл краю.

Найважливішими, на нашу думку, у цьому контексті були рекомендації Б. Барановського шкільним вчителям щодо вивчення у школі історичних подій пов'язаних із часами Яна III. Педагог зазначав, що учителі повинні доручати

дітям у 3-у класі початкової школи опрацьовувати відповідні розділи у читанках. Так, польська «третья книжка для читання» містить розділи «Ян III Собеський», «Король на весіллі у коваля». Певний зв'язок з історичними подіями 200-річної давнини він бачив і в розділах «Про Михайла Вишневецького», «Дідич і кметі». В останньому описувався лише епізод з «війн турецьких», але для Б. Барановського він був вагомим бо, за його словами, показував «приклад згідної гармонії станів, що відповідає настроєві, який має пронизувати цей ювілей» [Baranowski, 1883, S. 276]. Наголосимо, що ідея спільної участі усіх станів у громадсько-політичному та культурному житті була однією з ключових у програмі станчиків й відповідала позитивістській теорії органічної праці, популярній серед польської інтелігенції і політиків другої половини XIX – початку XX ст.

Б. Барановський радив шкільним педагогам народних шкіл використати й українські підручники. В українській «книжці для читання» у 3 класі початкової школи містилися оповідання «Татари», «Коротка історія Русі», «Могили», а в підручнику для 4 класі – оповідання про любов до Вітчизни, Відень, Будапешт, татар і «неволю татарську», Петра Сагайдачного, битви під Хотиним і Віднем. На думку педагога, вивчення школярами цих історичних подій забезпечить виконання завдань навчального плану, який передбачав опрацювання відомостей «з історій крайових і з історії австрійської» [Baranowski, 1883, S. 276].

За декілька днів до врочистих святкувань, КШР дала дозвіл на звільнення школярів від шкільного навчання 12 вересня 1883 р., про що повідомив часопис «Szkola». При цьому КШР давала певні рекомендації керівникам шкіл: провести шкільні урочистості, які б включали урочисте богослужіння у храмах, а потім в шкільних будинках виконання «національного гімну», декламацій і музичних творів; роздавати учням хромолітографовані гравюри з написами польською і українською мовами, видані ЦКЮ і апробована КШР. Однак наголошувалося, що школярі не можуть брати участь в урочистостях поза межами школи [Wiadomości potoczne, 1883, S. 287]. Останнє не повинно дивувати, адже такі правила визначалися шкільним крайовим законодавством.

На жаль, в аналізованому часописі майже не висвітлювалися різноманітні події масштабного святкування 200-річчя битви під Віднем, про що ретельно писала польська львівська і краківська преса. Редакція тижневика «Szkola» обмежилася лише коротким повідомленням про те, що 12 вересня 1883 р. у всіх школах краю відбулися ювілейні урочистості відповідно до програми, поданої спочатку Головним Зарядом ТП, прийнятої ЦКЮ і затвердженої КШР. Зазначалося, що видані комітетом «образки» викликали в молоді «велику втіху» і розійшлися у кількості 70 тис. екземплярів. Щоправда, багато ще залишилося, тому лунав заклик до громад продовжувати замовлення. Пропагандивно проголошувалося, що «пам'ятна річниця обернулася рятівним поворотом у стосунках між обома братніми народами, які замешкують наші краї» [Rozmaitości krajowe i zagraniczne, 1883, S. 206].

У рубриці «Собесціана» (Sobesciana) редакція тижневика повідомляла переважно про видання, присвячені Янові Собеському. Ще у 1882 р. члени ТП Ромуальд Старкл і Луціан Татомір взяли на себе зобов'язання підготувати біографічні праці про короля, який уславився під Віднем [Baranowski, 1883, S. 3]. Обидві побачили світ на початку 1883 р. за сприяння ТП. Вже 24 лютого часопис повідомляв про продаж книг «Сліди короля Яна III в краю нашому. 106 місцевостей в Галичині, що залишаються у зв'язку з історичним і домашнім життям Яна Собеського» Л. Татоміра й «Оповідання про короля Яна Собеського» Р. Старкла [Ogłoszenie, 1883, S. 63]. До слова, КШР рекомендувала книгу Л. Татоміра для бібліотек народних шкіл [Okólnik, 1883, S. 273], а ЦЮК надіслав її у 120 міст і сіл Галичини [Wiadomości potoczne, 1883, S. 278–279].

Праця Л. Татоміра, як відомо, отримала багато схвальних відгуків, два з яких були опубліковані в тижневику «Szkola». Перший відгук/рецензію оприлюднено у лютому 1883 р. (ймовірно, його автором був Б. Барановський). У ньому Яна Собеського названо «останнім нашим великим королем», процитовано слова з передмови Л. Татоміра, якими автор звертався до шкільних вчителів. Рецензент вважав, що ця книжка сформує дещо інші уявлення про Яна Собеського в читача, котрий відтепер не буде уважати його за короля, послухного волі його «коханої Марисеньки» (королеви Марії Казимири – Авт.) зі шкодою для державних справ [Piśmennictwo, 1883, S. 62]. Автор відгуку марно наголосив на цьому, оскільки тогочасне історіографічне середовище краківської школи ставило за мету зруйнувати міф про надмірну довіру Яна III до своєї дружини, натомість сформувати образ «володаря, який служить добрій славі, в обороні вітчизни був кожної хвилини готовий життя віддати» (за словами автора рецензії) [Piśmennictwo, 1883, S. 62]. Другий відгук у квітні 1883 р. насправді був переказом рецензії відомого польського письменника Юзефа Ігнація Крашевського на працю Л. Татоміра у варшавському часописі «Biesiada Literacka». Оскільки рецензія була позитивною, то редакція тижневика школа «Szkola» висловила радість з приводу того, що видана зусиллями ТП праця схвально оцінена з боку «Нестора письменників польських» (Ю. Крашевського) [Piśmennictwo, 1883, S. 134].

Крім того, у рубриці «Sobesciana» повідомлялося й про інші наукові студії, присвячені Віденській битві. У травні 1883 р. йшлося про невелику працю залізничного інженера і львівського бібліофіла Я. Колачковського «Пам'ятки за Яном Собеським» (J. Kołaczkowski. Pamiątki po Janie Sobieskim), яка складалася з розділів: зброя; засоби і пам'ятки; книги і рукописи; образи і портрети; гравюри [Sobesciana, 1883, S. 142]. Уже згаданий Л. Татомір, оголосив про нову свою працю «Король і Маршалок, епізод з життя Яна Собеського, рік 1672». У ній розкрита діяльність «французької партії», яка прагнула детронізації короля Міхала Вишневецького з метою зведення на трон князя французької крові. У цій політичній грі також брав активну участь

маршалок Ян Собеський [Sobesciana, 1883, S. 206]. Згадувалося в тижневику «Szkola» й про видання праці французького дослідника Е. Міхо (E. Michaud) “Innocent XI, Jean Sobieski et les Turcs (1683)”, яка спиралася на архівні матеріали міністерства закордонних справ Франції [Sobesciana, 1883, S. 182].

Висновки. Отже, у тижневику «Szkola» в 1883 р. було опубліковано низку статей з приводу відзначення 200-ліття битви під Віднем та «педагогічного значення» цієї події. Автором більшості з них був головний редактор часопису, відомий педагог і публіцист Б. Барановський. У його статтях проглядаються декілька концептуальних обґрунтувань необхідності відзначення 200-ліття Віденської битви: 1) цю подію представлено як перемогу християнства над ісламом; 2) для характеристики історичного значення події використано цивілізаційні та національні маркери, які представляли польський народ захисником європейської цивілізації, а Яна III Собеського – видатним діячем останньої чверті XVII ст.; 3) поширювався міф про історичну політичну співпрацю поляків з монархією Габсбургів, що мало на меті засвідчити начебто традиційну політичну лояльність польського населення до австрійської династії; 4) наголошувалося на патріотично-педагогічному значенні святкування річниці перемоги під Віднем; 5) зроблено спробу поширити дискурс польсько-української співпраці. Констатуємо, що Б. Барановський у своїх статтях транслиував історичний дискурс «краківської історичної школи» й політичні візії станчиків. У часописі «Szkola» опубліковано історичний документ, який демонстрував спробу відзначити ювілейну дату перемоги під Віднем ще у 1783 р. Надруковано й красномовчу статтю про будинок Яна Собеського у Львові. Крім того, було опубліковано звернення Центрального ювілейного комітету, в якому також містилися історичні рефлексії цивілізаційного та національно-патріотичного характеру. У рубриці «Собесціана» (Sobesciana) редакція тижневіка повідомляла читачів про видання, присвячені Янові Собеському та битві під Віднем 1683 р.

Список літератури

1. Baranowski B. Rok 1883 (Rocznica bitwy pod Wiedniem z r. 1683 i jej znaczenie pedagogiczne w naszym kraju). *Szkola. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr. 1. 6 stycznia. S. 1–4.
2. Baranowski B. W sprawie obchodu rocznicy wiedeńskiej. *Szkola. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr. 6. 10 lutego. S. 43–44.
3. Baranowski B. Dwusetna rocznica odsieczy Wiednia w szkole (12 września 1883). *Szkola. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr. 35. 1 września. S. 273–276.
4. Hadler S. Polityka i pamięć. Związki polsko-austriackie w latach 1883–1983. URL: https://www.wilanow-palac.pl/print/polityka_i_pamiec_zwiazki_polsko_austriackie_w_latach_1883_1983.html
5. Morys-Twarowski M. Dwusetna rocznica odsieczy wiedeńskiej na Śląsku Cieszyńskim. 1683. *Na ratunek Europie. Udział Rzeczypospolitej i miejsce*

- Cieszyna oraz Ziemi Cieszyńskiej w kampanii wiedeńskiej*. Eds. Idzi Panic, Dariusz Rolnik. Cieszyn, 2013. S. 105–110.
6. Mróz S. A. «Wystawa zabytków z czasów króla Jana III i jego wieku» – wielkie przedsięwzięcie w ramach krakowskich uroczystości dwusetnej rocznicy wiktorii wiedeńskiej. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*. 2019. T. 146 (1). S. 81–99. DOI:10.4467/20844069PH.19.005.9569
 7. Ogłoszenie. *Szkoła. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr. 8. 24 lutego. S. 63.
 8. Okólnik do wszystkich Rad szkolnych okręgowych. *Szkoła. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr. 35. 1 września. S. 273.
 9. Piśmennictwo (Recenzje, zapiski literackie i bibliograficzne). *Szkoła. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr. 17. 28 kwietnia. S. 134.
 10. Piśmennictwo (Recenzje, zapiski literackie i bibliograficzne). *Szkoła. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr. 8. 24 lutego. S. 62–63.
 11. Rozmaitości krajowe i zagraniczne. *Szkoła. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr. 37. 15 września. S. 206.
 12. Sierżęga P. Obchody 200. rocznicy odsieczy wiedeńskiej w Galicji (1883 r.). *Galicja i jej dziedzictwo*. T. 17. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2002. 157 s.
 13. Sobesciana. *Szkoła. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr. 18. 5 maja. S. 142.
 14. Sobesciana. *Szkoła. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr. 23. 9 czerwca. S. 182.
 15. Sobesciana. *Szkoła. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr. 26. 30 czerwca. S. 206.
 16. Sobiesciana. Odezwa komitetu jubileuszowego. *Szkoła. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr. 25. 23 czerwca. S. 197–198.
 17. Wiadomości potoczne z dziedziny szkolnictwa. *Szkoła. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr. 36. 8 września. S. 287.
 18. Widmann K. Kamienica królewska we Lwowie. *Szkoła. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr. 37. 15 września. S. 292–94.

References

1. Baranowski B. Rok 1883 (Rocznica bitwy pod Wiedniem z r. 1683 i jej znaczenie pedagogiczne w naszym kraju) [Year 1883 (Anniversary of the Battle of Vienna in 1683 and its pedagogical significance in our country)]. *Szkoła. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr 1. 6 stycznia. S. 1–4. (in Polish)
2. Baranowski B. W sprawie obchodu rocznicy wiedeńskiej [Regarding the celebration of the Vienna anniversary]. *Szkoła. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr 6. 10 lutego. S. 43–44. (in Polish)
3. Baranowski B. Dwusetna rocznica odsieczy Wiednia w szkole (12 września 1883) [Bicentenary of the defense of Vienna at school (September 12, 1883)]. *Szkoła. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr 35. 1 września. S. 273–276. (in Polish)
4. Hadler S. Polityka i pamięć. Związki polsko-austriackie w latach 1883–1983 [Politics and Memory. Polish-Austrian relations in the years 1883–1983]. URL: https://www.wilanow-palac.pl/print/polityka_i_pamiec_zwiazki_polsko_austriackie_w_latach_1883_1983.html (in Polish)

5. Morys-Twarowski M. Dwusetna rocznica odsieczy wiedeńskiej na Śląsku Cieszyńskim [The 200th anniversary of the defense of Vienna in Cieszyn Silesia]. 1683. *Na ratunek Europie. Udział Rzeczypospolitej i miejsce Cieszyna oraz Ziemi Cieszyńskiej w kampanii wiedeńskiej*. Eds. Idzi Panic, Dariusz Rolnik. Cieszyn, 2013. S. 105–110. (in Polish)
6. Mróz S. A. “Wystawa zabytków z czasów króla Jana III i jego wieku” – wielkie przedsięwzięcie w ramach krakowskich uroczystości dwusetnej rocznicy wiktorii wiedeńskiej [«Exhibition of monuments from the times of King John III and his century» – a great undertaking as part of the Krakow celebrations of the bicentenary of the Vienna Victory]. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*. 2019. T. 146 (1). S. 81–99. DOI:10.4467/20844069PH.19.005.9569 (in Polish)
7. Ogłoszenie [Announcement]. *Szkola. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr 8. 24 lutego. S. 63. (in Polish)
8. Okólnik do wszystkich Rad szkolnych okręgowych [Circular to all District School Council's]. *Szkola. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr 35. 1 września. S. 273. (in Polish)
9. Piśmennictwo (Recenzje, zapiski literackie i bibliograficzne) [Writing (Reviews, literary and bibliographic notes)]. *Szkola. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr 17. 28 kwietnia. S. 134. (in Polish)
10. Piśmennictwo (Recenzje, zapiski literackie i bibliograficzne) [Writing (Reviews, literary and bibliographic notes)]. *Szkola. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr 8. 24 lutego. S. 62–63. (in Polish)
11. Rozmaitości krajowe i zagraniczne [Domestic and Foreign Miscellanea]. *Szkola. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr. 37 15 września. S. 206. (in Polish)
12. Sierżęga P. Obchody 200. rocznicy odsieczy wiedeńskiej w Galicji (1883 r.). *Galicja i jej dziedzictwo*. T. 17 [Celebration of the 200th anniversary of the Defense of Vienna in Galicia (1883). *Galicia and its Heritage*. Vol. 17]. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2002. 157 s. (in Polish)
13. Sobesciana [Sobesciana]. *Szkola. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr 18. 5 maja. S. 142. (in Polish)
14. Sobesciana [Sobesciana]. *Szkola. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr 23. 9 czerwca. S. 182. (in Polish)
15. Sobesciana [Sobesciana]. *Szkola. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr 26. 30 czerwca. S. 206. (in Polish)
16. Sobiesciana. Odezwa komitetu jubileuszowego [Sobiesciana. Appeal of the Jubilee Committee]. *Szkola. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr 25. 23 czerwca. S. 197–198. (in Polish)
17. Wiadomości potoczne z dziedziny szkolnictwa [Colloquial news from the field of education]. *Szkola. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr 36. 8 września. S. 287. (in Polish)
18. Widmann K. Kamienica królewska we Lwowie [Royal tenement house in Lviv]. *Szkola. Tygodnik pedagogiczny*. 1883. Nr. 37 15 września. S. 292–94. (in Polish)

УДК 327

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2023.02.022>

Андрій КЛІШ

Тернопіль, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6074-6064>

УКРАЇНА – НАТО В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У пропонованій статті розглянуто історію співпраці України з НАТО в сучасній системі міжнародної безпеки (у хронологічних рамках 1991–2023 років). Зазначено, що вступ України до інтегрованого євроатлантичного простору є гарантією її незалежності та територіальної цілісності. Автор відзначає нові виклики сучасного світу, такі як кібербезпека, інноваційний потенціал, економічний розвиток та стратегічне партнерство в області енергетики, які стають ключовими компонентами членства в НАТО. Закцентовано, що в умовах глобальної нестабільності та загроз вступ України до НАТО визначається ключовим елементом стратегії національної безпеки. Зауважено, що матеріально-технічне забезпечення за стандартами НАТО є основним аспектом, що обґрунтовується змінами в політиці Альянсу та наданням значної фінансової та військово-технічної допомоги після анексії Криму Росією, початком війни на Донбасі (2014 р.) а також після початку повномасштабної російсько-української війни (24 лютого 2022 р.), коли НАТО засудили російську агресію та підтвердили, що Росія є найбільшою загрозою безпеки в регіоні. Висловлюється сподівання на отримання безпекових гарантій від Північноатлантичного альянсу та наголошується на важливості підтримки України у зв'язку з війною.

Ключові слова: Україна, зовнішня політика, Організація Північно-атлантичного договору, євроатлантична інтеграція, безпека, співпраця, сучасна система, міжнародна безпека.

Andrii KLISH

Ternopil, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6074-6064>

UKRAINE – NATO IN THE CONTEMPORARY INTERNATIONAL SECURITY SYSTEM

Annotation. The proposed article examines the history of Ukraine's cooperation with NATO in the contemporary international security system within the chronological

framework of 1991–2023. It is noted that Ukraine's accession to the integrated Euro-Atlantic space is a guarantee of its independence and territorial integrity. The author highlights new challenges of the modern world, such as cybersecurity, innovation potential, economic development, and strategic partnership in the energy sector, which become key components of NATO membership. Emphasis is placed on Ukraine's NATO accession being a key element of national security strategy amid global instability and threats. The article points out that material-technical support in accordance with NATO standards is a fundamental aspect, justified by changes in Alliance policy and substantial financial and military-technical assistance provided after the annexation of Crimea by Russia and the onset of the war in Donbas in 2014. This support continued following the full-scale Russo-Ukrainian war that began on February 24, 2022, with NATO condemning Russian aggression and confirming Russia as the greatest security threat in the region. The article expresses hope for receiving security guarantees from the North Atlantic Alliance and emphasizes the importance of supporting Ukraine in the context of the war.

Key words: *Ukraine, foreign policy, North Atlantic Treaty Organization, Euro-Atlantic integration, security, cooperation, modern system, international security.*

Постановка проблеми в статті передбачає висвітлення важливості ролі співпраці України – НАТО у сучасній системі міжнародної безпеки, підкреслюючи, що співпраця з Альянсом є ключовим елементом стратегії національної безпеки України в умовах глобальної нестабільності у світі та у зв'язку з війною, яку розв'язала Росія. Зазначається, що матеріально-технічне забезпечення за стандартами НАТО та підтримка Альянсу стали основними аспектами, особливо після подій 24 лютого 2022 року. У цілому, взаємодія України та НАТО визначається не лише захистом територіальної цілісності, але й стратегічним визначенням країни на міжнародній арені та забезпеченням міжнародної безпеки.

Аналіз джерельної бази дозволяє визначити ключові аспекти становлення відносин між Україною та НАТО в умовах зовнішньополітичних викликів безпеки. Варто відзначити працю про становлення відносин Україна – НАТО у 1990-і роки А. Магомедова, де автор аналізує становлення відносин України та НАТО в умовах зовнішньополітичних викликів, акцентуючи увагу на періоді до 2000 року. Згодом, в 2016 році Є. Марчук у своїй праці «На шляху до НАТО» надає обширний огляд подій та кроків України в напрямку приєднання до Альянсу. З іншого боку, Г. Перепелиця у 1998 році звертає увагу на пошук адекватної моделі взаємодії з НАТО, враховуючи політичний та стратегічний контекст. Важливий внесок в історіографію цієї теми вносить також С. Пирожков та інші автори, які досліджують геополітичні аспекти євроатлантичного вектору України у Національній доповіді щодо різних періодів. Враховуючи сучасні реалії, дослідники, такі як І. Тодоров та О. Колюшко, вивчають трансформацію політики НАТО щодо України в контексті російсько-української війни у 2014–2023 році, в окремій праці Колюшко і Теміров пропонують власну періодизацію відносин України з НАТО в період 2014–2022 роки. Крім того, О. Кручиніна, Т. Лушагіна та Л. Скачко у своїх статтях

аналізують проблеми та перспективи співпраці України з НАТО в умовах російсько-української війни. Узагальнюючи вищезазначені джерела, можна констатувати, що аналіз доповнюється історичним контекстом, ретроспективою та сучасними реаліями взаємодії України з НАТО, що створює комплексний підхід до вивчення даної проблематики.

Мета статті полягає в розгляді та аналізі стратегічних аспектів взаємовідносин України з НАТО у контексті викликів та загроз для сучасної системи міжнародної безпеки.

Виклад основного матеріалу. «Гарантією утвердження України як незалежної держави є входження її до інтегрованого євроатлантичного простору безпеки» [Тодоров, 2022, с. 10]. Сучасний світ передбачає нові виклики – це кібербезпека як ключовий компонент членства в НАТО; інноваційний потенціал членства у військово-промисловому комплексі та розвитку новітніх технологій; зв'язок з економічним розвитком та стратегічне партнерство в області енергетики.

У сучасних умовах глобальної нестабільності та зростаючих загроз вступ України до НАТО визначається ключовим елементом стратегії національної безпеки, ексклюзивність цього кроку полягає в тому, що він відображає не лише прагнення до захисту територіальної цілісності, але і стратегічну визначеність України щодо взаємодії на міжнародній арені.

У сучасних умовах матеріально-технічне забезпечення за стандартами НАТО є основним аспектом. Північноатлантичний альянс змінив політику, наслідком цього стало збільшення підтримки України та надання значної фінансової та військово-технічної допомоги. Ця трансформація відбувалася в перші тижні повномасштабної війни після 24 лютого 2022 року, до цього НАТО спрямовував свою політику на завершення війни дипломатичним способом, шляхом переговорів із Росією. Є і політичні аспекти, які можна розділити на умовні блоки, а саме: спільні інтереси, політичний консенсус, збалансовані відносини, загальне бачення [Колюшко & Теміров, 2023, с. 34]. Ще до повномасштабної війни ці блоки стали каталізатором відносин Україна – НАТО.

У співпраці з Північноатлантичним альянсом для нашої держави відкриваються ексклюзивні можливості. Відносини між Україною і НАТО почали розвиватися ще на початку 90-х років. Початково Україна проходила схожі етапи з іншими країнами. Наприклад, для Польщі докорінні зміни у зовнішній політиці остаточно унаочнилися після декларування нею намірів про вступ до НАТО і ЄС на початку 1990-х років, як і фактичне приєднання до цих міжнародних організацій. Аргументували вони це тим, що їхні східні і південні сусіди вимагають постійно турбуватися про безпеку, насамперед мілітарну та енергетичну. У контексті України, її сусіди також змушували оглядатися у сторону сходу та дбати про свою безпеку, дивлячись на захід.

Завершення холодної війни було б нелогічним без розширення ЄС і НАТО як неминучого наслідку успішного її закінчення. На думку Збігнева Бжезінського, «розширення є найкращою гарантією того, що система європейської

безпеки розвиватиметься, збільшуючи територію центральної світової зони миру» [Бжезінський, 2006, с. 91]. Європейський союз та Організація Північноатлантичного договору безальтернативно вимушені розширюватися, щоб не втратити досягнутого у холодній війні. Хоча наслідком цього може бути розмитість політичної згуртованості ЄС і ускладнення оперативної взаємодії військової організації НАТО. Європейський союз і Північноатлантичний альянс не пройшли це випробування до кінця, не розширились до умовної червоної лінії, що, зрештою, після 2014 року призвело до перманентної багаторічної війни у центрі Європи із непередбачуваними наслідками для Європи та світу. У 2022 році ситуація ще більше ускладнилась.

Північноатлантичний пакт і об'єднана Європа (ЄС) є активними інституціями. Звісно, Україна як і Польща чи країни Балтії не припиняє пошуки нових формул співпраці у сфері безпеки. Однак, інтеграція з Європейським Союзом і вступ до НАТО видаються безальтернативними, особливо для України, Молдови та Грузії. Цей аспект є одним із основних для молодої держави, оскільки це формування нової системи безпеки, яка буде спиратися на такі міжнародні структури як ОБСЄ, ЄС, НАТО, ЗЄС. Як зазначав Перепелиця, це є характерною ознакою такої системи, яка має мати сильний зв'язок безпеки і стратегії держав-членів усіх цих організацій [Перепелиця, 1998, с. 3-10].

Україна безпосередньо бере участь у загальноєвропейських процесах та європейських структурах. Так сформульовано у Декларації про державний суверенітет України від липня 1990 року. Більшу частину часу після розпаду Радянського Союзу Україна формально проводила багатовекторну зовнішню політику. Однак, запорукою безпеки для України міг бути лише Захід, позаяк головною загрозою безпеки незалежної України була і є Росія.

У 1993 році Леонід Кучма запропонував створити зону стабільності та безпеки в Центральній та Східній Європі. «Це були чіткі зусилля, спрямовані на подолання дефіциту безпеки України та залучення до цього західних сусідів» [Московський фактор, 2023, с. 21]. У відповідь на запит Києва щодо офіційних зв'язків з Альянсом було створене Особливе партнерство Україна – НАТО та Комісія Україна – НАТО. У 1997 році було ухвалено нову «Концепцію національної безпеки», і, по суті, розпочався етап участі нашої держави у світових та регіональних системах безпеки. Спеціалісти називають саме цей етап політикою багатовекторності. На деякий час відбувалось ослаблення євроінтеграційних процесів і відхід від доктрини багатовекторності. Зрештою вона була замінена концепцією інтеграції до західних структур ЄС і НАТО, та у 2003 році ухвалено Верховною Радою України документ «Стратегія України у взаємовідносинах із НАТО». Розпочався процес поглиблених політичних консультацій з країнами-членами Альянсу. Варто зазначити, що тоді до членства в НАТО також прагнула Грузія та Азербайджан, а Україна на той час навіть спромоглася пропонувати цим країнам передати свій досвід щодо розробки та ухвалення Плану дій та Цільового плану на той рік [Марчук, 2016, с. 120].

З 2003 року Україна брала участь у глобальних операціях боротьби з тероризмом в Афганістані й Іраку. За словами тодішнього міністра оборони Євгена Марчука, український контингент мав досвід підготовки поліцейських і військових із числа іракців, та підготував вже 1080 іракських фахівців територіальної оборони і прикордонний загін, що був на службі [Марчук, 2016, с. 192].

У 2004 році починається момент входження Польщі до ЄС, відповідно моделюється нова Східна політика всього Європейського Союзу. Фактично, у цьому році Україна вже, по західним кордонам, стала межувати з країнами НАТО. Це надало певний стимул українським політикам та суспільству в цілому. Розпочинається політика українських дипломатів і президента України на зближення з Північноатлантичним альянсом. Були нові спроби реформ в армії. Прийнято закон про інтеграцію ВПС і ВППО у Повітряні сили України. У 2005 році почалося створення Сил спеціальних операцій, а структура Генштабу змінювалась в сторону натівських стандартів. В 2006 році в ЗСУ були створені армійські корпуси, що увійшли у З'єднані сили швидкого реагування. В цілому за президентства Віктора Ющенка на армію планували витратити 3% ВВП (хоча фактично виділявся 1%). Міністр оборони США Дональд Рамсфельд при візиті в Україну у 2004 році висловлював своє захоплення результатами оборонної реформи, яка здійснювалась в Україні.

Були й значні виклики та небезпеки. Варто підкреслити, що військово-геополітичне положення було динамічним, що вимагає урахування нових чинників. У 2008 році воєнний російсько-грузинський конфлікт загострив протистояння Росії та НАТО, насамперед Росії і США.

Україна, українське суспільство і політики, як й інші політичні сили пострадянських держав, були під певними упередженнями, вони вважали, що Україна потребує тривалих термінів адаптації, але водночас повинна мати чіткі перспективи членства в ЄС. Для української влади партнерство з Польщею стало більш зручним знаряддям генерації модернізаційно-інтеграційних і адаптаційних проектів [Погляд з Польщі та України]. До послаблення відносин із заходом сприяла зміна у владних кабінетах Києва, внутрішні конфлікти та зовнішні чинники, такі як російська активність і структурна та фінансова криза ЄС. Були також проблеми у військово-технічному забезпеченні, оскільки в Україні майже не залишалося коштів на закупівлю нової техніки. Наприклад, український бойовий танк «Оплот» у 2011 році потрапив на армію тільки у двох екземплярах, тому рекомендації Генштабу Міноборони в 2004 році закупити 50 таких танків технічно не могли бути виконані швидко. В цілому Генеральний штаб скорочував кількість танків з 4040 до 2000, планувалось це на 2010 рік. Така сама проблема була з українськими літаками, наприклад з військово-транспортним літаком АН-70, якого не змогли закупити навіть у двох екземплярах з десяти запланованих.

Зрештою у 2008 році Північноатлантичний альянс не йшов на зустріч Україні та Грузії щодо членства і запити цих країн було відхилено. Натомість було узгоджено формулу, якої раніше ніколи не було в жодних документах НАТО.

Вона полягала у тому, що Україна буде прийнята до НАТО. У 2008 році не було консенсусу серед країн-членів НАТО, тому така формула була замість ПДЧ [Марчук, 2016, с. 255]. Таку формулу згодом отримує Грузія на саміті НАТО у 2014 році, де замість надання Плану дій щодо членства було затверджено Істотний пакет співпраці, що сприятиме Тбілісі у його прагненні до набуття членства в організації [Пирожков & інші, с. 155].

Україна була готова отримати ПДЧ, як свого часу заявляв Євгеній Марчук. Вона задекларувала вступ до НАТО у своїй Воєнній доктрині, але згодом перетворилася на країну із позаблоковим статусом.

Спеціалісти вважають, що коли президентом був Ющенко, то він проґавив цей момент коли Україна могла отримати ПДЧ саме через внутрішні конфлікти його команди. До того ж відносини з Росією суттєво загострилися, тому і для Німеччини й Франції, провідних європейських членів НАТО, ця обставина була серйозною пересторогою [Марчук, 2016, с. 317]. У 2012 році коли Путін повернувся як президент, Україна ще не мала ні військово-економічних, ні міжнародно-політичних ресурсів для протидії Російській Федерації, яка була проти не тільки вступу України до НАТО, але й надання їй Плану дій щодо членства. Українські політики були дуже переконані у цьому.

У 2014 році Росія почала сплановану операцію у Криму. Це було поєднання різних дій, спрямованих в одну точку, які координували із Москви. Досвід Росії опирався на грузинську історію 2008 року, коли ОБСЄ «проковтнули» військове втручання російських військових сил на території сусідньої держави. Після анексії Криму розпочалась російсько-українська війна на Донбасі.

Для України почався новий етап, коли вона повинна була слідувати стратегії забезпечення євроатлантичного співробітництва у військовій сфері за стандартами НАТО, щоб протистояти російській агресії. У контексті російсько-української війни політика НАТО щодо України трансформувалася. Відтоді вона має такі аспекти: антикризова підтримка, зміцнення обороноздатності, інтеграція в структури НАТО та основним напрямом у відносинах Україна – НАТО є співробітництво у сфері реформування сектору безпеки і оборони України. Деякі автори навіть розділяють ці аспекти на етапи або періодизацію (з 2014 по 2015 рр.; 2015 по 2018 рр.; 2018 по 2022 рр.; з 2022 по теперішній час) [Колюшко & Теміров, 2023, с. 34].

Варто зазначити, що у 2014 році збройні сили України приєдналися до Ініціативи взаємосумісності партнерів у рамках співпраці з НАТО. Це є диференційований рівень співпраці з тими партнерами, які хотіли б набути більшої сумісності з НАТО [Пирожков & інші с. 243]. У 2016 році був розроблений основний публічний документ, що має назву Стратегічний оборонний бюлетень з метою визначення основних напрямів реалізації воєнної політики України та розвитку сил оборони. У цей період з 2014 по 2016 роки Україна набуває нового особливого статусу: країни з особливостями набуття членства в НАТО в якості постконфліктної держави. Оскільки окремі експерти посиляються на «Принципи розширення», де чітко вказано, що країни, які

мають етнічні суперечки чи зовнішні територіальні конфлікти, включаючи іредентистські претензії чи міжнародні судові суперечки повинні вирішити їх мирними засобами, відповідно до принципів ОБСЄ. Тобто, йдеться про те, що передумовою вступу до НАТО є територіальна цілісність, відсутність внутрішніх збройних конфліктів. Ставку на це зробила Російська Федерація, намагаючись використати цей чинник у своїх цілях. РФ зробила ставку на це, щоб перешкоджати вступу та інтеграції України, Молдови та Грузії до західних установ ЄС та НАТО, з часом посилюючи ескалацію.

Північноатлантичний альянс виконує функції стабілізації Європи, що є неможливим без повномасштабного використання українського фактору як засобу політики щодо Росії [Потехін & Клименко, 2023, с. 423]. Деякі українські автори, Олександр Потехіна і Юрій Клименко, вважають, що захід прагнув не попередити розпад РФ, а, щонайменше, відтермінувати його, захід вдався до досить символічного покарання Росії за агресію проти України у 2014 році [Потехін & Клименко, 2023, с. 429]. Це було зумовлено поширенням на заході пріоритетів щодо інтересів Росії, а помилкою НАТО з тих самих причин було те, що вага України була меншою для НАТО порівняно з відносинами з Росією. Відповідно автори книги «Геополітика проти безпеки» визначили чого найбільше побоювалися в НАТО, а саме – перемоги у другій, за визначеннями авторів, так званій «холодній війні», з якої «Альянсу не вдасться, як у 90-ті роки ХХ століття, залишитися осторонь російських справ» [Потехін & Клименко, 2023, с. 429].

З початком анексії Росією Криму та війни на Донбасі відносини України з НАТО набули якісно нового значення, насамперед стосовно реформи сектора безпеки і оборони, розбудови оборонного потенціалу та стандартизації військово-промислового комплексу України за натівськими стандартами. Варто зазначити, що трансформація відбувалася й в Північноатлантичному альянсі. На Варшавському саміті НАТО 2016 року обговорювалась можливість створення українського потенціалу стримування російської агресії, до Варшавського саміту 2016 термінологія «стратегічного стримування» була практично відсутня у дискусіях щодо шляхів регулювання новітньої кризи європейської безпеки.

Відтоді, навіть ще раніше, Альянс активно залучає українських військовослужбовців та медичний персонал до своїх операцій, українські військовослужбовці разом із країнами НАТО активно проводили щорічні військові навчання у відповідному форматі. Здійснювалися реформи для зміцнення обороноздатності та поступової інтеграції України в структури НАТО. Але в Альянсі ще не були готові надати Україні летальне озброєння як країні «не члену» НАТО, оскільки це питання потребувало консенсусу всіх країн-членів Альянсу та вирішувалося у кожному випадку індивідуально. Наприклад, у 2021 році Німеччина та Нідерланди у Раді агентства НАТО з матеріально-технічного забезпечення і закупівель (NSPA) блокували придбання Україною

американських снайперських гвинтівок та антидронових систем, попри те, що замовлення було оплачене.

Ще одним етапом співпраці України з НАТО можна назвати затвердження президентом України Петром Порошенком у лютому 2017 року Концепції вдосконалення інформування громадськості щодо співробітництва України з НАТО протягом 2017–2020 років. Це було особливо важливим для розуміння широкого загалу суспільства України засад, принципів, політики та діяльності НАТО, а також стану та перспективи такого співробітництва, а головне – ролі НАТО у пріоритеті міжнародної стабільності і безпеки. Варто підкреслити, згодом стало традиційним на цій основі проведення брифінгів з актуальних і поточних питань співробітництва між представниками українського керівництва і вищого політичного та військового керівництва Альянсу [Скачко, 2020, с. 111].

Після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року Росії на територію України для всіх країн НАТО виникла необхідність консолідуватися навколо України та здійснити трансформацію натівської політики щодо нашої держави. Альянс почав активно наголошувати на підтримці України, зважаючи на успіх українських військових на фронті. Контактна група з питань оборони України у форматі «Рамштайн» під проводом США разом із країнами-членами НАТО стала важливим організаційним елементом співпраці і об'єднання разом з Україною в антикремлівській коаліції. Дійшло до того, що у вересні 2022 році наша держава заклала основи і офіційно заявила про претензії на прискорений вступ до НАТО, за прикладом Фінляндії та Швеції.

На Мадридському саміті НАТО влітку 2022 року було заявлено у Декларації, що «здатність України стримувати російську агресію формуватиме безпекову ситуацію на роки вперед» [Мадридський саміт НАТО]. В березні 2023 року уряд України і далі наголошував, що в подальші дії уряду будуть спрямовані на отримання безпекових гарантій від Північноатлантичного альянсу. Були великі сподівання на саміт НАТО у Вільнюсі, в результаті якого Комісію Україна – НАТО було замінено на Раду Україна – НАТО для спрощення подальшої співпраці нашої держави з Альянсом. НАТО рішуче засудили російську агресію і підтвердили на Вільнюському саміті, що найбільш значною та прямою загрозою безпеці НАТО, а також миру та стабільності у євроатлантичному регіоні є Росія. На початку червня 2023 року Північноатлантичний альянс підкреслив важливість негайної, середньострокової та довгострокової підтримки України у зв'язку з подіями і руйнації після підриву дамби Каховської ГЕС, на що відреагував Євроатлантичний координаційний центр реагування на стихійні лиха НАТО (EADRC).

Українські дослідники вкотре наголошують про серйозну загрозу для безпеки також і країн НАТО у зв'язку із прямим зіткненням Російської Федерації з Україною. Йдеться про те, що НАТО «нарешті має усвідомити, що російсько-українська війна 2014–2023 рр. – це війна різних світів, війна між різними людськими цивілізаціями» [Тодоров, 2023, с. 17]. Росія не просто проблемний сусід, з яким можна домовитись, бо її метою є знищення Української держави та руйнація Європейського Союзу і НАТО.

Висновки. Таким чином, в умовах геополітичних трансформацій вступ України до НАТО стає ключовим елементом національної стратегії безпеки, відображаючи не лише прагнення до територіальної цілісності, але і стратегічну визначеність у співробітництві на міжнародній арені. Матеріально-технічне забезпечення за стандартами НАТО є ключовим у цій співпраці для нашої держави. Однак, також відзначимо важливість політичних аспектів та блоків: спільні інтереси, політичний консенсус та збалансовані відносини між Україною та НАТО. Трансформація політики Альянсу після початку повномасштабної війни, підтримка та фінансова допомога, що надходять до України, свідчать про важливість його ролі в контексті глобальних викликів та політичних площин у відносинах Україна – НАТО. Усе це демонструє визнання Альянсом важливості та стратегічного значення України в забезпеченні міжнародної безпеки та стабільності.

Список літератури

1. Бжезінський, З. Вибір: світове панування чи світове лідерство. К: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 203 с.
2. Колюшко С., Теміров Ю. Трансформація політики НАТО щодо України в контексті російсько-української війни. Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. 2023. № 15. С. 33–37.
3. Кручиніна, О. Україна – НАТО: проблеми та перспективи співпраці в умовах російсько-української війни. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 2023. № 2 (16). С. 145–156.
4. Лушагіна, Т., & Санін, О. (2024). Особливості євроатлантичної інтеграції України в умовах російсько-української війни. Літопис Волині, (29), 153-159.
5. Магомедов, А. Становлення відносин Україна – НАТО в умовах зовнішньополітичних викликів безпеці України: 1990 –І РР. Соціум. Документ. Комунікація. Серія «Історичні науки», 2020. 1(10). С. 360–392.
6. Марчук, Є. На шляху до НАТО. К.: Київ – Париж – Дакар, 2016. 608 с.
7. Перепелиця Г. У пошуку адекватної моделі // Політика і час, 1998. № 9. С. 3–10.
8. Мадридський саміт НАТО. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_196144.htm
9. Пирожков, С. & Кресіна, І. & Кудряченко, А. & Шемшученко, Ю. Євроатлантичний вектор України: національна доповідь. К.: НАН України, 2019. 328 с.
10. Погляд з Польщі та України. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-03/%D0%A4%D0%86%D0%9D%D0%90%D0%9B_San%20i%20perspektywy%20partnerstwa_UA_2--XII-1.pdf
11. Потехін, О & Клименко, Ю. Геополітика проти безпеки: союзницьке стримування агресії в Європі XX – початку XXI ст. К.: Дух і літера, 2023. 552 с.

12. Скачко, Л. Україна–НАТО: стан та перспективи розвитку співробітництва. Вісник львівського університету. Серія міжнародні відносини, 2020. Вип. 48. С. 108–116.
13. Тодоров І. Україна – НАТО: сучасний стан відносин і перспективи. Міжнародний науковий вісник. 2023. Вип. 1–2(27–28). С. 10–20.
14. Тодоров, І. Євроатлантична інтеграція України. Історія та сучасність: навчальний посібник. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2022. 376 с.
15. Фішел, Ю. Московський фактор. Політика США щодо суверенної України та Кремль. Харків: Vivat, 2023. 352 с.

References

1. Bzhenskyi, Z. Vybir: svitove panuvannia chy svitove liderstvo [Choice: Global Domination or Global Leadership]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia,» 2006. 203 p. (in Ukrainian)
2. Koliushko S., Temirov Yu. Transformatsiia polityky NATO shchodo Ukrainy v konteksti rosiisko-ukrainskoi viiny [Transformation of NATO Policy towards Ukraine in the Context of Russo-Ukrainian War]. Visnyk studentskoho naukovohto tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasyliia Stusa. 2023. No. 15. P. 33–37. (in Ukrainian)
3. Kruchinina, O. Ukraina – NATO: problemy ta perspektyvy spivpratsi v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Ukraine-NATO: Problems and Prospects of Cooperation in the Russo-Ukrainian War Conditions]. Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii. 2023. No. 2 (16). P. 145–156. (in Ukrainian)
4. Lushahina, T., & Sanin, O. (2024). Osoblyvosti yevroatlantychnoi intehtratsii Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Features of Euro-Atlantic Integration of Ukraine in the Russo-Ukrainian War Conditions]. Litopys Volyni, (29), 153-159. (in Ukrainian)
5. Magomedov, A. Stanovlennia vidnosyn Ukraina – NATO v umovakh zovnishniopolitychnykh vyklykiv bezpeky Ukrainy: 1990 –I RR [Formation of Relations Ukraine-NATO in the Conditions of Foreign Policy Security Challenges of Ukraine: 1990 –I RR]. Sotsium. Dokument. Komunikatsiia. Seriia «Istorychni nauky,» 2020. 1(10). P. 360–392. (in Ukrainian)
6. Marchuk, Ye. Na shliakhu do NATO [On the Path to NATO]. Kyiv: Kyiv – Paryzh – Dakar, 2016. 608 p. (in Ukrainian)
7. Perepelytsia H. U poshuku adekvatnoi modeli [In Search of an Adequate Model] // Polityka i chas, 1998. No. 9. P. 3–10.
8. Madridskiy samit NATO. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_196144.htm (in Ukrainian)
9. Pyrozhekov, S. & Kresina, I. & Kudriachenko, A. & Shemshuchenko, Yu. Yevroatlantychnyi vektor Ukrainy: natsionalna dopovid [Euroatlantic Vector of Ukraine: National Report]. Kyiv: NAN Ukrainy, 2019. 328 p. (in Ukrainian)

10. Pohliad z Polshchi ta Ukrainy. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-03/%D0%A4%D0%86%D0%9D%D0%90%D0%9B_Stan%20i%20perspektywy%20partnerstwa_UA_2--XII-1.pdf (in Ukrainian)
11. Potiekhin, O & Klymenko, Yu. Heopolityka proty bezpeky: soiuznytske strymuvannia ahresii v Yevropi XX – pochatku XXI st. [Geopolitics Against Security: Allied Containment of Aggression in Europe XX – Early XXI Century] Kyiv: Dukh i litera, 2023. 552 p. (in Ukrainian)
12. Skachko, L. Ukraina–NATO: stan ta perspektyvy rozvytku spivrobitnytstva [Ukraine-NATO: State and Prospects of Cooperation Development]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia mizhnarodni vidnosyny, 2020. Vyp. 48. P. 108–116. (in Ukrainian)
13. Todorov I. Ukraina – NATO: suchasnyi stan vidnosyn i perspektyvy [Ukraine-NATO: Current State of Relations and Prospects]. Mizhnarodnyi naukovyi visnyk. 2023. Vyp. 1–2(27–28). P. 10–20. (in Ukrainian)
14. Todorov, I. Yevroatlantychna intehratsiia Ukrainy. Istoriiia ta suchasnist: navchalnyi posibnyk [Euroatlantic Integration of Ukraine. History and Present: Textbook]. Uzhhorod: TOV «RIK-U,» 2022. 376 p. (in Ukrainian)
15. Fishel, Yu. Moskovskyi faktor. Polityka SShA shchodo suverennoi Ukrainy ta Kreml [Moscow Factor. US Policy Towards Sovereign Ukraine and the Kremlin]. Kharkiv: Vivat, 2023. 352 p. (in Ukrainian)

УДК 327

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2023.02.033>

Степан ПРИЙДУН

Тернопіль, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1047-312X>

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ І НАТО 2019–2022 РР.

Анотація. У статті розглянуто основні напрями та результати співробітництва України і НАТО у 2019-2022 роках, зокрема в умовах загострення безпекової ситуації в Європі через агресію Росії проти України. Проаналізовано динаміку відносин Україна–НАТО на рівні політичного діалогу, практичного співробітництва та інтеграційних перспектив. Визначено пріоритетні сфери та напрями подальшого розвитку партнерства між Україною і НАТО з метою зміцнення національної безпеки України та євроатлантичної спільноти.

Ключові слова: Україна, НАТО, співробітництво, безпека, інтеграція, зовнішня політика, Організація Північноатлантичного договору, євроатлантична інтеграція, співпраця.

Stepan PRYDUN

Ternopil, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1047-312X>

CURRENT ASPECTS OF COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND NATO 2019–2022

Annotation. The article explores the main directions and outcomes of cooperation between Ukraine and NATO in the years 2019-2022, particularly in the context of heightened security challenges in Europe due to Russia's aggression against Ukraine. The dynamics of Ukraine-NATO relations are analyzed across political dialogue, practical collaboration, and integration perspectives. Priority areas and directions for the further development of partnership between Ukraine and NATO are identified, aiming at strengthening Ukraine's national security and its Euro-Atlantic integration.

Key words: *Ukraine, NATO, cooperation, security, integration, foreign policy, North Atlantic Treaty Organization, Euro-Atlantic integration, partnership.*

Постановка проблеми. Умови загострення безпекової ситуації в Європі внаслідок агресії Росії висувають необхідність аналізу та визначення пріоритетних напрямків співпраці України і НАТО, спрямованих на зміцнення національної безпеки України та її інтеграцію в євроатлантичну спільноту.

Аналіз джерельної бази. Протягом періоду з 1991 по 2023 роки Україна тісно співпрацювала з НАТО, розвиваючи партнерство та впроваджуючи стратегічні ініціативи. Підписання Хартії партнерства у 1997 році визначило загальні принципи співпраці, а отримання статусу Партнера НАТО з розширеними можливостями у 2007 році відкрило нові можливості для глибшого співробітництва. Затверджена у 2020 році Стратегія національної безпеки визначила стратегічні завдання для зміцнення партнерства та прагнення до повноправного членства в Альянсі. Дії, такі як військова стандартизація та військові навчання у 2019 році, свідчать про зростання обороноздатності. Заплановані події на рівні Ради Україна – НАТО та Комісії Україна – НАТО у 2023 році свідчать про продовження конструктивного діалогу та стратегічного партнерства між Україною та НАТО в майбутньому. Наукові статті М. Алексієвця та Л. Алексієвця «Ukraine – the NATO: mutual relations and partnerships main states» та «Трансформація відносин України та НАТО в 1991–2019 рр.: історичний аспект» висвітлюють трансформацію цих відносин в історичному просторі, доповнюючи розгляд співпраці конкретними історичними контекстами та подіями, здійснюють аналіз документів та стратегій, що були розглянуті раніше і розкривають глибину та еволюцію відносин між Україною та НАТО з історичної перспективи.

Мета статті полягає в аналізі та визначенні ключових аспектів співробітництва між Україною і НАТО в період з 2019 по 2022 роки.

Виклад основного матеріалу. Відносини між Україною та НАТО є одним із найважливіших та найбільш успішних партнерств Альянсу, яке має стратегічне значення для обох сторін, навіть незважаючи на повномасштабну війну на території України. Україна є ключовим партнером НАТО у регіоні Чорного та Азовського морів, важливим учасником операцій та місій НАТО, а також активним розробником реформ у своєму секторі безпеки та оборони. НАТО, у свою чергу, є надійним союзником України у підтримці її суверенітету, територіальної цілісності та євроатлантичних прагнень. Альянс надає Україні значну допомогу у зміцненні її обороноздатності та стійкості.

Співробітництво між Україною і НАТО почалося ще на початках 90-х років минулого століття і з того часу постійно розвивалося та поглиблювалося. У 1997 році було підписано Хартію про особливе партнерство, яка заклала нормативно-правову основу для взаємодії між Україною і НАТО [Хартія, 2007]. Комісія Україна – НАТО (КУН) діяла в період 1997–2023 років, відповідно до Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО, яку підписали глави держав та урядів України і країн-членів Альянсу у Мадриді в 1997 році

[Комісія Україна – НАТО]. Це був робочий орган, який забезпечував практичну реалізацію співробітництва між Україною і НАТО в рамках практичної співпраці. КУН засідав на рівні постійних представників та вищих чинів, а також на рівні робочих груп та делегацій з різних сфер співробітництва, таких як оборона, безпека, економіка, наука, освіта, екологія, цивільна підготовка до надзвичайних ситуацій тощо.

У 2005 році було підписано Поглиблення співпраці Україна – НАТО: короткотермінові заходи, де основними пунктами були: «розширити зусилля Спільної робочої групи з питань воєнної реформи»; «активізація співробітництва у реформуванні сектора оборони та безпеки» та ін. [Поглиблення співпраці, 2005]. У 2008 році на Бухарестському саміті НАТО було ухвалено рішення, що Україна стане членом Альянсу, якщо вона виконає необхідні критерії. У 2009 році було підписано Декларацію про доповнення до Хартії, яка підтвердила це рішення та визначила пріоритетні напрями співробітництва.

У 2014 році, після Революції гідності та незаконної анексії Криму Росією з подальшою ескалацією та війною на Донбасі, відносини Україна – НАТО набули нового імпульсу та якості. НАТО надали Україні суттєву політичну та практичну підтримку, зокрема через створення Комплексної програми допомоги (КПД) у 2016 році.

Комплексна програма допомоги (КПД) – найважливіша програма практичного співробітництва між Україною і НАТО, яка була започаткована у 2016 році з метою надання Україні цілеспрямованої та координованої допомоги у реформуванні сектора безпеки і оборони, зокрема в умовах російської агресії. КПД складається з 40 проектів, які охоплюють 13 сфер співробітництва, таких як командування та контроль, кібербезпека, логістика, медицина, соціальна адаптація ветеранів тощо. КПД фінансується за рахунок внесків країн-членів НАТО. КПД регулярно переглядається та оновлюється з урахуванням потреб та пріоритетів України, а також можливостей НАТО. Наприклад, влітку 2023 року відбулося установче засідання Ради з управління проектами Комплексного пакета допомоги (КПД) НАТО для України. [Комплексна програма допомоги].

У 2018 році Україна отримала статус партнера з розширеними можливостями (ЕОР) [Партнерство з розширеними можливостями], який відкриває нові перспективи для поглиблення співробітництва з НАТО. У 2020 році Україна стала першою країною, яка приєдналася до програми НАТО з розширення присутності у Чорному морі (ENSP) з метою зміцнення безпеки та стабільності в регіоні

НАТО здійснює підтримку партнерів, України, Молдови та Грузії, у протидії російській агресії. Україна приєдналася до ENSP у 2020 році, ставши першою країною, а Грузія – другою у 2021 році. Програма передбачає збільшення військової присутності НАТО в регіоні та підтримку морської безпеки, обороноздатності.

У 2021 році Україна стала першою країною, яка отримала статус спеціального партнера НАТО з питань безпеки в кіберпросторі. У 2022 році,

під час повномасштабного вторгнення Росії до України, керівництво НАТО продемонструвало найвищий рівень солідарності з Україною, надаючи їй безпрецедентну військову, гуманітарну та фінансову допомогу.

Серед основних напрямів та результатів співробітництва України і НАТО у 2019–2022 роках можна виділити два напрями (зокрема в умовах загострення безпекової ситуації в Європі через агресію Росії проти України): динаміка відносин Україна – НАТО на рівні політичного діалогу та посилення відносин на рівні практичного співробітництва.

Інтеграційні перспективи України в НАТО передбачають ряд критеріїв, які нашій державі необхідно пройти, а також виклики та перешкоди на цьому шляху, спричинені російсько-українською війною. Важливими є політичний діалог між Україною і НАТО, який є вагомим інструментом координації позицій, консультацій та співпраці з питань спільного інтересу а також виявлення солідарності та підтримки у випадку загрози безпеці.

Політичний діалог між Україною і НАТО здійснюється на різних рівнях: від самітів глав держав і урядів до робочих груп та експертних зустрічей. Основними форматами політичного діалогу між Україною і НАТО є Рада Україна – НАТО (РУН) заснована від 2023 року на заміну КУН. РУН, як і його попередник КУН, є найвищим органом співробітництва між Україною і НАТО, який забезпечує політичну координацію та консультації з питань безпеки, оборони, реформ та інтеграції. РУН засідає на рівні глав держав і урядів, міністрів закордонних справ, міністрів оборони, постійних представників та вищих чиновників. РУН також може засідати на рівні міністрів інших галузей, наприклад, енергетики, транспорту, економіки тощо [Рада Україна – НАТО, 2023].

Протягом часу співпраці Верховна Рада України та представництва в НАТО були і залишаються забезпеченими каналами та інституціями, які передбачають консультації, спільні брифінги, обмін думками та інформацією, а також інституції НАТО взяли на себе розробку рекомендацій щодо питань співробітництва між Україною і НАТО, зокрема в сфері законодавчих реформ, парламентського контролю, демократичних стандартів, військової стандартизації тощо.

Політичний діалог між Україною і НАТО у 2019–2022 роках характеризувався високою інтенсивністю, регулярністю та конструктивністю. Основними темами політичного діалогу були ситуація в Україні та на її кордонах у зв'язку з агресією Росії, включаючи незаконну анексію Криму, війну на Донбасі, ескалацію в Чорному та Азовському морях, до повномасштабного вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 року. Альянс опікується наданням допомоги Україні у протидії російській агресії.

Протягом 2016–2019 років відбувався прогрес України у реформах сектору безпеки і оборони, зокрема в рамках РНП, а також надання підтримки та консультацій НАТО у цьому процесі. Зрештою, в Конституції України у 2019 році було зафіксовано прагнення нашої країни на майбутню євроінтеграцію та вступ до євроатлантичних структур. До 2021 року були й певні успіхи у

реформах щодо євроатлантичної інтеграції України, зокрема підкреслено прагнення України до повноправного членства в НАТО а також надання підтримки та сприяння Північноатлантичного альянсу у реалізації цієї мети.

Спільні виклики та загрози безпеці в Європі та світі, такі як тероризм, кібератаки, зброя масового знищення, кліматичні зміни тощо, а також спільна відповідь та співпраця щодо цих питань були на порядку денному до російського повномасштабного вторгнення в Україну.

У партнерстві України – НАТО є спільні інтереси та цінності, зокрема демократія, права людини, прагнення України утвердити верховенство права, дотримання міжнародного права тощо, а також спільна підтримка та захист цих цінностей.

Політичний діалог між Україною і НАТО у 2019–2022 роках призвів до підтвердження та посилення солідарності, підтримки країн НАТО щодо України у забезпеченні її суверенітету, територіальної цілісності та підготовки до євроатлантичної інтеграції. Північноатлантичний альянс постійно підтверджував це через заяви, резолюції, декларації, спільні документи. Зокрема, у червні 2020 року нашій державі був присвоєний статус партнера НАТО з розширеними можливостями (NATO Enhanced Opportunities Partner, EOP). Того ж року у новій Стратегії національної безпеки України визначено ключові завдання для посилення особливого партнерства з НАТО та досягнення повноправного членства в Альянсі. Стратегія національної безпеки України ґрунтується на одній із засад: «розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами» [Стратегія національної безпеки, 2020]. Це відкриває нові можливості для співробітництва України з НАТО в різних сферах, а також для залучення України до планування та розробки політики НАТО в сфері безпеки.

Протягом останніх років відбувалося посилення практичного співробітництва та партнерства між Україною та НАТО в різних сферах, зокрема, кібербезпеці, а також через участь України в операціях та місіях НАТО, спільних навчаннях та проектах військової науки, інновацій тощо. Наприклад, участь України в спільних навчаннях НАТО, зокрема в навчаннях «Сі-Бриз», «Швидкий тризуб», «Анаконда», «Дефендер Європа» тощо [Військові навчання, 2019].

НАТО здійснює свою підтримку євроатлантичним прагненням України, зокрема її прагненню до членства в НАТО, а також надає Україні консультації, рекомендації та допомогу у виконанні необхідних критеріїв та стандартів для членства в Альянсі [Військова стандартизація, 2019].

Як уже зазначалось, розвиток та поглиблення стратегічного партнерства між Україною і НАТО базується на основі спільних інтересів та цінностей, а також з метою зміцнення національної безпеки України та євроатлантичної спільноти. Політичний діалог між Україною і НАТО у 2019–2022 роках був ефективним і результативним механізмом співробітництва, який сприяв зміцненню взаємної довіри, підтримки та партнерства між сторонами. Практичне співробітництво між Україною і НАТО є важливим інструментом

реалізації політичних зобов'язань та цілей а також забезпечення конкретних результатів та користі для обох сторін.

Висновки. Таким чином, практичне співробітництво між Україною і НАТО здійснюється в рамках різних програм, ініціатив, проектів та спільних дій, які охоплюють широкий спектр сфер, таких як оборона, безпека, економіка, наука, освіта, екологія, цивільна підготовка, надзвичайні ситуації тощо. Практичне співробітництво у період 2019–2022 років включало постачання військового обладнання та гуманітарної допомоги для зміцнення обороноздатності України, консультації та підтримку у реформуванні сектора безпеки і оборони. Україна також брала участь у різних операціях та місіях НАТО, а розвиток наукової та інноваційної співпраці сприяв обміну досвідом та реалізації спільних проектів. Практична співпраця з НАТО стала ефективним механізмом для зміцнення безпеки і підтримки реформ та інтеграції України, особливо це актуалізувалося в період повномасштабної російсько-української війни після 2022 року.

Список літератури

1. Alexiyevets L. & Alexiyevets M. Ukraine – the NATO: mutual relations and partnerships main states. *Skhidnoievpropeiskiyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 14. 2020. 175–189.
2. Алексієвець Л. & Алексієвець М. Трансформація відносин України та НАТО в 1991–2019 рр.: історичний аспект. *Український історичний журнал*. 2020. №1. С. 127–142.2.
3. Військова стандартизація 2019. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0670322-19#Text>
4. Військові навчання 2019. <https://opk.com.ua/%D1%83-%D0%BB%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B9-%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96-%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B0%D0%BB-D0%B8%D1%81%D1%8F-%D1%89%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD/>
5. Комісія Україна – НАТО. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_50319.htm
6. Комплексна програма допомоги. <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-i-nato-zapochatkuvaly-radu-z-upravlinnia-proektamy-kompleksnoho-paketa-dopomohy>
7. Партнерство з розширеними можливостями. <https://cip.gov.ua/ua/news/partnerstvo-nato-z-rozshirenimi-mozhливостями>
8. Поглиблення співпраці 2005. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_012#Text
9. Рада Україна – НАТО 2023. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_217652.htm
10. Стратегія національної безпеки, 2020. <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
11. Хартія 1997. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text

References

1. Alexiyevets L. & Alexiyevets M. Ukraine – the NATO: mutual relations and partnerships main states. *Skhidnoievpropeiskyi Istorychnyi Visnyk* [East European Historical Bulletin], 14. 2020. 175–189. (in English)
2. Aleksiyevevs L. & Aleksiyevevs M. Transformatsiya vidnosyn Ukrayiny ta NATO v 1991–2019 rr.: istorychnyy aspekt. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal* [Transformation of relations between Ukraine and NATO in 1991-2019: historical aspect. Ukrainian historical journal]. 2020. No1. P. 127–142.2. (in Ukrainian)
3. Viyskova standartyzatsiya 2019 [Military Standardization]. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0670322-19#Text> (in Ukrainian)
4. Viyskovi navchannya 2019 [Military Training]. URL: <https://opk.com.ua/%D1%83-%D0%BB%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B9-%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96-%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B0%D0%BB-%D0%B8%D1%81%D1%8F-%D1%89%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8/> (in Ukrainian)
5. Komisiya Ukrayina – NATO [Commission Ukraine – NATO]. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_50319.htm (in Ukrainian)
6. Kompleksna programma dopomohy [Comprehensive Aid Program]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-i-nato-zapochatkuvaly-radu-z-upravlinnia-proektamy-kompleksnoho-paketa-dopomohy> (in Ukrainian)
7. Partnerstvo z rozshirenymy mozhlyvostyamy [Enhanced Opportunities Partnership]. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/partnerstvo-nato-z-rozshirenimi-mozhlyvostyami> (in Ukrainian)
8. Poglyblennya spivpratsi 2005 [Deepening of Cooperation]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_012#Text (in Ukrainian)
9. Rada Ukrayina – NATO 2023 [Council Ukraine – NATO]. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_217652.htm (in Ukrainian)
10. Strategiya natsionalnoyi bezpeky, 2020 [National Security Strategy]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (in Ukrainian)
11. Khartiya 1997 [Charter]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text (in Ukrainian)

УДК 930.2:82-94Петрів]:355.48(477)»1917/1921»

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2023.02.040>

Анатолій ФІЛІНЮК

Кам'янець-Подільський національний університет

м. Кам'янець-Подільський, Україна

ORCID 0000-0002-2659-114X

Володимир ЯРИЧ

Західноукраїнський національний університет

м. Тернопіль, Україна

ORCID 0000-0003-4455-952X

СПОГАДИ ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖОГО ВСЕВОЛОДА ПЕТРІВА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

Анотація. Стаття присвячена висвітленню змістового та джерельно-інформаційного потенціалу спогадів генерал-хорунжого В. Петріва про воєнну історію України періоду Української революції 1917–1921 рр. Підкреслено, що видатний український діяч свої праці та спогади написав й опублікував, перебуваючи в еміграції. Відзначено сутність і спрямованість їх тексту як вагомого фактографічного доробку з воєнної історії через призму бачення автором місця та важливої ролі збройних сил в утвердженні та функціонуванні державної незалежності України. Аналіз проведено на основі осмислення історії й уроків визвольних змагань українського народу на межі першого і другого десятиліть ХХ ст.

Ключові слова: Всеволод Петрів, генерал-хорунжий, спадщина, спогади, джерело, воєнна історія, Україна, збройні сили.

Anatoliy FILINYUK

Kamianets-Podilskyi, Ukraine.

ORCID 0000-0002-2659-114X

Volodymyr YARYCH

Ternopil, Ukraine.

ORCID 0000-0003-4455-952X

THE MEMORIES OF THE CORPORAL GENERAL VSEVOLOD PETRIV AS A SOURCE FOR STUDYING THE MILITARY HISTORY OF THE PERIOD OF THE UKRAINIAN NATIONAL REVOLUTION 1917–1921.

Abstract: *This article is devoted to highlighting the content and informational potential of the memoirs of Corporal General V. Petriv concerning the military history of Ukraine during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. It emphasizes that this outstanding Ukrainian figure wrote and published his works and memoirs while in exile. The essence and direction of memoirs' text as a powerful factual addition to military history through the prism of the author's vision of the place and the important role of the armed forces in the establishment and functioning of the state independence of Ukraine are noted. The analysis was carried out on the basis of understanding the history and lessons of the liberation struggles of the Ukrainian people at the turn of the first and second decades of the 20th century.*

Keywords: *Vsevolod Petriv, Corporal General, heritage, memories, source, military history, Ukraine, armed forces.*

Нині основне національне багатство складають не сировинні ресурси та засоби виробництва, а передусім людський капітал. Адже високих показників економічного і загалом суспільного прогресу досягають нації, які в основу ставлять національну ідею, духовно-культурний потенціал суспільства як творця цивілізації. Актуальність дослідження пояснюється: по-перше, необхідністю повернення в Україну і введення в наукові дискусії спогадів В. Петріва як важливого фактографічного джерела для аналізу, неупередженого осмислення та достовірної наукової реконструкції подій українських визвольних змагань й уроків поразки Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.; по-друге, об'єктивною потребою формування узагальненої картини української минувшини столітньої давності як важливого і необхідного чинника відстоювання державної незалежності та цілісності України в умовах повномасштабної російсько-української війни й повноцінного життєзабезпечення українського народу на базі детального аналізу уроків історичних візій; по-третє, необхідністю накопичення нових

наукових знань для зміцнення єдності багатонаціонального народу України, чіткої протидії спробам фальсифікації історії, що, у свою чергу, забезпечуватиме чітку та послідовну політику міжрегіональної та міжнаціональної єдності України з іншими державами та сприятиме європейському вектору розвитку.

Окремі аспекти осмислення наукової спадщини і спогадів В. Петріва як джерельної компоненти з вивчення і наукової реконструкції державотворчих процесів в Україні у 1917–1921 рр. знайшли відображення у працях багатьох вітчизняних істориків. Серед сучасних дослідників, які розробляють цю тематику в контексті вивчення подій Української національно-демократичної революції, слід передусім назвати А. Буравченкова, М. Відейка, І. Войцехівську, О. Воляннюк, П. Гай-Нижника, К. Галушка, В. Голубко, Л. Гриневич, Я. Грицака, Б. Гудя, А. Киридон, З. Кисіля, С. Коваленка, О. Колянчук, О. Лисенка, Я. Лисейка, М. Литвина, Ю. Маєвича, В. Мельника, Р. Мельника, Л. Нагорну, А. Науменка, К. Науменка, Ю. Науменка, М. Павленка, Р. Пиріга, О. Реєнта, О. Рубльова, В. Сергійчука, І. Срібняка, Г. Стрельського, Я. Тинченка, Д. Трембовецького, В. Трощинського, Ю. Шаповала та ін.

Чи не найбільший внесок у цьому відношенні зробив знаний сучасний український історик В. Сергійчук, голова редакційної колегії і упорядник науково-документальних видань генерал-хорунжого В. Петріва «Військово-історичні праці. Спомини» [4] і «Військово-історичні праці. Листи» [3], супроводивши їх своїми ґрунтовними аналітичними статтями [15; 16], цим самим вписавши його постать у контекст українського суспільного життя часів національної революції. І. Войцехівська, на основі аналізу матеріалів родинного архіву Святослава Петріва в США, презентувала раніше незнані військово-теоретичні напрацювання генерала [1]. Відомий вітчизняний вчений Р. Пиріг кваліфікує спогади В. Петріва як «системні» та відзначає їх багатство фактичним матеріалом [14, с. 39]. Ю. Маєвич, порівнюючи наукові напрацювання В. Петріва і творчу спадщину М. Юнакова, підкреслює, що його доробок представлений значною кількістю військово-теоретичних праць, листами з роздумами на історичні теми, короткими записами-планами своїх лекцій і виступів й зазначає, що всі ці праці згруповані у виданнях В. Петріва «Військово-історичні праці. Листи» і «Військово-історичні праці. Спомини» [2]. Проте, проведений аналіз засвідчує, що якщо в науковій літературі діяльність подвижника і видатного представника плеяди вітчизняних полководців Української революції 1917–1921 рр. В. Петріва знайшла певне відображення, то його спогади і наукові праці часів визвольних змагань досі не стали предметом ретельного комплексного, системного вивчення, осмислення та висвітлення їх у гармонійній цілісності як винятково цінного історико-фактологічного джерела в царині дослідження історії Українських визвольних змагань столітньої давності.

Методологічною основою дослідження слугує комплекс загальнонаукових принципів історизму, об'єктивності та системності, реалізованих шляхом застосування аналізу, синтезу, дедукції та індукції, конкретних і спеціальних

методів історичної науки, а також наукового інструментарію інших галузей гуманітарних знань. З метою реалізації поставленої дослідницької мети використані такі методи історичної науки, як: історико-генетичний, історико-системний, історико-порівняльний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний, просопографічний. За допомогою історико-системного методу акцентовано увагу на цілісності та послідовності картини бойових звитяг генерала В. Петріва. Загальну характеристику фактографічного доробку спогадів забезпечено методом ретроспективного аналізу. Для визначення особливостей висвітлення автором перебігу окремих подій і політичних процесів використано порівняльно-історичний метод. На основі проблемно-хронологічного методу зроблено акцент на висвітленні пов'язаних із ним подій у хронологічній послідовності. Застосування історико-типологічного методу дозволило виявляти характерні ознаки та відмінності у його підходах до осмислення військової історії та розбудови збройних сил Української держави як ключового чинника її утвердження і забезпечення територіальної цілісності й незалежності. Біографічний (просопографічний) метод дозволив проаналізувати якісний і кількісний аспекти командно-управлінської діяльності в національно-державних інтересах України В. Петріва, який не будучи етнічним українцем, пройшов природний процес національного самоусвідомлення на початку Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. і досить швидко увійшов у національну військову еліту на всіх її етапах. Методи історіографічного і джерелознавчого аналізу послужили інструментарієм виявлення, узагальнення та комплексного аналізу спогадів і наукових праць В. Петріва, їх систематизації та оцінки об'єктивності змісту.

Мета нашої розвідки полягає у розкритті спогадів В. Петріва як достовірного, автентичного й безцінного джерела фактографії калейдоскопу воєнних подій і суспільно-політичних процесів українських визвольних змагань 1917–1921 рр. у контексті об'єктивної наукової реконструкції героїчної та драматичної доби в усій її складності і суперечності.

Передусім, підкреслимо, що спонукальним мотивом до написання й опублікування В. Петрівим спогадів і численних наукових праць стали, за висловом Р. Пирога, «складний і напружений перебіг революційних процесів, невдача низки державотворчих проектів, емігрантське буття» [14, с. 31]. З іншого боку, очевидно, не останню роль відіграло те, що їх автор мав ґрунтовну освіту, величезний воєнно-політичний досвід і виняткові обдарування, які гарантували не лише системне представлення особистої візії перебігу тодішніх суперечливих і разом з тим справді історичних подій, але і їхнє особливе фахове та предметне потрактування. Водночас ми свідомо враховуємо особливості такого жанру як спогади, з огляду на їх межованість між одиничним і загальним, суб'єктивним і об'єктивним, достовірним і вигаданим, професійним і буденним, своїм і чужим тощо.

Щоправда, чим глибше ми знайомились з текстами мемуарів і наукових праць генерал-хорунжого, тим більше вони викликали в нас довіру щодо

їх об'єктивності, оскільки виконані з дійсно документально-топографічною досконалістю. Таке переконання в нас утверджувалося на основі прочитання та осмислення першої частини спогадів про Українську національно-демократичну революцію 1917–1921 рр., що охоплює період від її початку до Брестського договору («Берестейського миру»), яка побачила світ у Львівському видавництві «Червона калина» в 1927 р. [9]. В ній автор охарактеризував революцію як «бурхливе, небезпечне, повне діл і починів життя з часів відродження великої нації» й зазначив, що то був не сон, бо «справді боролись, умирали, страждали передові борці українського відродження. І в ім'я тих страждань й крові, в ім'я заповітів на майбутнє для рідного народу, не можуть ще живі тілом й духом учасники великих днів не закріпити цього минулого, не залишити виразних слідів по собі й правдиво змальованого перебігу подій минулої героїчної доби» [9, с. 3]. В. Петрів виділив пережите під час визвольної боротьби українського народу: по-перше, на чолі Запорізького полку імені кошового отамана К. Гордієнка та кінних гайдамаків; по-друге, за часів гетьмана Скоропадського на різних посадах; по-третє, під час керівництва житомирською Юнацькою школою, Північної дивізії, Волинської групи, Військового міністерства, інспектора піхоти, начальника Генерального Штабу Армії УНР Директорії і, по-четверте, наприкінці «як звичайному інтернованому без посади у Польщі» [9, с. 4].

Зі спогадів у найдрібніших деталях постає розвиток українського руху на Західному російському фронті, в епіцентрі якого перебував полковник В. Петрів у роки Першої світової війни. Описуючи його масштаби і спрямованість, учасник і сучасник подій зазначив, що перед початком революції «російська армія була поділена ... на значну кількість груп і верств, поширеною недовірою, потужною ненавистю та готовністю скинути незнайомих їм керівників» і що «передреволюційні настрої в російській армії зробили прірву між старшинами та вояцтвом...». Саме тому «в момент вибуху революції на Сході Європи головна маса активних українських громадян, весь цвіт української нації, її головна динамічна, фізична та психічна сила ввійшла так чи інакше, якщо не в самі ряди російської армії, то в царину її інтересів і впливів» [9, с. 5, 7]. На думку офіцера, «ще більшою ця відірваність була для 7-ої Туркестанської дивізії», в рядах якої він був. З його точки зору, «вся українська маса у чужих адміністративних рамках з початком революції жила своїм життям не по вказівкам центру, а головню під впливом цієї інтуїції національних почувань та обов'язку» [9, с. 8, 9].

За спостереженням тодішнього начальника штабу дивізії, в якого склалися довірливі взаємини з рядовими бійцями, «українці з початку тільки горнулися один до одного цілком інстинктивно, а також починали вживати своєї мови в інтимній розмові» [9, с. 12-13]. Більше того, «бажання захистити себе від сваволі, забезпечити собі мінімум прав, позбавити себе ролі уполісджених, яку хотіли відмежувати нам у святі революції, викликало потребу утворення своїх центрів і військових об'єднань». Автор спогадів звернув увагу на те, що

до кінця червня 1917 р. «в той час загального розкладу тільки ще українці творили виїмок; в них не було ще тоді поділів, які губили російську армію; вони ще тоді уявляли собою єдиний національний колектив; їх старшини з відразу ставились до всяких «офіцерських союзів» і працювали тільки в своїх українських гуртках за одно зі своїми рядовими і тільки ця їхня національна єдність була для одних большевизмом, для інших контр-революцією» [9, с. 19, 20].

Далі В. Петрів детально фіксує, як наприкінці жовтня (29 чи 30) його заочно обрали начальником української дивізії. Прибувши в її розташування, полковник подякував зборам за обрання, але повідомив, що згідно з виборчим принципом, він не має обов'язку «лишатись на якій-небудь посаді» і як громадянин України, не може без згоди існуючого українського уряду приймати верховодства в російській армії та оголосив про зречення не тільки від посади начальника дивізії, але й начальника штабу і вважає себе «за звичайного вояка, рядового» [9, с. 27].

В книзі представлено враження В. Петріва про участь у складі дивізійної делегації на переговорах із німецькою стороною про припинення «ворожої акції на фронті генерала Войрша і демократичний мир між німецьким і російським народом» [9, с. 33]. Характерно, що він представився німцям як українець. І це тоді, коли голова корпусного комітету унтер-офіцер В. Зиновієв під час переговорів переконував полковника «кинути панькатися з цією містечковою буржуазною Центральною Радою, яку все одно розженуть пролетарі та й взагалі з тими «кулачками» українцями-мазепинцями, бо їм не встоятися проти цілої Росії» [9, с. 36]. За таких обставин, на думку В. Петріва, «не було іншої ради, як бути наготові та сформуватися революційно», бо починалася реальна війна проти України. Саме тоді, в середині листопада 1917 р., під загрозою роззброєння та арешту зі згоди корпусної ради до призначення від українського уряду він прийняв рішення взяти на себе командування полком, що формувався з українців третього Сибірського корпусу [9, с. 37, 40, 41]. В той час до містечка Мир підходили все нові сотні «з піснями та розгорнутими жовто-блакитними прапорами». Після проведення огляду щойно утвореного українського полку командир корпусу згодився 17 листопада 1917 р. підписати наказ про його формування. Станом на 24 листопада було закінчено реєстрацію козаків і старшин полку: до реєстру було включено 126 старшин, 621 підстаршин і 2986 козаків, поділених на три куріні по шість сотень [9, с. 44, 45, 46]. Тоді ж були сформовані Гренадерський курінь ім. Наливайка та 1,5-тисячний полк ім. Шевченка, виокремлений зі складу 24 російського корпусу. Однак 9-й корпус, який складався здебільшого з українців, перебував у «стані повної деморалізації та розкладу» [9, с. 48].

В спогадах детально змальовані зростаюче протистояння та відверта ворожнеча між відокремленими українськими військовими формуваннями з російськими підрозділами і труднощі, з якими полк В. Петріва проривався в Україну. Передбачалося створити сукупне військове формування, розміром

як дивізія, з куреня Наливайка і Шевченківського полку в Синяві для заволодіння і втримання всіх станції на залізничному шляху від Столпців до Синяви й спільно з п'ятою українською дивізією, що перетворилася з 45-ої російсько-української дивізії, добратися до України. Ситуацію ускладнювали аморфність військовиків куреня Наливайка та відмова прориватися в Україну з боку командира більш організованого Шевченківського полку. Не останню роль відігравала вперта і надзвичайно настирлива більшовицька агітація проти командира полку імені К. Гордієнка як «явного контрреволюціонера» та Центральної Ради як «збіговиська» дрібної буржуазії, яка тимчасово «надягнула червону маску, щоби розвалити єдиний фронт всіх трудящих» [9, с. 52].

У книзі міститься достовірна інформація про труднощі та перешкоди, з якими зіштовхнувся полк В. Петріва на далекому шляху до України. Для цього заготували хліба і харчів на 10 днів, максимальну кількість патронів, але не менше 200 на рушницю, взуття, теплого одягу, коней, возів тощо. Головним було зберегти після демобілізації людей і врятувати честь командира та ім'я кошового Костя Гордієнка [9, с. 56]. Робилося це в умовах масового роззброєння й арештів українців силами червоної гвардії. Доводилося не лише прориватися з боями, а й докладати надзвичайних зусиль для збереження особового складу полку, визволення арештованих і відвойовування залізничних вагонів для їх відправки з фронту. Всіх, хто не корився більшовикам, звинувачували в контрреволюції і при першій же нагоді розстрілювали [9, с. 58, 59, 60]. Щоб не допустити насильного роззброєння полку більшовицькими силами, треба було розпочати прорив з Пісочного через Німан на Несвіж – Купин – Слуцьк у різдвяний святвечір. Автор навів конкретні цифри тих, хто залишився в полку: «старшин 21, піхотинців 420, кінних 35, погоничів на возах 78, скорострілів Максима 6, Кольта 4, Люїса 8, возів господарських 60, скорострільних 6, муніційних 12» [9, с. 63].

Задля забезпечення цілісності полку його бійці прийняли спеціально складену присягу Гайдамацького загону [9, с. 71]. Щоб не натрапити на ворожі війська, пробивалися на Романово – Лядне, Турів – Олевськ переважно лісовими дорогами і манівцями, нерідко з перестрілками та боями. Хоча дошкуляли морози, вітри і заметілі і на слуцькому шосе втратили 17 гайдамаків, рухалися з вірою і бойовим завзяттям, що своєю зброєю в рідному краю допомагатимуть розбудовувати майбутнє. Діставшись межі Волинської губернії, з думкою про Батьківщину поміняли їх назви губерній на: «Білорусь – Україна» [9, с. 77, 78].

Особливе місце в спогадах відведено окресленню території та опису військово-політичної ситуації у волинському Олевську, де полк ім. К. Гордієнка встановив контакти з місцевим революційним комітетом і не тільки доозброїв свої підрозділи та місцевих мешканців легкою зброєю і крісами з охотниківського складу, а й після налагодження зв'язків із представниками Центральної Ради, відправив на Київ потяги зі зброєю, надав підтримку населенню у впорядкуванні

життя та організації міліції і самооборони навколишніх сіл. Коли ж надійшов наказ із ЦР відправити до столиці якомога більше козаків, відразу ж за наказом командира відправились на захист Української революції [9, с. 87, 89].

В спогадах детально описано винятково важкий переїзд полку до Києва у холодних, неопалених вагонах. Зазначено, що їх не пускали далі Святошинської станції технічна частина, що займала «нейтралітет», і польський курінь, коли москалі почали повстання проти Центральної Ради з малими активними українськими силами. Зрештою, комендант Святошино, що «формально протестував», дав потяг, який рухався «уперед з озброєною угляркою та командантом», а за ним ешелон у повній готовності [9, с. 91].

Характеризуючи політичну обстановку в Києві, В. Петрів відзначив, що Центральна Рада контролювала станцію Київ–2, але в місті повсюди більшовицькі агітатори, не знаючи української мови і не визнаючи існування українського народу, наполегливо переконували озброєних людей, включаючи гордієнківців, про помилковість їх поведінки щодо самостійності України та визнання влади Центральної Ради, а події в Києві розглядали як боротьбу буржуазної УЦР з революційним пролетаріатом [9, с. 97].

Про зустріч із представниками Центральної Ради та особисто з «батьком» М. Грушевським автор теж згадував, зокрема, як останній особливо наголошував на брехливості більшовицьких звинувачень у буржуазності й підкреслив, що ЦР «іде щиро назустріч демократичним гаслам і бажанням народних мас України та прямує до досягнення як найскорішого спокою». Спочатку обмежилися ультиматумом: підкоритися всеросійській владі та оголосити нейтралітет, а після відмови – перейшли до відкритих бойових зіткнень, під час яких було поранено 7 бійців полку ім. К. Гордієнка. Врешті-решт, прийняли тверде рішення: «іти цілому полкові до Центральної Ради і стати в її розпорядження» [9, с. 101, 103].

Автор із надзвичайною точністю охарактеризував розвиток січневих подій 1918 р., зауваживши, що головною особливістю була майже повна неможливість виразно розмежувати бої, оскільки вони «вибухали несподівано там, де починали стріляти на українців інсургенти, які просмикалися дуже легко по цілому Києві», бо Центральна Рада не володіла достатніми силами, «щоби надійно охоронити все місто...». Складність полягала і в тому, що чимало українізованих військових частин (український сердюцький імені гетьмана Сагайдачного полк, Сердюцька гарматна бригада, Шевченківський полк, який приїхав у Петроград із твердим наміром розігнати Центральну Раду) зайняли «нейтралітет» й не лише «залюбки» пропускали арсенальців, а й продавали їм їжу і набої, та штаб Сердюків, необстріляні кінні полки Вільної України і «піший полк ім. Грушевського з міської інтелігенції невиразного обличчя», які не оголошували «нейтралітету, але були ще пасивнішими. Маючи командирів із числа малоросіян і росіян, всі вони переважали числом обидві сторони, що вели боротьбі між собою [9, с. 104, 106].

В книзі у синтетичній формі описано участь полку ім. К. Гордієнка, полуботківців і вільних козаків у фактично безперервних кількадеennих запеклих боях біля типографії «Корчак-Новицького» і Військового Секретаріату, на вулицях Прорізній, Великій Володимирській, Софійському Майдані й аж до Подолу, біля Державного банку і Арсеналу на Печерську, а також вздовж Дніпра. Становище було нестабільним, бої відбувалися з перемінним успіхом. Ситуація стала поліпшуватися лише на третій день, коли на допомогу прийшли куріні українських моряків і залізничників, а головне добре організований гайдамацький Кіш Слобідської України С. Петлюри, що роззброїв полк «нейтральних» сагайдачників. Завдяки цьому вдалося взяти в повне оточення Арсенал, але бої не вщухали цілодобово і після повного розгрому арсенальців [9, с. 115-118, 119, 121].

Важливою є оцінка В. Петрівим ченців Печерської Лаври і Видубицького монастиря, що були «як не явно ворожі, то у всякому разі дуже несприятелі» своїми намовляннями гайдамаків «не розкладати «Матушки Росії», а головне в їх нелегальній підтримці інсургентів, які зникали як камінь у воду на території монастиря». За його оцінкою, подібною була поведінка печерського населення, що складалося переважно з родин російських військових, службовців і тих, хто годувався при Лаврі та при богомольцях, «... з елементів найбільш цареславних і найбільш «общеросійських», які «нетерпляче чекали на «русские войска» та негативно ставилися до наших змагань» [9, с. 130, 135].

Спомини наповнені цінним фактичним матеріалом про те, як під натиском багатотисячної більшовицької армії Муравйова за наказом Центральної Ради вцілілі після відчайдушного опору війська відступали групами з опанованого ними Печерська і загалом Києва в напрямку Житомир – Коростень. Із книги довідуємося, що на нараді командирів у с. Ігнатівці начальником усіх українських військ було обрано генерала російської служби Присовського, а полковника В. Петріва – курінним третього куріня із залишків полків ім. К. Гордієнка, Вільної України, ім. Грушевського й різних людей без частин. До Житомира на конях дійшли без боїв у три переходи в складі 8 старшин 70 козаків при 3-х скорострілах.

Побувавши в багатьох селах під час відступу, автор зафіксував на прикладі сіл Гнатівка, П'ятигірка і Шпитки враження про те, як у круговерті та хаосі військово-політичних подій селяни «самостійно творили нове життя», розв'язували земельне питання, налагоджували самоврядування в формі сільрад, сільських віче, охорони та організації контролю над управителями з боку сільських комітетів чи в формі розподілу панських маєтків і інших селах, або звичайних пограбувань і знищень панського майна за принципом «грабуй награване» [9, с. 145-146, 148, 152, 154].

Доволі детально в спогадах В. Петрів розкриває враження про суспільну атмосферу, стан дисципліни та взаємини в Дорошенківському полку і Республіканському полку Болбачана. Наголошує на повній дезорієнтованості російських військ, політичній пасивності мешканців прифронтових сіл, на їх

затурканості та колосальній байдужості до наслідків боротьби на російсько-німецькому фронті та відбудови української державності. Це стосувалося і безнадійно дезорієнтованих міщан Житомира, що боялися приходу німців, а ще більше – російських більшовиків й мріяли про російські установчі збори та одночасно боялися зникнення влади Центральної Ради, з якою «зв'язували сякий такий лад і спокій». Лише невелика частина українців-житомирян працювала «самовпевнено та з відданням» [9, с. 167, 171].

Істотний науковий інтерес викликає друга частина спогадів В. Петріва [10], в якій відображено бачення революційних і воєнних подій від часу підписання Брестського договору та отримання союзницької допомоги з боку німецької армії у визволенні України від більшовиків і до зайняття Полтави військами Центральної Ради. В ній йдеться про вкрай негативне ставлення колишніх російських офіцерів у Житомирі наприкінці лютого 1918 р. до пропозиції українського міністра Жуковського вступити до української армії та обвинувачення в образливій формі у його самозванстві та самозванстві України [10]. До прикладу, зауважено, що відповідно до наказу в Малині під команду В. Петріва, крім його полку, було представлено кінно-партизанський відділ полковника Полозова, який представляв собою «контрреволюційне зборище» з близько 200 кінних зі скорострілами, які розмовляли російсько-українською мовою, а то й просто на «общепонятном» [10].

Автор документально точно описує залишення поспіхом більшовицькими військами Боярки в напрямку станції Пост-Волинський з отриманням інформації, що до неї підходить український бронепотяг, а за ним велика сила – німецька армія. На Київ рухалися Республіканці і Дорошенківці, Слобожанці, Січові Стрільці та Богданівці, а також партизани Полозова, але на той момент німці вже зайняли Київ–1-й розвідували ситуацію в Києві–2. Під час перестрілки пізно вечором бійці гордієнківського полку наштовхнулися на сформовану з дозволу росіян «грузино-вірменську» охорону міста, що складалася на 60 % із росіян, поляків, українців і то переважно зі студентів.

Привертає увагу опис В. Петрівим спостережень про марш-парад військ Центральної Ради на Софійській площі під гуркіт гармат з-над Дніпра, схожий до того, що відбувався в 1905 р. у Варшаві. По-перше, подія асоціювалася зі страшенною перевагою минулих днів і колізією суперечливих, незрозумілих почувань від страшної плутанини національних і соціальних протиріч, які виявлялися з підходом німців й новою фазою боротьби. По-друге, зафіксовано враження від нестрункості піхоти, хаотичного переходу кінноти слобожанців, віддачі пошани «по-офіцерськи» партизанами Полозова тощо. По-третє, відзначено, що в цивільній юрбі вигукували привітання та влаштовували мітинги з промовцями, котрі намагалися зупинити військові відділи. По-четверте, підкреслено, що в ряди військ вривалися пані і панночки й дарували козакам квіти. По-п'яте, наголошено, що не всі радо сприймали організоване дійство: одні спостерігали за подією не стільки з прихильності, як із цікавості, другі в робітничому одязі – з похмурими обличчями і виразом протесту, треті з

кривими ворожими посмішками. По-шосте, устами однієї дами, яка протягнула В. Петріву червону троянду зі словами «заспокойте нас, скажіть, што ето не гібель Россії. Большевікі ето ужасно, но што делается теперъ ещо более ужасно... Кажіть, ведь Ви с німі только потому, што іначе неважно можно спасти Россію от ужаса большевиков-українцев і їх творцоф немцеф?» засвідчено розгубленість киян розвитком подій [10].

Із критичних спостережень автора, подібними постають настрої серед різних категорій населення Києва. Рідня В. Петріва в бідах однаково звинувачувала і Муравйових, і Центральну Раду за вбивства їхніх чоловіків. Професори університету лаяли український рух і Центральну Раду, хоча останню хвалили, що привела німців, «які нарешті зроблять порядок». У колах дрібнобуржуазної зрусифікованої чи російської інтелігенції лаяли, ненавиділи уряд Центральної Ради за сепаратистську політику, що спричинила масові більшовицькі розстріли, а німців за те, що «видумали більшовизм, випустили Леніна, що видумали Україну та всі ці Центральні Ради, Секретаріати і таке інше». Деякі старшини готувались бити німців. З недовірою до влади Центральної Ради ставилися селяни за те, що зв'язана з німецьким пануванням. Повсюди переважало невдоволення. Автор особливо зазначив, що «російські інтелігентські круги різко до українців ворожі, хоч частина виправдує прихід німців, міщанство, жидівське, українське та російське – байдуже, навіть вдоволене. Селяни не проти Центральної Ради і за Україною, тільки бояться соціальних утисків і правих реформ з боку німців, ліві ж чинники Центральної Ради запевняють, що таких реформ не буде; робітництво мовчить, але українська частина його нам не ворожа» [10].

Тим часом у штаб надійшла інформація про отримання наказу розміститися в незруйнованих будинках «Гарматної юнацької школи» та сформувати полк на добровільній основі як головній засаді комплектування збройних сил зі всіх кінних організацій, які увійшли до Києва й визнали Центральну Раду. Так, полк наповнився «елементами з різними гаслами і почуваннями», що, на переконання автора, стало «підвалиною та першоджерелом початків «отаманії», яка буйно розцвіла пізніше в формі бунтарства, некарності, навіть самодурства [10].

Особлива увага в спогадах приділена опису надзвичайно виснажливих переходів і складних бойових дій на Лівобережжі, адже в полку ім. К. Гордієнка від початку квітня і до кінця травня 1918 р. не було боїв із ворогом під Гребінкою та Лубнами лише два рази по два – три дні. В. Петрів при цьому зазначив, що, на відміну від Києва, де більшість населення була налаштована вороже, або в кращому випадку нейтрально, в місцях боїв сільське населення і навіть робітники, які в Києві похмуро мовчали, там балакали, ділилися враженнями, розпитували, допомагали. Щоправда, казали, що «погано, що ми з німцями» й нарікали на більшовиків через безперервні реквізиції. В Лубнах російські війська погрожували репресіями та погромами, бо громадяни «дуже необережно виявили радість з приводу їх відвороту» (повернення). У бою під

Лубнами полк ім. К. Гордієнка після 60-кілометрового переходу знову проявив себе доволі порядною кіннотою, виявивши доволі ініціативи, координованості та рішучості. Важливим було і те, що до полку записалося 123 добровольці з числа міської інтелігенції, залізничників і приміських селян, окремі з яких прибули зі своїми кіньми та зброєю.

Досить цінною у спогадах є інформація про ромоданівську операцію та інші бої, в яких гордієнківцям у кількості 260 шабель, 4-х «кольтів» і 2-х гірських гармат довелося виконувати завдання повноцінного кінного полку; про наступ на Хорол і небачений ніде раніше терор з боку більшовиків і росіян; про зміну настроїв і соціальну диференціацію в середовищі селян між Хоролом, Лубнами, Білоцерківкою, Решетилівкою та Абазівкою, а головне – про похід і бій під Полтавою у формі раптового нападу гайдамацького кінного полку, що на той час перетворився за рахунок поповнень у показну частину чисельністю в чотириста осіб із гарматами, скорострілами, возами, засобами зв'язку, двома легковими і трьома вантажними автомобілями системи «Пежо», здатну долати найскладніші перешкоди [10].

Вагомим джерельно-інформаційним потенціалом характеризується третя частина спогадів генерал-хорунжого В. Петріва, що охоплює опис періоду від Кримського походу до гетьманського перевороту [11]. Зокрема, доволі ґрунтовно представлено інформацію про наростаючі суперечності з німцями, пов'язані з потребою у забезпеченні сідлами і набоями для гармат, які були на контрольованих ними складах. Натомість взаємини з місцевим самоврядуванням і особливо керівництвом «кадетського корпусу» та місцевим населенням, в порівнянні з київським, були напрочуд доброзичливими та прихильними. Маючи час для перепочинку в Полтаві у Кадетському корпусі, в полку вперше з початку революції зайнялись виготовленням типового однострою, модернізувавши одяг реєстрових козаків XVII – XVIII ст. Зважаючи на те, що українська кіннота першою вела бій за станцію «Полтава Харківська» і першою заволоділа Полтавою. Поки німці не взяли під охорону склади майна, туди направили підводи за поповненням необхідного майна, сідел і набоїв для гармат. Завершили роботу над однотипними одностроями й одягнули весь полк вже під Карлівкою. До того ж, традиційною стала зачіска з козацьким оселедцем [11, с.4].

Як і в попередніх частинах, автор звернув увагу на настрої жителів Полтави, зауваживши, що громадське життя міста не було так знищене і порушене, як в інших міст, у тому числі Києва, Лубен і Хоролу. Цивільна влада не припиняла своєї діяльності. Було чути в Кадетському корпусі промови не лише українською мовою, а й про українську самостійність. Наставники, більшість із яких розмовляла російською мовою, не виявляли до українських військовиків «ніякої ворожнечі, навпаки деякі з них заявили, що тільки під час панування тут більшовиків навчилися розуміти різницю між психологією російського і українського вояка і як інтелігентні люди цінять вище останнього», бо тільки українці «були більш терпимими щодо місцевого

населення». Свідоме українське громадянство зустрічало українські війська «широ із бажанням допомогти», «змінювали похмурий вигляд обличчя на радісний та починали розмову про «спасеніє атечества» від «большевікоф» чи навіть від «соціалістоф». Що ж до робітничих верств, то їх відношення було різноманітне, «залежно від національних та соціальних моментів; деякі з них допомагали при обладнанні переправи, готовили одяг, тільки нарікали, що в українських військах ще доволі багато давньої «офіцерні»; інші лише позирали похмуро, а з їхніх випадкових уривчастих речень почувалося правдиву ненависть, і це були москалі. Зупинився автор спогадів і на нетерплячому відношенні місцевого населення до німців і підкресленому задоволенні вимог українців перед німцями. Важливо, що Полтава і навколишні села дали нове поповнення. До полку долучилася і частина військовополонених галичан, кубанські козаки та «червоні козаки» [11, с. 5, 6, 7, 9].

Дуже докладною є в книзі інформація про склад запорізького полку кінних гайдамаків ім. К. Гордієнка напередодні його відправки з визволеної Харківщини на Крим. На момент південного походу полк структурно складався із 4-х муштрових сотень по 130–140 шабель, 2-х відділів скорострілів разом до 160 воїнів, 4-х «кольтів», 2-х «максимів», технічно-зв'язкової сотні з охоронною сотнею штабу 140 шабель, 2-х телеграфічних, 1-ї кабельної і 2-х відривних двоколок, 2-х підривних возів; автовідділу, 2-х легкових автомобілів «Балтієць» і «Форд», 3-х вантажних, 3-х тонових «Пежо», 12-ти мотоциклів, автоцистерни і автомайстерні до 100 багнетів і 2-х «максимів»; кінно-гарматної батареї з 4-х кінно-гірських гармат, 2-х кулеметів «максим» з обслугою майже в 300 осіб. Крім того, кожен із муштрових відділів полку мав кухні, 2 господарських вози по 4 коні та 2 муційні двоколки з 4-кінною упряжкою тощо. Для повного уявлення про склад полку автор розповідає про «господарчу частину» з 20 господарських возів по 2 коні та 25 залізничних возів повних майна, а також власну збройну силу із 10 вершників і 100 піхотинців з 2-ма «максимами» та 60 немустровими військовиками. Загальна кількість особового складу полку сягала понад 1700 осіб, розміщеного в 3 ешелонах, що перетворених у бойові одиниці [11, с. 58-59, 60].

В четвертій, завершальній частині «Споминів з часів Української революції (1917–1921)» [12] йдеться як про розвиток подій у Києві та Україні загалом, так і про враження отамана Запорозців О. Натіїва та членів його штабу після поїздки до Києва на зустріч з ясновельможним паном гетьманом П. Скоропадським біля колишнього будинку генерал-губернатора, де розміщувалася гетьманська ставка. Не гарантуючи цілковитої правдивості і достовірності інформації, генерал-хорунжий повідомляє про труднощі, які довелося долати п'ятьом представникам штабу О. Натіїва і трьом козакам під час поїздки в штабному вагоні-салоні у Київ через Бобринську і Фастів за наказом начальника Генерального штабу полковника О. Слівінського [12].

Із тексту спогадів постає реалістична атмосфера самої зустрічі отамана О. Натіїва і гетьмана П. Скоропадського, участь у ній командира

Олександрівської групи П. Болбачана, до якої входив Гордієнківський полк, та їхню домовленість про інспекційний огляд військ і задоволення генерала Приходька від огляду та проходження строєм із українськими піснями Гордієнківського полку в Канкринівці, що у Великому Лузі. Підкреслюється про нарікання в середовищі гайдамаків, що гетьман не підтвердив виданих іменем народу універсалів про вольності та права посполитих і селян, які розцінювалися ними виявом відновлення в Україні стародавніх українських волелюбних звичаїв і традицій [12].

Згадує В. Петрів і випадок розстрілу кількох вояків, рекрутованих із Галичини австрійських полків, де почалися заворушення. Автор розцінив розправу як втрату можливої підтримки з боку галицьких полків у розбудові держави. Ситуацію ускладнила німецька карна експедиція проти селян, подібної до якої «ніколи не було за царської влади». Врешті-решт, таке ставлення мало своїм наслідком відмову однієї сотні полку виконати наказ вантажитись у вагони. Лише поглиблена роз'яснювальна робота про те, що українці в своїй історії «мусіли часом визнавати султанську та королівську владу, щоб зберегти свій устрій, порядок і зброю, щоб використати її на майбутнє», дала результати: «хлопці таки вирішили держатись далі збройного гурту» й почали вантажитись [11, с. 11].

Особливу джерелознавчу цінність представляють праці В. Петріва «Військово-історичні праці. Спомини з часів Української революції (1917–1931)» (перше видання 2002) [4] і «Військово-історичні праці. Листи» (друге видання 2004) [3]. Зокрема, перше із зазначених видань, яке можна цілком об'єктивно кваліфікувати як науково-документальне, складається з шести частин: перша представляє цикл навчально-методичних праць, пов'язаних із програмами, планами та організацією курсів з історії України та українського війська, праць військового змісту, бажаних для опрацювання в народописному відділі Українського інституту громадознавства у Празі, а також лекцій і заняття з теорії оборони нації Українського інституту громадознавства в інституті; проекти планів військових студій, тези доповіді генерал-хорунжого з питань взаємозалежності суспільних здвигів і бойових стратегічних й тактичних операцій у війнах під проводом гетьмана Б. Хмельницького, викладання теорії оборони нації, питань про сучасний стан армії та взаємовпливи суспільства і армії; підбором документів військово-історичного характеру і експонатів в Українському національному музеї-архіві при Українському інституті громадознавства; програми воєнного періодичного органу УВНТ.

У другій частині книги представлено 14 військово-історичних праць В. Петріва про стратегічно-політичне значення України, стратегічне та геополітичне значення українських земель, лекції з військової справи, в тому числі з питань підготовки до війни, оборони держави, соціально-історичний нариси про суспільство і військо, стратегічні операції Б. Хмельницького під час війни 1648–1649 рр., наукові праці про воєнне теренознавство, розвідку, московсько-українську війну 1708–1711 рр., про принцип творення збройної

сили на основі недавнього минулого, про розвій німецької воєнної справи, про фронт і запілля, про творення авторитету в час революції на сході Європи, а також текст розробленого автором положення про дефензиву в армії УНР. Це, безперечно, свідчить про зацікавленість В. Петріва в обґрунтованості потреби та значення збройних сил Української держави як обов'язкового чинника її повноцінного функціонування. Ключовою тезою, що пронизує ці праці, стало положення про те, що українці, як волелюбний народ, завжди боронили і будуть вічно боронити своє життя, свою власність, свою свободу.

Більшість вміщених у книзі навчально-методичних і наукових праць була виявлена в фондах 3793, 3865, 3947 і 4018 Центрального державного архіву вищих органів влади України та фондів 269 Центрального державного архіву громадських організацій України, а також у Родинному Архіві В. Петріва в Сомервіль (США). В свою чергу, менша частина розвідок є передруком, переважно з видання «Нація в поході» за 1940–1941 р.

Іншими складовими видання стали чотири частини охарактеризованих вище спогадів генерал-хорунжого, що побачили світ накладом Львівського видавничого кооперативу «Червона калина» у 1927–1931 рр.

До другого видання «Військово-історичних праць. Листи» В. Петріва [3] увійшли «Програми та плани курсів з історії України та українського війська», цикл військово-історичних праць (93) про розвиток військової справи українського та інших народів світу, написаних у 1920–1948 рр. Третина з них виявлена в Центральному державному архіві вищих органів влади України, Центральному державному архіві громадських організацій України, Центральному архіві військовому у Варшаві (Республіка Польща), Архіві ОУН в Києві, а також в Родинному архіві В. Петріва у Сомервіль (США). Інші 62 статті представляють собою передрук із «Краківських вістей» за 1941–1945 рр. Більше чверті обсягу книги складають понад 130 листів 1920–1948 рр., виявлені упорядником професором В. Сергійчуком у фондах 3563, 3865, 3930, 3947, 4018 Центрального державного архіву вищих органів влади України, фондів 269 Центрального державного архіву громадських організацій України, фондів 380 Центрального архіву військового у Варшаві (Республіка Польща), фондів В. Петріва Архіву УВАН в Нью-Йорку (США), Родинному архіві В. Петріва у Сомервіль (США) та Родинному архіві Т. Олесюка в Лос-Анжелесі (США). Також частина статей раніше була опублікована в «Краківських вістях» з квітня 1941 – до початку 1945 рр. Окремим виданням у формі брошури ще в 1924 р. побачив світ соціально-історичний нарис «Суспільство і військо» [13].

Серед тематично багатоманітних наукових праць чільне місце посіли такі з них, як: головні тези викладу з теорії оборони нації, програма лекцій на тему «Політична підготовка до і під час війни, головні засади для утворення соціально доцільної збройної сили на Україні, нотатки про розвиток Української збройної сили, штабова служба, старшинський склад Української демократичної армії, оцінка тогочасних військових дій та власне бачення розвитку тактики і стратегії, значення збройної сили, рухома оборона, наступ і оборона, справа

утворення курсів штабної старшини в таборі Калиш, практична бойова діяльність генштабу генерал-полковника М. Юнакова та ін.

В одному з листів від 10 березня 1947 р. В. Петрів особливо наголосив про свій психологічний стан

В одному з листів від 10 березня 1947 р. В. Петрів особливо наголосив про свій психологічний стан, зазначивши що «старий Гайдамака ще тримається та не зігнувся ані на Карпатській Україні, ані у Німецькому лихолітті, вірний тим, що несли ми колись спільно» [3, с. 582]. В іншому листі до українських вояків від 14 жовтня 1947 р. генерал-хорунжий підкреслив, що «у день покрови, свята запорізького», вітає всіх, що зібралися на чужій землі, у Діллєнген, «Хай Ваш прапор, що маєте Ви у цей день посвятити, буде ціло – українським без розділу партій і орієнтацій таким, яким були наші бойові прапори у днях Великого Зриву, що воскресив Україну й зробив її міжнародним чинником» [3, с. 587]. Звертаючись до делегатів з'їзду Союзу Українських Ветеранів у Етлінгені в травні 1948 р., він висловив тверду віру, що ті будуть «стояти на засадах позапартійності союзу, толерації для поглядів поодиноких своїх членів, товариськості до інших військовиків українських», що їх «майбутній провід знайде зі всіма українськими військовиками, що стоять на принципах повної української державності...» [3, с. 595].

Отже, проведений огляд засвідчує, що спогади і наукові праці В. Петріва, який глибоко і безповоротно усвідомив свою спорідненість та органічну єдність з українським народом, є унікальним джерелом для вивчення й осмислення на сучасній методологічній основі; джерелом наукової реконструкції подій Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., інших періодів й аспектів вітчизняної воєнної та суспільно-політичної історії. Ознайомлення зі спогадами переконливо свідчить про глибокий патріотизм і безумовну відданість автора українській справі, його ґрунтовну загальну та воєнну підготовку, безцінний військово-політичний досвід, а також сповідання ним загальнолюдських і національних цінностей українського народу й масштабність поглядів на події, безпосереднім учасником і сучасником яких він був.

Зі спогадів В. Петріва, що відзначаються часово-логічною послідовністю та певною цілісністю і носять переважно археографічний характер, постає цілком реалістична, непроста дійсність в Україні впродовж всього періоду Української революції 1917–1921 рр. Однак, коли автор не був впевнений у датах, він звертав на це увагу, зазначаючи відповідні причини. Зокрема, при висвітленні подій, пов'язаних із наступом на схід і боями під Гребінкою, Лубнами і на околицях Ромодану в березні 1918 р., звертаючись до читачів, просив ставитись до вказаних ним дат як «до не дуже то точних, даруючи помилки, що відбігають на день, два дні, а може й більше, бо записки з цього часу відібрала мені гетьманська влада та й досі не повернула. Згадана влада забрала до архівів усі полкові документи, а потім цей «архів» та інші йому подібні у кращому разі пішли як не на цигарки, то просто були знищені».

Тому довелося встановлювати дати громадою живих гордієнківців у 1921 р. в Каліші при написанні спогадів. Але слід взяти до уваги обставини фіксації у пам'яті багатьох дат, оскільки «не було тоді днів і ночей, не було діб, а було безперервне, то вічне тремтіння в неопалених возах, то марші цілими добами в день і в ночі..., які важко було відрізнити від такої ж калейдоскопічно-хімерної дійсності» [10].

Авторству В. Петріва належать численні розвідки, тематичний спектр яких визначився передусім його професією та безпосередньою участю в бойових операціях у складі Армії Української Народної Республіки часів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії і його особистою зацікавленістю в розбудові національних Збройних сил як безумовного чинника державної незалежності України. Головною цариною його наукових студій були військово-суспільні, військово-історичні, політичні та географічні розвідки, навіть його оповідання та казки впливали з переживань, пов'язаних із військом. Військово-суспільно-політичні студії В. Петріва стали підвалиною курсу «Теорія оборони нації», прочитаного ним у Подєбрадах, Празі і Пшибрамі на соціологічних семінарах, а також курсу «Історія Українського війська», який він викладав у Вищому Педагогічному інституті імені Драгоманова у Празі. Низку статей із цих питань генерал-хорунжий надрукував у «Студентському віснику», «Новій Україні», «Суспільстві», «Українському життю» та «Сурмачі».

Для спогадів В. Петріва, основоположними яких є українська національна ідея та демократія, характерні численні аналогії і порівняння, в тому числі у контексті розвитку різноманітних політичних і воєнних подій на європейському континенті. Тому їх вивчення та введення у науковий розгляд буде сприяти вписуванню вітчизняної історії революційної доби 1917–1921 рр. у європейський і світовий контекст. Загалом, спогади і наукова спадщина українського військового і політичного діяча, генерал-хорунжого Армії УНР, військового міністра в уряді УНР та уряді Я. Стецька відродженої Української держави у червні 1941 р., історика, письменника, військового педагога В. Петріва слугують істотним джерелом з вивчення та відтворення складної, суперечливої і в багатьох випадках драматичної боротьби українського народу за державну незалежність України.

Феномен особистості В. Петріва, його вплив на перебіг багатьох військово-політичних подій Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., особливо спогадів та усієї історичної спадщини ще належить осмислити й осягнути. До цього спонукає саме життя, передусім тривала повномасштабна російсько-українська війна, яка поставили на порядок денний потребу врахування історичних уроків столітньої давнини. Сподіваємося, що вітчизняні історики, які досліджують період українських визвольних змагань, серйозно займуться вивченням й осмисленням спогадів і всього справді унікального наукового доробку генерал-хорунжого В. Петріва у синтезі з іншими джерелами та сповна використають їх для заповнення прогалин в історії України перших десятиліть ХХ ст.

Список літератури

1. Войцехівська, І. Всеволод Петрів: незнана спадщина (за матеріалами родинного архіву Святослава Петріва в США) // *Студії з архівної справи та документознавства*. Т. 5. Київ, 1999. С. 195–197.
2. Маєвич, Ю. Військово-історичні праці генералів М. Юнаківа та В. Петріва // URL: https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2022/05/18/vijsjkovo_istorychni_pratsi_heneraliv_yunakiva_ta_petriva/
3. Петрів, В. Військово-історичні праці. Листи / [редкол. В. Сергійчук (голова) та ін.; В. Сергійчук (упоряд., вст. ст.)]. Київ: Українська видавнича спілка, 2004. 628 с.
4. Петрів, В. Військово-історичні праці. Споми́ни з часів Української революції (1917–1931) / [упоряд. В. Сергійчук]. Київ: Поліграфкнига, 2002. 639 с.
5. Петрів, В. Неторованим шляхом: Споми́ни з історії української революції 1917–1921 рр. // *Вітчизна*. Київ, 1993. № 5–6.
6. Петрів, В. Неторованим шляхом: Споми́ни з історії української революції 1917–1921 рр. // *Вітчизна*. Київ, 1993. № 7–8.
7. Петрів, В. Неторованим шляхом: Споми́ни з історії української революції 1917–1921 рр. // *Вітчизна*. Київ, 1994. № 1–2; № 5–6; № 9–10.
8. Петрів, В. Неторованим шляхом: Споми́ни з історії української революції 1917–1921 рр. // *Вітчизна*. Київ, 1994. № 5–6; 1995. № 3–4; № 5–6.
9. 1995. № 3–4; № 5–6. 9. Петрів, В. Споми́ни з часів української революції (1917–1921). Ч. 1–4. Ч. I: До Берестейського миру. Львів: Червона калина, 1927. 180 с.
10. Петрів, В. Споми́ни з часів української революції (1917–1921). Ч. 1–4. Ч. II: Від Берестейського мира до зайняття Полтави. Львів: Червона калина, 1928. 184 с.
11. Петрів, В. М. Споми́ни з часів української революції, (1917–1921): у 4 ч. Ч. III: Від Кримського походу до гетьманського перевороту. Львів: Червона калина, 1930. 164 с. // URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Petriv_Vsevolod/Spomyyny_z_chasiv_ukrainskoi_revoliutsii_1917-1921_Chastyina_3_Vid_krymskoho_pokhodu_do_hetmanskoho_pe/
12. Петрів, В. Споми́ни з часів української революції (1917–1921). Ч. 1–4. Ч. IV. Гетьманщина і повстання Директорії. Львів: Червона калина, 1931. 117 с.
13. Петрів, В. Суспільство і військо: Соціально-історичний нарис. Прага – Берлін, 1924. 48 с.
14. Пиріг, Р. Я. Мемуари сучасників як джерело з історії Української революції 1917–1921 років // *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років: Збірник наукових статей*. Вип. 4. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. С. 31–58.
15. Сергійчук, В. Багнетом і пером у боротьбі за українську державу // *Петрів В. Військово-історичні праці. Споми́ни* / [упоряд. В. Сергійчук; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Центр українознавства, ЦДАВОВ

та управління України, ЦДАГОУ, УВАН у США]. Київ : Поліграфкнига, 2002. С. 3–14.

16. Сергійчук, В. Своєї честі не віддам нікому // *Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини* / [упоряд. Сергійчук В.; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Центр українознавства, ЦДАВОВ та управління України, ЦДАГОУ, УВАН у США]. Київ : Поліграфкнига, 2002. С. 3–17.

References

1. Voitsekhivska, I. Vsevolod Petriv: neznana spadshchyna (za materialamy rodynnoho arkhivu Sviatoslava Petriva v SShA) // *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*. T. 5. Kyiv, 1999. S. 195–197.
2. Maievych, Yu. Viiskovo-istorychni pratsi heneraliv M. Yunakiva ta V. Petriva // URL: https://livmedievalclub.wordpress.com/2022/05/18/vijsjkovo_istorychni_pratsi_heneraliv_yunakiva_ta_petriva/
3. Petriv, V. Viiskovo-istorychni pratsi. Lysty / [redkol. V. Serhiichuk (holova) ta in.; V. Serhiichuk (uporiad., vst. st.)]. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka, 2004. 628 s.
4. Petriv, V. Viiskovo-istorychni pratsi. Spomyny z chasiv Ukrainskoi revoliutsii (1917–1931) / [uporiad. V. Serhiichuk]. Kyiv : Polihrafknyha, 2002. 639 s.
5. Petriv, V. Netorovanyim shliakhom: Spomyny z istorii ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. // *Vitchyzna*. Kyiv, 1993. № 5–6.
6. Petriv, V. Netorovanyim shliakhom: Spomyny z istorii ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. // *Vitchyzna*. Kyiv, 1993. № 7–8.
7. Petriv, V. Netorovanyim shliakhom: Spomyny z istorii ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. // *Vitchyzna*. Kyiv, 1994. № 1–2; № 5–6; № 9–10.
8. Petriv, V. Netorovanyim shliakhom: Spomyny z istorii ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. // *Vitchyzna*. Kyiv, 1994. № 5–6; 1995. № 3–4; № 5–6.
9. 1995. № 3–4; № 5–6. 9. Petriv, V. Spomyny z chasiv ukrainskoi revoliutsii (1917–1921). Ch. 1–4. Ch. I: Do Beresteiskoho myru. Lviv : Chervona kalyna, 1927. 180 s.
10. Petriv, V. Spomyny z chasiv ukrainskoi revoliutsii (1917–1921). Ch. 1–4. Ch. II: Vid Beresteiskoho myra do zainiattia Poltav. Lviv : Chervona kalyna, 1928. 184 s.
11. Petriv, V. M. Spomyny z chasiv ukrainskoi revoliutsii, (1917–1921) : u 4 ch. Ch. III : Vid Krymskoho pokhodu do hetmanskoho perevorotu. Lviv : Chervona kalyna, 1930. 164 s. // URL : https://chtyvo.org.ua/authors/Petriv_Vsevolod/Spomyny_z_chasiv_ukrainskoi_revoliutsii_1917-1921_Chastyna_3_Vid_krymskoho_pokhodu_do_hetmanskoho_pe/
12. Petriv, V. Spomyny z chasiv ukrainskoi revoliutsii (1917–1921). Ch. 1–4. Ch. IV. Hetmanshchyna i povstannia Dyrektorii. Lviv : Chervona kalyna, 1931. 117 s.
13. Petriv, V. Suspilstvo i viisko: Sotsialno-istorychnyi narys. Praha – Berlin, 1924. 48 s.

14. Pyrih, R. Ya. Memuary suchasnykiv yak dzherelo z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv // *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv: Zbirnyk naukovykh statei*. Vyp. 4. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2009. S. 31–58.
15. Serhiichuk, V. Bahnetom i perom u borotbi za ukrainsku derzhavu // *Petriv V. Viiskovo-istorychni pratsi. Spomyny* / [uporiad. V. Serhiichuk; Kyivskyi nats. un-t im. T. Shevchenka. Tsentr ukrainoznavstva, TsDAVOV ta upravlinnia Ukrainy, TsDAHOU, UVAN u SShA]. Kyiv : Polihrafknyha, 2002. S. 3–14.
16. Serhiichuk, V. Svoiei chesti ne viddam nikomu // *Petriv V. Viiskovo-istorychni pratsi. Spomyny* / [uporiad. Serhiichuk V.; Kyivskyi nats. un-t im. T. Shevchenka. Tsentr ukrainoznavstva, TsDAVOV ta upravlinnia Ukrainy, TsDAHOU, UVAN u SShA]. Kyiv : Polihrafknyha, 2002. S. 3–17.

УДК 930 (477.83/86)

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2023.02.060>

Михайло Юрій

Чернівці, Україна

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0965-6236>

Назарій Христан

Чернівці, Україна

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3601-2153>

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена соціально-філософському аналізу проблеми становлення і розвитку цивілізаційної самоідентифікації ідентичності. Феномен цивілізаційної самоідентифікації ідентичності вже давно привертає до себе увагу багатьох дослідників і активно обговорюється в рамках різних соціальних і гуманітарних дискурсів. В структурі цивілізаційної ідентичності можна виділити три компоненти: менталітет, локалітет і глобалітет. Менталітет ґрунтується на ціннісно-смісловій своєрідності цивілізації, локалітет – на здатності власними (етнічними, соціальними, релігійними, художньо-естетичними) засобами репрезентувати світову культуру у своєму контексті, глобалітет вказує на вклад локальної цивілізації у загальну культуру. Саме взаємодія цих трьох модусів в історії кожної світової цивілізації і, зокрема української, породжує динаміку її цивілізаційної ідентичності. Крім того, в основі всіх трьох модусів лежить ціннісно-смісловий компонент, який знаходиться на різних рівнях, що можуть бути зафіксовані в цивілізаційній свідомості, яку ми виділяємо як одну з основ цивілізаційної ідентичності. В основі цивілізаційної ідентичності лежить цивілізаційна самосвідомість, яка є комплексом певних духовних цінностей та ідей, що формувалися протягом століть спільного існування націй та етносів, які проживали на одній території та були об'єднані єдиним політичним устроєм та релігією.

Ключові слова: цивілізація, ідентичність, самоідентифікація, буття, суб'єктність, релігія, парадигма.

Mykhailo Yuriy

Chernivtsi

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0965-6236>**Nazarii Khristan**

Chernivtsi

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3601-2153>

CIVILIZATIONAL SELF-IDENTIFICATION OF IDENTITY

Abstract. *The article is devoted to the socio-philosophical analysis of the problem of formation and development of civilizational self-identification of identity. The phenomenon of civilizational self-identification of identity has long attracted the attention of many researchers and is actively discussed within various social and humanitarian discourses. Three components can be distinguished in the structure of civilizational identity: mentality, locality and globality. Mentality is based on the value-semantic originality of civilization, locality is based on the ability to represent world culture in its context with one's own (ethnic, social, religious, artistic and aesthetic) means, globality indicates the contribution of local civilization to the general culture. It is the interaction of these three modes in the history of every world civilization and, in particular, the Ukrainian one, that gives rise to the dynamics of its civilizational identity. In addition, at the basis of all three modes is a value-semantic component, which is located at different levels, which can be fixed in the civilizational consciousness, which we highlight as one of the foundations of civilizational identity. The basis of civilizational identity is civilizational self-awareness, which is a set of certain spiritual values and ideas that were formed during the centuries of coexistence of nations and ethnic groups that lived in the same territory and were united by a single political system and religion.*

Keywords: *civilization, identity, self-identification, existence, subjectivity, religion, paradigm.*

Постановка проблема. Поняття «ідентичність» і його вища форма «цивілізаційна ідентичність» є багатограними і системними, що дало змогу в останні десятиріччя наповнити категоріальний інструментарій усіх галузей наукових знань про людину, природу і суспільство. Цивілізаційна самоідентифікація особистості як соціокультурний і свідомісний феномен проходить кілька етапів у своєму розвитку і може бути пізнана лише через призму міждисциплінарного дослідження механізму взаємодії всіх різновидів ідентичності – індивідуальної, групової, релігійної, етнічної, національної, культурної, громадянської тощо. Особливе місце в ієрархії цих видів посідає цивілізаційна ідентичність, в основі якої лежать цінності тієї чи іншої цивілізації, зокрема української.

Аналіз досліджень. Ідентифікаційна проблематика була актуалізована в ХХ ст., різні аспекти цієї проблеми досліджувалися в психології, соціології, філософії, історії, етнології, політології, антропології, педагогіці. Перші концепції ідентичності були представлені спочатку у працях З. Фрейда, а пізніше – у творах Е. Еріксона, Г. Геджфела, Дж. Тернера, К.-Г. Юнга та інших вчених. Нові підходи до вивчення ідентичності з різних теоретико-методологічних позицій репрезентували Х. Абельс, М. Баррет, Ф. Барт, З. Бауман, П. Бурдьє, Ж. Лакан, Е. Фромм, Ю. Хабермас та ін. З вітчизняних науковців варто назвати Т. Воропаєву, П. Гнатенка, М. Горєлова, О. Забужко, Я. Калакуру, З. Когута, М. Михальченка, О. Майбороду, Ю. Павленка, О. Рафальського, О. Удода, А. Фартушного, М. Юрія.

Мета даної статті полягає в тому, щоб вивчити динаміку цивілізаційної самоідентифікації ідентичності.

Виклад основного матеріалу. У кожної людини є кілька проєктів, орієнтованих на різні аспекти буття. Вона народжується, щоб бути вільною і виконати своє призначення. Водночас людина народжується у конкретну епоху і в певних соціокультурних умовах. Чи означає це, що її цивілізаційний шлях визначений наперед, чи вона сама самостійно робити свій вибір на підставі власних уявлень про бажаний для неї тип цивілізації? І, можливо, право на власну цивілізаційну ідентичність їй ще треба здобути. А якщо так, то тоді в суспільстві мало б бути стільки цивілізацій, скільки існує стійких ідентифікаційних стратегій, якими керуються як окремі індивіди, так і великі групи людей [Хантингтон, 1994, С. 33-48].

Однак багато людей не мають власного цивілізаційного проєкту. І вони, зазвичай, використовують відомі їм уже дійсні проєкти – ліберально-західний, міжцивілізаційний, східно-православний, західноправославний тощо. Це пов'язано з тим, що український проєкт цивілізаційного розвитку ще не набув цілісності і довершеності. Його контури все ще розмиті, що й є однією з причин труднощів українців у виборі своєї цивілізаційної ідентичності.

Інша причина полягає в певній невизначеності цивілізаційного проєкту України. Можна висловити припущення, що на кожному етапі її історичного розвитку завжди домінував незавершений проєкт цивілізаційної ідентичності. Тому питання про вибір типу цивілізаційного розвитку країни – це питання сформованості цивілізаційної ідентичності. Цивілізація – це особливий спосіб буття людини в світі, а ідентичність – це проєкт її цивілізаційного вибору.

Сформулюємо кілька висхідних положень проєктного підходу до аналізу цивілізаційної ідентичності людини. а відтак і України загалом:

1. людина володіє багатомірною сутністю і є творцем власного буття, зокрема цивілізаційного;
2. людина розглядає цивілізацію як поле можливостей, які вона планує реалізувати в найближчому або віддаленому майбутньому;

3. людина – це головний суб'єкт проектування свого цивілізаційного буття, а її ідентичність розглядається як відкрита можливість, що розкривається і активізується в процесі проектування у всій повноті її проявів;

4. у ході цивілізаційного проектування людина проходить кілька стадій розвитку: антиципація (передбачення майбутнього своєї цивілізації і створення її стійкого образу), актуалізація (перетворення образу майбутньої цивілізації в план практичної діяльності) і трансформація (втілення образу цивілізації і плану діяльності у предметні форми існування, досягнення нової якості цивілізаційного буття);

5. кожному сегменту цивілізаційного буття людини відповідає свій різновид проектної діяльності, зокрема: екзистенція (самобуття) – екзистенціальний проєкт (інтернальна установка на вільний і автентичний спосіб буття у світі – життєтворчість); світ цивілізації як арена буття – світопроєкт (екстернальна орієнтація на розкриття всього простору наявних можливостей, що надаються людині зовнішнім середовищем – світотворчість); світ цивілізації як спосіб буття людини з іншими людьми – соціальний проєкт (установка на вільну і рівноправну взаємодію з іншими людьми, внаслідок якої досягається їхня єдність – соціальна творчість); світ цивілізації як сфера трансцендентного – трансперсональний проєкт (установка на залучення до вищих сенсів і вічних цінностей своєї цивілізації, досягнення стану вселюдності – співтворчість).

Отже, цивілізаційний проєкт людини є за своєю суттю комплексною програмою життєдіяльності. Він поєднує в собі особливості всіх названих підпроєктів (екзистенціональні, світотворчі, соціальні і трансперсональні). Однак найбільшою мірою він пов'язаний зі світопроєктом людини [Пирожков С., 2017, С. 42-50].

Вибираючи проєкт, дуже важливо враховувати тип цивілізаційної ідентичності людини. Йдеться про її наближеність до тієї чи іншої цивілізації, належність до певного культурно-історичного типу спільнот, об'єднаних спільним трансцендентним призначенням. Водночас така ідентичність належить, на наш погляд, до метакультурної, поряд з планетарною, ідентичності. Їй відповідають певні форми соціальної організації – спільноти, суспільства і коаліції суспільств, що мають спільну культурну ідентичність і гарантують колективну безпеку.

Кожна регіональна і локально-регіональна цивілізація. В тому числі й українська, формують свій тип суб'єктивності. Залежно від цивілізаційної ідентичності людини можна виділити кілька типів суб'єктності. Наведемо для ілюстрації стислу характеристику різних типів на прикладі п'яти основних регіональних цивілізацій сучасного світу:

1) західна (північноатлантична) цивілізація – автономна суб'єктність або его-суб'єктність (провідна орієнтація «Я – вони»), спрямована на зміцнення власного статусу і здобування особистої користі (вид проектної діяльності – індивідуальна творчість);

2) арабо-ісламська цивілізація – дуальна суб'єктність (орієнтація «Я – ти»), зумовлена духовною єдністю двох і більше людей (соціальна згода);

3) китайсько-конфуціанська і японська цивілізації – колективістська суб'єктність (орієнтація «Я – ми»), поєднана з загостреним відчуттям обов'язку, високою відповідальністю і потребою в служінні соціальному цілому і, першочергово, державі (соціальне служіння);

4) індійсько-індуїстська цивілізація – абсолютна суб'єктність (орієнтація «Я – Божество»), пов'язана зі здійсненням високого духовного призначення людини (місіонерство, духовне подвижництво, здійснюване на фоні соціальної нерівності);

5) українська локально-регіональна цивілізація – всесуб'єктність або вселюдність (орієнтація «Я – інші Я», «Я – інші істоти»), що допускає творчий союз конкретної множинності людей, здійснюваний на принципах взаємодоповнюваності, взаємоповаги і визнання права на існування інших живих істот (співтворчість).

Зауважимо, що український проєкт цивілізаційної ідентичності людини ще остаточно не склався і перебуває в процесі формування. Його незавершеності заважали конкретно-історичні умови, в яких перебували український народ і українська нація на різних етапах історії. Тому можна вважати, що всесуб'єктність ще не стала поширеним типом цивілізаційної суб'єктності української людини. У сучасній Україні суттєвий вплив на цивілізаційний вимір людини справляють перші чотири типи і першочергово – его-суб'єктність, що зміцнила сферу свого впливу в «постсовєтський» час, і деформовані колективістські суб'єктності, що дісталися нам за спадковістю від тоталітарного минулого. Вочевидь, цивілізаційна ідентичність сучасної української людини є змішаною за своєю формою.

Продовжуючи розгляд засад формування цивілізаційної ідентичності, варто зазначити, що це феномен, який свідчить про наявність певної зрілості тієї чи іншої спільноти, яка почала усвідомлювати своє місце у світі й утверджувати свою ідентичність, виявляючи самотність, неподібність з іншими цивілізаціями, а також виявляє готовність інтегруватися і відігравати свою роль у світовому цивілізаційному процесі.

Як зазначає О. Поддашкіна, будь-яка форма ідентичності, зокрема, і цивілізаційна, усвідомлюється особливо гостро в ситуації кризи, викликаній вторгненням ззовні гучної цивілізації [Поддашкіна, 2011, С. 72]. Війна Росії проти України тому наглядний приклад.

Отже, стійкість і цілісність будь-якої цивілізаційної ідентичності залежить від рівня її сформованості. А ця сформованість базується на ідентифікації, дослідження якої не тотожне аналізу ідентичності. Ідентичність включає в себе різні аспекти, а ідентифікація – опис таких аспектів. Ідентичність – результат, відстоювання і захист себе, ідентифікація – пристосування, процес постійного пошуку, вибору, прийняття норм, традицій, установок. Тому кожному рівню опису процесу ідентифікації передусь осмислення повноти ідентичності.

Принагідно нагадаємо, що поняття «ідентифікація» вперше запровадив у науковий обіг З. Фройд у 1921 р. у праці «Психологія мас і наліз людського Я» [Фройд З., 2017, 256 с.].

Місце цивілізаційної самоідентифікації в історичній науці і суспільному житті значною мірою визначається роллю історичної уяви, без якої, зрештою, вона неможлива. Людині притаманно ототожнювати себе не тільки з власним тілом і розумом, але й – опосередковано – з тією чи іншою спільнотою (родом, релігійною конфесією, державою, цивілізацією). При цьому цінність власного життя утверджується через інші, вищі цінності. Релігійна самоідентифікація, наприклад, акцентує ідеали Бога і церковної общини, державницька – ідеали влади і єдності країни, цивілізаційна – ідеали розуму і культурної традиції. Межі імперської і цивілізаційної самоідентифікації визначив Н. Буланже, який розділив у середині XVIII ст. епоху просвітницької монархії і власне цивілізації, яку він визначив як «тріумф і розквіт розуму не тільки в конституційній, політичній і адміністративній сферах, але й у сфері моральній, релігійній та інтелектуальній» [Boulanger, 1766, P.78].

На думку М. Хайдеггера, вибираючи колективну ідентифікацію, індивід розв'язує глибокі екзистенціальні проблеми. Адже «смерть для кожної людини вищою мірою правдоподібна, але все ж не «абсолютно» достовірна. Точніше, смерті можна прописати все-таки «лише» емпіричну достовірність. Вона поступається вищій достовірності, аподиктичній» [Хайдеггер, 1997, С. 257]. Такою самоочевидною достовірністю володіє, зокрема, образ цивілізації. Засновник феноменології Е. Гуссерль зазначав, що ідея західної цивілізації («європейського людства») «тракується не як спекулятивна інтерпретація нашої історичності, а як вираження живого передчуття, що перетворюється у випробувану впевненість» [Гуссерль, 2000, С. 559-560, 633-634]. Ідентифікуючи себе з цивілізацією, індивід може не зупинятися перед проблемою власної смертності, що звільняє його життєві сили.

Зміна форм історичної самоідентифікації характерна для епох масової екзистенціальної кризи – таких як «буремний час» (друга половина XVIII – початок XIX ст.), як його називав Р. Козелек, період становлення сучасної цивілізаційної свідомості, коли руйнуються звичні форми самоідентифікації, комунікативні зв'язки і культурна традиція. За цих обставин традиційні історичні уявлення втрачали екзистенціальну роль, порушуючи баланс між досвідом і фантазією, дією й уявою, сприйняттям та уявленням. Втративши надію зрозуміти теперішнє в термінах минулого, релігійної та імперської традиції, просвітники XVII – XVIII ст. включили механізми уяви, представивши минуле і теперішнє як частину майбутнього розумно організованого суспільства, цивілізації [Koselleck, 1985, S. 18, 278]. Тим самим людина отримала нову самоідентифікацію і разом з нею потужне виправдання творчого ставлення до дійсності. Великий французький історик Л. Февр пов'язував створення поняття «цивілізація» з «глибокою революцією, яку здійснила французька думка» [Февр, 1991, С. 237].

Саме таку ситуацію описала Ю. Крістева, на думку якої, сама процедура сімеозису, означування народжується з почуття страху, фобії, відризи. Образ відразливого первинний як до процесу пізнання, так і до процесу самоідентифікації. Це та реальність, перед обличчям якої людина не прагне до пізнання, не оволодіває сенсом буття, а вимушена лише рішуче відмовлятися від усього, ідентифікувати себе як «не – це». Страх – перед відразливим містить відбиток «нестримного і похмурого протесту людини перед тим, що лякає її, що загрожує їй ззовні або зсередини по той бік можливого, прийнятного, мислимого взагалі. Від об'єкта у відразливому лише одна властивість протистояти Я» [Крістева, 2003, С. 37-38]. При цьому протистояння виникає не стільки з індивідуального «Я», скільки з його колективної самосвідомості «над-Я» («у кожного «Я» – свій об'єкт, у кожного «над-Я» – своє вразливе»). Відразливе показує кордони прийнятного і тим самим «відріза – це огорожа, що утримує мене на краю опертя моєї культури» [Крістева, 2003, С. 38]. Тим самим відріза – це передумова самоідентифікації; вона локалізує наші цінності і водночас змушує формулювати їх досить чітко, так, щоб відразливе в жодному разі не могло в них поміститися. Внаслідок цього утворюється не адекватний, а відлакований образ, який Ю. Крістева пов'язує з нарцисичною кризою, а також філософським катарсисом як його результатом [Крістева, 2003, С. 50, 64]. Ця криза змушує на самому початку побудови цивілізаційних уявлень ставити в їх центр не реальний, а утопічний образ.

Ірраціональний і утопічний зміст першопочатково лягає в основу цивілізаційних ідей. Він допомагає надати нестійким ідентифікаційним уявленням, що виникають, того самоочевидного характеру, на який вказували М. Хайдеггер і Е. Гуссерль. При цьому образ цивілізації обов'язково архаїзується і співвідноситься з образом сакрального, міфологічного часу. Утопія за своєю суттю є описом світу «належного»: здійснює функцію, близьку до функції сакральної історії. Утопія як слід ідентифікаційної складової не просто вбудована в будь-який варіант теорії цивілізації, вона відіграє домінуючу, структуроутворюючу роль, визначає і фіксує його ціннісний зміст. Особливо яскравими є ліберальні утопії свободи і знання, що виконували роль цілі в теологічних конструкціях, проявляючи себе у прогресистських лінійно-стадіальних концепціях XVIII – XIX ст., створених М. Кондорсе (подолання нерівності народів, загальне просвітництво), А. Фергюсоном (ідеал справедливого ринкового суспільства), О. Контом (ідеал суспільства, яке керується наукою). Іншим варіантом є утопії порядку і священної традиції. Вони започатковуються від сакралізованого образу «священного народу» і «священної імперії», об'єднаних релігією як втіленням Одкровення, отриманого безпосередньо від Бога і зайнятого здійсненням божественного порядку на довірєній йому території Землі.

Ми розглянули цивілізаційну самоідентифікацію на період виникнення самого поняття «цивілізація». Але процес цивілізаційної самоідентифікації ідентичності постійний і багатогранний. У його рамках простежується

ототожнення: з базовими принципами, в яких втілений вибраний тією чи іншою цивілізацією підхід до розв'язання ключових проблем – протиріч людської екзистенції; із символами, що уособлюють ці принципи; з ціннісними орієнтаціями поведінки, що відповідають цим принципам; з життєвими практиками у всіх сферах людської діяльності, що складаються на базі цих орієнтацій; із соціальними інститутами, покликаними втілити і закріпити в дійсності дані ціннісні орієнтації і практики.

Формування власної ідентичності для представників тієї чи іншої людської спільноти означає набуття сенсу існування, що відповідає фундаментальній психофізіологічній потребі в упорядкуванні як власного досвіду, так і навколишньої дійсності. Прагнення так чи інакше задовольнити цю потребу – визначальна неусвідомлена мотивація поведінки «людини розумної». Її задоволення з необхідністю передбачає створення системи екзистенціональної орієнтації, тобто орієнтації як у зовнішньому світі, так і в світі власної душі. Без такої системи орієнтації люди не можуть жити – так само, як без їжі і води. В цьому контексті є очевидним, що процес самоідентифікації – необхідна передумова будь-якої соціально значущої людської діяльності. «Ідентичність – вид виробничої сили, – писав відомий норвезький дослідник І. Нойманн. Вона надає можливість діяльності і структурує соціальне поле, пропонуючи здійснювати ті, а не інші дії» [Нойманн, 2004, С. 15].

Самоідентифікація передбачає самовизначення щодо тих традицій, взаємодія яких склала зміст процесу становлення тієї чи іншої цивілізації. В процесі такого самовизначення невідворотно відбувається не тільки конвергенція, але й дивергенція змістів, унаслідок чого необхідною складовою цього процесу стає формування образу «Іншого», на базі зіставлення з яким, а також через протиставлення з ним народжується власна ідентичність. Різні концепції взаємодії «Я» та «Іншого», що існують в історії філософії, застосовуються і під час дослідження цивілізацій і адекватно пояснюють механізми їхнього функціонування. Кожна цивілізаційна ідентичність сприймає інших представників міжцивілізаційних процесів у рамках категорій «не свій», «Чужий», які можна об'єднати спільною категорією «Інший», що трактується як «не Я» з різними змістовними відтінками. «Свій» дуже близький до «Я», «Інший» трактується як відмінний від «Я», з яким можлива діалогічна взаємодія без асиміляції одного іншим, але є ще «Чужий», який є неприйнятним стосовно «Я», з яким можливі тільки конфронтація і поглинання.

Таким чином, щоб ідентифікувати себе людям потрібні інші. Але, перш за все, їм потрібні вороги. Це крайні прояви потреби, яка тією чи іншою мірою притаманна всім людям, – потреба у ворогові. У листі З. Фрейду А. Ейнштейн стверджував, що будь-яка спроба викорінити війну завершиться провалом, оскільки в людині міститься потяг до ненависті і руйнування. З. Фрейд погоджувався, стверджуючи, що безрезультатно намагатися позбавити людину від агресивних нахилів [Кондаков, 2011, С. 63].

Інші дослідники людської психіки і взаємовідносин у людському соціумі доходили до аналогічних висновків. У людей, писав американський дослідник В. Волкан, виражена потреба «у ворогах і союзниках». Ця потреба чітко проявляється в ранній юності, «коли інші групи розглядаються винятково як ворожі». Психіка – «творець образу ворога. Доки ворожа група дотримується хоча б психологічної дистанції, ми перебуваємо у впевненості і спокої, і проводимо порівняння на свою користь» [Volkan, 1985, Р. 219, 243, 247].

У принципі, як етнічна, національна, так і цивілізаційна самосвідомість базується на дихотомії «Я» – «Інший», «Ми-Вони» і процвітає на ґрунті ненависті до «історичного ворога». Вищезгаданий В. Волкан навіть увів у обіг таке поняття, як «вибрана травма» (маючи на увазі, що певна спільнота відчуває себе жертвою іншої спільноти), і ця травма передається з покоління в покоління.

Люди, за ствердженням прибічників теорії соціальної і цивілізаційної ідентичності, схильні підносити свою групу і дискримінувати іншу. Внаслідок цього – нерідкісні ситуації, коли перемога над суперником набагато важливіша від абсолютної вигоди.

Тому можливість тривалого миру між цивілізаціями є мало ймовірною. Як свідчить людський досвід, закінчення однієї війни («гарячої» чи «холодної» – все одно) створює передумови для початку наступної. Психіатри стверджують, що людина налаштована на пошук ворога, який втілює на тимчасовій чи постійній основі наші власні негативні риси. Теорія відмінностей, теорія цивілізаційної ідентичності, соціобіологія і теорія атрибуції, що склалися в кінці ХХ ст., за своєю суттю, єдині у висновках, що ненависть, суперництво, потреба у ворогові характерні для людей різних епох. Особисте і групове насильство та війни кореняться в людській психіці, а також психіці людського соціуму.

Тепер щодо цивілізаційної самоідентифікації української ідентичності. Український етнос сформувався і консолідувався тоді, коли німці, французи й італійці ще навіть не усвідомлювали себе етнічно єдиним цілим. Зате згодом, у період, коли в Західній Європі етнічна самосвідомість почала проростати в національну, а згодом у цивілізаційну під впливом визвольних, об'єднувальних і соціальних рухів, в Україні таких передумов забракло у зв'язку зі входженням до складу Польщі та Литви, а згодом Речі Посполитої. Щоправда, з виникненням козацтва українська самоідентифікація почала набирати дедалі більшої сили, що знайшло відображення і в Національно-визвольній революції середини ХVІІ ст., та утворення Козацько-гетьманської держави. Основним поштовхом до самоідентифікації тут став образ «Іншого» і неприязнь до нього в особі польської шляхти. Але ситуація погіршилася із інкорпорацією українського Лівобережжя, а відтак і Правобережжя до складу Росії, де внаслідок ідеологічної пропаганди з боку царизму українська самоідентифікація почала штучно гальмуватися і розмиватися.

Водночас, природний процес самоідентифікації українців не вдалося зупинити, оскільки він опирався на генетичні фактори. По-перше, питома мова. В українській мові, хоч і були місцеві діалекти, однак вони ніколи не розділяли народ так, як це було, наприклад в Німеччині, Франції та Італії, де жителям різних регіонів складно було зрозуміти один одного на рівні побутового спілкування. На теренах України люди достатньо легко розумілися, не зважаючи на деякі відмінності у вимові.

По-друге, релігія. З часів хрещення Русі християнська віра була вирішальною у самоідентифікації. Пізніше, після Берестейської церковної унії, греко-католицизм став другим маркером української самоідентифікації на тій самій християнській традиції. Отже, українська ідентичність формувалася як завдяки етнолінгвістичному і культурному аспектові, так і за допомогою релігійного чинника.

По-третє, ідея свободи і незалежності. Український народ, зберігаючи пам'ять про велич Києво-Руської держави, прагнув зберегти свою самобутність, постійно відстоював свободолубивість і право на незалежність, а це спонукало до етнічної та духовної цілісності і соборності в тих непростих історичних обставинах, в яких він опинився в XIX – XX ст.

По-четверте, це система цінностей української ідентичності в її архетипічному вимірі, що є базовою в її самоідентифікації. Вона побудована на таких світоглядних принципах, як: соціальна справедливість, примат духовного над матеріальним, єдність усіх людей, орієнтація на моральний вимір життя як його сенс і цінність.

Сказане вище підтверджують слова Макса Вебера, який акцентував увагу на тому, що розвиток цивілізації, самоідентифікація цивілізаційної ідентичності зумовлені не стільки об'єктивними законами її функціонування, скільки прагненнями, інтересами, потребами, цінностями людей, їхнім розумінням процесів суспільного розвитку, тобто суб'єктивними чинниками.

У підходах до з'ясування цивілізаційної належності України існує різне бачення у виборі її моделей: 1) наша країна, етнос якої індоєвропейський за своїм корінням, належить до євроатлантичної цивілізації; 2) вона є самобутньою східноєвропейською субцивілізацією; 3) одна її частина належить до євроатлантичної цивілізації, а інша – до євразійської (московсько-православної) цивілізації; 4) оскільки Україна не перебуває в епіцентрі жодної з цих цивілізацій, то, відповідно, не може повністю належати до якоїсь однієї з них. Ось чому логічно говорити про наявність у суспільстві хоча й суперечливих, але реально існуючих двох цивілізаційних ідентифікацій: євроатлантичної і християнської, ядрами яких є північноатлантична (протестантська і католицька) та східна (православна константинопольська).

Більшість дослідників схиляються до того, що в Україні ще не розв'язана проблема подолання системної «кризи цивілізаційної самоідентифікації», яка, хоча й притаманна багатьом сучасним державам світу у зв'язку з процесами глобалізації, проте, в нашій країні відчувається особливо гостро

в контексті глибоких соціально-економічних і політичних трансформацій, олігархізації суспільства, корупції й окупаційно-гібридної війни Російської Федерації проти нашої держави. Це зумовлює цивілізаційну розколотість українського суспільства, показником чого є суперечність між декларативною орієнтацією на цивілізаційну модель розвинутого Заходу та розпливчатыми уявленнями щодо тих практик, які характерні для обраного вектору реального розвитку.

З історії відомо, що у більшості випадків спільні цивілізаційні риси прищеплювалися народам шляхом примусу. Так було, наприклад, із розширенням просторів християнського та ісламського цивілізаційних світів у часи Середньовіччя. Примусовою була й спроба творення «советської цивілізації» у минулому столітті. Проте у XXI ст. така примусовість не тільки не припустима, а й неможлива. Цивілізаційні зміни в сучасних країнах, особливо з полі етнічним населенням, мають відбуватися на основі суспільного діалогу й консенсусу, що сприяє демократичному вибору елітою, народом і владою траєкторії цивілізаційного розвитку. Це повною мірою стосується й України.

Цивілізаційний вибір – це вибір комфортного способу життя і цінностей, які є продуктивними для розвитку країни та її громадян. І вже на цій основі обираються моделі внутрішнього життя, зовнішньополітичні партнери, союзи, блоки тощо. Тому цивілізаційний вибір – це вибір не місця у світі, а парадигми і стратегій реалізації власного поступу у світі.

При цьому не слід забувати, що цивілізаційний вибір країни не повинен суперечити архетипам традиційної культури й особливостям ментальності її населення. Звісно, цивілізацію не можна обрати в готовому вигляді, вона органічно розвивається протягом багатьох століть. Проте розвиток цивілізації постійно потребує усвідомленого вибору суспільством того чи іншого шляху його розвитку. Отже, цивілізаційний вибір країни передбачає певну корекцію цивілізаційного розвитку, модернізацію цивілізаційного проєкту, в якому і буде визначено спосіб життя та цінності як усвідомлені орієнтири суспільства і держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснивши і законодавчо закріпивши свій цивілізаційний вибір, Україна покликана конкретизувати свій власний цивілізаційний проєкт – образ майбутнього на основі стратегії вільної, гідної та ефективної самореалізації у світі, в процесі останньої національно-культурна самобутність народу буде органічно поєднана з цивілізаційним поступом. Іншими словами, цивілізаційний проєкт України має перетворити її у повноправного суб'єкта геополітики та історії, а її громадян – у захищених, вільних і щасливих.

Цивілізаційний проєкт України, як і будь-який інший, є ідеальною і бажаною моделлю соціуму. Проте для того, щоб ця модель не залишилась утопією, в її побудові необхідно враховувати реальні тенденції розвитку суспільства і світовий досвід. Передусім, слід усвідомлювати, що наявний цивілізаційний розвиток України є доволі суперечливим явищем, в якому

маємо поєднання спрямованості до гуманізації, забезпечення гідності й самореалізації людини, характерні для «відкритого суспільства», з тенденціями олігархічного неофеодалізму. Цивілізаційний проєкт України має бути втіленням формування суспільства розвитку людини, її самореалізації і утвердження гідності. Це передбачає надання справедливих і рівних умов для здобуття освіти, праці, для ефективного використання «соціальних ліфтів». Для цього потрібно актуалізувати відповідну атмосферу у суспільстві. Йдеться, насамперед, про суспільство толерантності і діалогу, в якому була б відповідність цивілізаційного розвитку України з архетипами культури та ментальними особливостями людей, які в ній живуть, суспільство довіри та соціального і політичного партнерства [Пирожков, 2017, С. 42-50].

Таким чином, продуктивний цивілізаційний світ України може стати реальністю лише на основі світоглядних трансформацій і європейської самоідентифікації українських ідентичностей. І ці трансформації не можуть нав'язуватися або укорінюватися шляхом маніпуляцій, адже це буде призводити до їхнього спотворення або до рецидивів синдрому «совєтської» свідомості.

Список літератури

1. Вебер М. Избранное. Образ вещества. М.: Юрист, 1994. 380 с.
2. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия. Логические исследования. Картезианские размышления. М.: Наука, 2000. С. 559-560, 633-634.
3. Кондаков И., Соколов К., Хренов Н. Цивилизационная идентичность в переходную эпоху. Москва: Прогресс-Традиция, 2011. С. 63.
4. Кристева Ю. Силы ужаса. Харьков: Ф-Пресс, ХЦГИ; СПб: Алтейя, 2003. С. 37-38; С. 50, 64.
5. Нойманн И. Использование «Другого»: образы Востока в формировании европейской идентичности. М.: Новое издательство, 2004. С. 15.
6. Пирожков С. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 29 березня 2017 р.). Вісник Національної академії наук України. 2017. № 6. С. 42-50.
7. Поддашкіна О. Трансформація цивілізаційної ідентичності в умовах глобальних змін сучасного світу. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2011. № 90. С. 72.
8. Февр Л. Бои за историю. М.: Наука, 1991. С. 237.
9. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого Я. М.: Neoclassik, АСТ, 2017. 256 с.
10. Хайдеггер М. Бытие и время. М.: Наука, 1997. С. 257.
11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Полис. 1994. №1. С. 33-48.

12. Boulanger N. L'Antiquite dévoilée par ses usages ou Examen critique des principales opinions, ceremonies et institutions religieuses et politiques des differens peuples de la terre. Amsterdam, 1766. P.78.
13. Volkan V. The Need to Have Enemies and Allies: A Developmental Approach. Political Psychology. 1985. 6 June. P. 219, 243, 247.
14. Koselleck R. Futures Past. On the Semantics of Historical Time. Cambridge, London, 1985. P. 18, 278.

References

1. Veber M. Izbrannoe. Obraz veshchestva [Favorites. The image of matter]. M.: Yuryst, 1994. 380 s. (in Russian).
2. Gusserl E. Krizis yevropeiskogo chelovechestva i filosofiya. Logicheskie issledovaniya. Kartezianskie razmishleniya [The crisis of European humanity and philosophy. Logical research. Cartesian reflections]. M.: Nauka, 2000. S. 559-560, 633-634 (in Russian).
3. Kondakov I., Sokolov K., Khrenov N. Tsivilizatsionnaya identichnost v perekhodnuyu yepokhu [Civilizational identity in a transitional era]. M.: Prohress-Tradytsiya, 2011. S. 63 (in Russian).
4. Kristeva Yu. Sili uzhasa [Forces of terror]. Kharkov: F-Press, KhTsHY; SPb: Alteia, 2003. S. 37-38; S. 50, 64 (in Russian).
5. Noimann I. Ispolzovanie «Drugogo»: obrazi Vostoka v formirovanii yevropeiskoi identichnosti [Using the «Other»: Images of the East in the Formation of European Identity]. M.: Novoe yzdatelstvo, 2004. S. 15 (in Russian).
6. Pyrozhkov S. Tsyvilizatsiyni vybir Ukrainy: paradyhma osmyslennia i stratehiia dii [The civilizational choice of Ukraine: a paradigm of understanding and a strategy of action] (stenohrama naukovoï dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 29 bereznia 2017 r.). Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 2017. №6. S. 42-50 (in Ukrainian).
7. Poddashkina O. Transformatsiia tsyvilizatsiinoi identychnosti v umovakh hlobalnykh zmin suchasnoho svitu [Transformation of civilizational identity in the conditions of global changes of the modern world]. Visnyk KhNU im. V. N. Karazina. 2011. №90. S. 72 (in Ukrainian).
8. Fevr L. Boi za istoriyu [Fights for history]. M.: Nauka, 1991. S. 237 (in Russian).
9. Froid Z. Psikhologiya mass i analiz chelovecheskogo Ya [Mass psychology and analysis of the human self]. M.: Neoclassik, AST, 2017. 256 s. (in Russian).
10. Khaidegger M. Bitie i vremya [Being and time]. M.: Nauka, 1997. S. 257. (in Russian).
11. Khantington S. Stolknovenie tsivilizatsii [Clash of civilizations]. Polys. 1994. №1. S. 33-48 (in Russian).

12. Boulanger N. L'Antiquite dévoilée par ses usages ou Examen critique des principales opinions, ceremonies et institutions religieuses et politiques des differens peuples de la terre [Antiquity unveiled by its uses or critical examination of the principal opinions, ceremonies and religious, and political institutions of the different peoples of the earth]. Amsterdam, 1766. P.78 (in French).
13. Volkan V. The Need to Have Enemies and Allies: A Developmental Approach. Political Psychology. 1985. 6 June. P. 219, 243, 247 (in English).

ПЕДАГОГІКА

УДК 378-054.6

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2023.02.074>

Оксана КРИЧКІВСЬКА

Західноукраїнський національний університет
м. Тернопіль, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3007-0248>

Ганна ЗВАРИЧ

Західноукраїнський національний університет
м. Тернопіль, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4120-5729>

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПІДГОТОВКИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті визначено сильні та слабкі сторони, можливості й загрози підготовки студентів-іноземців у закладах вищої освіти України. Метою дослідження є конкретизація проблем (слабких сторін та загроз) і перспектив (сильних сторін та можливостей) підготовки іноземних студентів у закладах вищої освіти України на сучасному етапі розвитку суспільства. У ході досягнення мети дослідження виконано такі завдання: проаналізовано останні дослідження, пов'язані з підготовкою іноземних студентів в Україні; визначено слабкі та сильні сторони підготовки іноземних студентів у нашій державі; окреслено перспективи підвищення

© Оксана Кричківська, Ганна Зварич, 2023.

якості підготовки іноземних студентів в Україні; описано виклики сучасності, з якими зіткнулася українська система освіти. Основними методами дослідження є порівняльний аналіз наукових досліджень, огляд літератури, спостереження, систематизація та узагальнення. Порівняльний аналіз вітчизняних і закордонних наукових досліджень використано для визначення рівня доступності та якості освіти для іноземних студентів. Проаналізовано нормативно-правові документи, що надають права й гарантії, пов'язані з підготовкою іноземних студентів в Україні. Дослідження опирається на аналіз статистичних і вторинних даних, наданих українськими та закордонними дослідниками. Проведено SWOT-аналіз підготовки іноземних студентів у закладах вищої освіти України. У ході дослідження проаналізовано літературну з обраної теми. За результатами аналізу виділено сильні та слабкі сторони, можливості й загрози для розвитку підготовки іноземних студентів у закладах вищої освіти України. У перспективі подальших розвідок передбачено дослідити здійснення освітнього процесу в контексті підготовки іноземних студентів у закладах вищої освіти.

Ключові слова: заклад вищої освіти, іноземний студент, освітній процес, навчання.

Oksana KRYCHKIVSKA,

Ternopil, Ukraine.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3007-0248>

Hanna ZVARYCH

Ternopil, Ukraine.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4120-5729>

PROBLEMS AND PROSPECTS OF TRAINING FOREIGN STUDENTS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE

Abstract. The article identifies the strengths and weaknesses of the opportunities and threats to the training of foreign students in higher education institutions of Ukraine. The aim of the study is to specify the problems (weaknesses and threats) and prospects (strengths and opportunities) of training foreign students in higher education institutions of Ukraine in view of the current stage of development of society. To achieve this goal, the following objectives were achieved, including analyzing the latest research related to the education of foreign students in Ukraine, identifying the weaknesses and strengths of the education of foreign students in Ukraine, outlining the prospects for improving the quality of education of foreign students in Ukraine, and describing the challenges faced by the

Ukrainian education system today. The main research methods are a comparative analysis of scientific studies, literature review, observation, systematization and generalization. A comparative analysis of domestic and foreign research is used to determine the level of accessibility and quality of education for foreign students. The author analyzes the legal documents establishing the rights and guarantees related to the training of foreign students in Ukraine. In support of its assertions, the article relies on the analysis of statistical and secondary data provided by Ukrainian and foreign researchers. The study conducted a SWOT-analysis of the training of foreign students in higher education institutions of Ukraine. The study analyzed the literature sources related to the research topic. The analysis highlights the strengths and weaknesses, opportunities and threats to the development of foreign students' education in Ukrainian higher education institutions. In the future, further research is planned to investigate the implementation of the educational process in the context of training foreign students in higher education institutions.

Key words: *higher education institution, foreign student, educational process, training.*

Постановка проблеми. Процес глобалізації в освіті засвідчує, що все більшої актуальності набуває проблема підготовки іноземних студентів в Україні, оскільки саме залучення іноземних студентів впливає на створення культурного розмаїття і сприяння глобалізації освіти в нашій державі.

Аналіз останніх досліджень. У педагогічних дослідженнях, присвячених вищій освіті, знаходимо праці, у яких висвітлено аналіз проблеми глобалізації та інтернаціоналізації: А. Сбруєва (розглядає пріоритети розвитку міжнародної вищої освіти у контексті глобалізаційних та інтернаціоналізаційних змін) [Сбруєва, 2001, С. 125–128; Сбруєва, 2013, С. 89–95], Н. Авшенюк (зазначає, що Болонський процес є важливим чинником трансформаційних змін вищої освіти в європейському регіоні) [Авшенюк, 2011, С. 314], М. Бойченко (досліджує, як впливають інтернаціоналізаційні процеси на розвиток інноваційних процесів в управлінні вищою освітою в європейському регіоні) [Бойченко, 2011, С. 71–78], О. Нітенко (відзначає, що інтернаціоналізація вищої освіти є одним із ключових чинників розвитку закладів вищої освіти) [Нітенко, 2015, С. 205–216], М. Дебич (розглядає інтернаціоналізаційні процеси вищої освіти з позиції міжнародного досвіду) [Дебич, 2019], А. Ржевська (досліджує питання розвитку вищої освіти у західноєвропейських країнах) [Ржевська, 2011].

Проаналізувавши тематику наукових праць із педагогіки, присвячених проблемам підготовки іноземних громадян в українських закладах вищої освіти (ЗВО), можна визначити існування суспільної потреби в удосконаленні системи підготовки іноземних студентів у ЗВО України й недостатнє наукове обґрунтування шляхів цього вдосконалення.

Мета статті. Метою дослідження є конкретизація проблем (слабких сторін та загроз) і перспектив (сильних сторін та можливостей) підготовки іноземних студентів у закладах вищої освіти України з урахуванням вимог та потреб сучасності.

Мета дослідження передбачає виконання таких завдань: проаналізувати останні дослідження, пов'язані з підготовкою іноземних студентів в Україні; визначити слабкі та сильні сторони підготовки іноземних студентів у нашій державі; окреслити перспективи підвищення якості підготовки іноземних студентів в Україні; проаналізувати виклики сучасності, з які стоять перед українською системою освіти.

Методи дослідження. У нашій науковій розвідці застосовано метод порівняльного аналізу наукових досліджень, огляд літератури, методи спостереження, систематизації та узагальнення.

Порівняльний аналіз вітчизняних і закордонних наукових досліджень використовується для визначення рівня якості освіти та її доступності для іноземних студентів. Проаналізовано нормативно-правові документи, що визначають права і надають гарантії, пов'язані з підготовкою іноземних студентів в Україні. У дослідженні використано статистичні та вторинні дані досліджень українських і закордонних науковців, проведено SWOT-аналіз підготовки іноземних студентів у ЗВО України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не можна не погодитися з думками сучасних українських дослідників (С. Л. Лондар, О. О. Шаповалової, Н. Б. Пронь, Л. З. Ребухи), які виділяють такі сильні сторони навчання іноземних студентів в Україні: система освіти України посідає 44 місце серед 50 кращих країн у рейтингу QS Higher Education System Ranking у 2018 р.; щорічно в Україні кількість іноземних студентів значно збільшується; українська освіта має високий рівень якості серед іноземних студентів; спрощення процедур вступу до ЗВО України; для громадян країн, що розвиваються, освіта й житло відносно дешеві та доступні; у процесі підготовки є можливість навчатися і проходити мовну підготовку; більшість університетів, які зосереджуються на залученні іноземних студентів, пропонують програми навчання іноземною мовою; наявність офіційних державних установ із питань навчання іноземних студентів [Лондар, Шаповалова, Пронь, 2020, С. 5–22].

Щорічне збільшення кількості іноземних студентів свідчить про існування високого попиту на вищу освіту та широку мережу ЗВО України, покликаних зробити вищу освіту доступною не лише для своїх громадян, а й для представників інших країн. Сучасні українські ЗВО готові до впровадження змін до чинного освітнього законодавства й удосконалення стандартів вищої освіти, у яких відображено права та обов'язки іноземних громадян, що сприятиме збільшенню кількості зарахованих на навчання вступників. Однак такі зміни відбуваються повільно.

Зміни також стосуються інтернаціоналізації освіти в Україні, підвищення рівня мобільності – як для студентів, так і для викладачів ЗВО, запровадження принципу полікультурної взаємодії, розвитку міжкультурної свідомості та культурної толерантності, розширення доступу до міжнародних джерел фінансування освітньої та наукової діяльності в Україні, більш активної участі у міжнародних освітніх проектах (наприклад, програм Жана Моне),

запланованих на перспективу 2021–2027 рр., а також формування інклюзивного освітнього середовища для студентів-іноземців, яке забезпечило б їх комфортне навчання за межами рідної країни. Однак процес приєднання до Європейського освітньо-дослідницького простору є досить складним та довготривалим. Крім того, він відходить на другий план через повномасштабне російське вторгнення в Україну.

Окремі сильні сторони підготовки іноземних студентів в Україні можна водночас назвати і слабкими. Так, наприклад, кількість іноземних студентів дійсно має тенденцію до зростання, але через російську агресію не усі університети в Україні мають можливість надавати навчальні послуги офлайн громадянам інших країн.

Не викликає сумніву й те, що потреба навчання іноземною мовою (переважно англійською) є сильною стороною освіти іноземних студентів. Але англійська є рідною не для всіх здобувачів освіти з-за кордону; не всі, хто навчається, володіють нею на такому рівні, який би міг забезпечити якісний освітній процес.

До сильних сторін українських ЗВО ми також відносимо наявність висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів, які здійснюють підготовку іноземних студентів; працю сучасних викладачів ЗВО, які, не зважаючи на складну ситуацію в країні, продовжують здійснювати освітню діяльність на найвищому професійному рівні, майстерно поєднуючи вітчизняні академічні традиції із впровадженням іноземного досвіду [Ребуха, 2021, С. 113–123].

До переваг українських ЗВО можна віднести й існування широкого вибору освітніх програм і напрямів освіти, а також достатню капітальну базу для забезпечення освітнього процесу, яка дозволяє практично застосовувати зміст освітніх програм. Завдяки високому рівневі міжнародної освітньої та наукової співпраці та потенціалові синергії між закладами вищої освіти й дослідницькими організаціями у процесі підготовки іноземних студентів, відкриваються можливості для формування професійної компетентності та здобуття знань, умінь і навичок, які забезпечать студентам-іноземцям успішне працевлаштування у різних куточках світу.

До недоліків української освіти можна віднести те, що українські ЗВО недостатньо представлені у міжнародних рейтингових системах The Times Higher Education World University Rankings та QS World University Rankings; українське законодавство не дає студентам із інших країн можливості поєднувати навчання й роботу; іноземні студенти, які навчаються на медичних спеціальностях (найбільша частка в Україні), не мають права проходити навчання і практику через інтернатуру; відсутні ефективні інформаційні кампанії для залучення іноземних студентів на національному та місцевому рівнях; українські дипломи не визнаються у більшості країн світу і вимагають додаткової перевірки отриманої кваліфікації; не всі університети можуть запропонувати іноземним студентам уроки іноземної мови (англійської); в Україні обмежені бюджетні місця для іноземних студентів (студентська квота);

немає мережі «університетських освітніх агентів», але добре розвинута мережа приватних освітніх агентів; під час прийому іноземців, які надають докази освітньої кваліфікації, отриманої за кордоном, процедура визнання та визначення еквівалентності цих доказів є важливою; складні процедури оформлення студентських віз та легалізації документів про освіту.

До слабких сторін організації освітнього процесу для іноземних студентів відносимо й неналежний моніторинг професійної кваліфікації та результатів працевлаштування іноземців, неадекватне прогнозування потреб економіки у робочій силі й у спеціалізації майбутніх фахівців; існування розбіжностей між сформованими компетенціями іноземців-випускників ЗВО та компетентностями, знаннями й навичками, яких вимагають роботодавці за кордоном. Така ситуація складається через недостатню практичну підготовку іноземних студентів у ЗВО України, вторинну спрямованість на дослідження та інноваційну діяльність, а також низьку мотивацію працівників ЗВО у процесі професійної підготовки іноземних студентів. Саме тому студенти-іноземці мають усвідомлювати потребу в самоосвіті та необхідності постановки цілей навчання упродовж життя.

До можливостей навчання іноземних студентів в Україні сучасні вчені відносять: покращення позицій українських ЗВО у міжнародних рейтингах; удосконалення дипломатичної служби та спільної взаємодії зі ЗВО; посилення процесу інтернаціоналізації української системи вищої освіти на фоні демографічного спаду кількості українських студентів; відповідність ЗВО України міжнародним стандартам; укладення угод про співпрацю та взаємне визнання дипломів між ЗВО України та інших країн; створення мережі рекрутингових та інформаційних центрів у ЗВО України; проведення рекламних кампаній українських університетів для залучення іноземних студентів; збільшення мережі ЗВО України, де навчаються іноземні студенти; працевлаштування в українських закладах вищої освіти іноземних викладачів та студентів з інших країн, які навчалися в Україні; збільшення кількості сертифікаційних програм в українських ЗВО; просування англійської як міжнародної мови навчання в усіх ЗВО України [Лондар, Шаповалова, Пронь, 2020].

Беручи до уваги вищесказане, можна зробити висновок про існування великої кількості проблем та слабких сторін у процесі підготовки іноземних студентів у ЗВО України.

Крім труднощів у процесі підготовки іноземних студентів в українських ЗВО слід згадати й про можливості для покращення ситуації у цій сфері. Так, до можливостей можна віднести такі особливості підготовки іноземних студентів у ЗВО України: процес приєднання до Європейського освітнього простору та Європейського дослідницького простору; розширення доступу до міжнародних джерел фінансування освітньої та наукової діяльності; досвід міжнародного освітнього та наукового співробітництва; переосмислення ролі викладача як тьютора, фасилітатора, наставника, який тепер відповідає за індивідуальний педагогічний супровід та координацію освітнього процесу; цифровізація та

швидке зростання ІТ-індустрії; наявність та доступність сучасного освітнього контенту; потенціал синергії між ЗВО та дослідницькими організаціями у процесі підготовки іноземних студентів.

Щодо наявності загроз у сфері навчання іноземних студентів в українських ЗВО, то ми погоджуємося з авторами статті «Ринок освітніх послуг в Україні: конкурентні переваги та сучасні виклики для іноземних студентів», які виділяють такі загрози в освіті іноземних студентів: загострення політичної ситуації та військовий конфлікт в Україні; поширення коронавірусної інфекції COVID-19 у всьому світі; недостатня популяризація українських ЗВО на світовому ринку освітніх послуг; іноземні студенти не мають можливості працевлаштуватися в Україні після отримання диплома; ЗВО не пропонують іноземним студентам ніякої підтримки в адаптації до місцевої ситуації; орієнтація іноземних студентів, які здобувають вищу освіту на медичних спеціальностях, на навчання в країні, де пропонується стажування, що може призвести до значного відтоку студентів з-за кордону до інших країн; складна та бюрократизована система запрошення іноземних студентів на навчання в Україну; наявність корупції в освітньому секторі України [Лондар, Шаповалова, Пронь, 2020].

До загроз підготовки студентів-іноземців ми також відносимо загострення конкуренції у вищій освіті внаслідок глобалізації, посилення конкуренції з боку менш авторитетних іноземних університетів, які пропонують доступне дистанційне навчання, військові та політичні наслідки вторгнення Росії в Україну, диспропорції в соціально-економічному розвитку, тривалу відсутність комплексних програмних документів державного рівня щодо вищої освіти іноземних громадян, фрагментовану інтеграцію в європейський освітній ландшафт, обмежений попит на вищу освіту в складних технічних галузях, що перешкоджає розвитку технічної та наукомісткої освіти, привабливі можливості в інших країнах, які сприяють еміграції висококваліфікованих дослідників, науковців і викладачів.

Сильні та слабкі сторони, а також можливості й загрози підготовки іноземних студентів в українських ЗВО ми узагальнили у табл. 1.

За результатами проведеного дослідження можемо зробити висновок про те, що проблема навчання іноземних студентів у закладах вищої освіти є поширеною і недостатньо дослідженою у сучасному науковому дискурсі. Теми, які найчастіше вивчаються, стосуються існування глобального ринку освітніх послуг та розвитку та інтернаціоналізації систем вищої освіти.

Таблиця 1

SWOT-аналіз сильних сторін, слабких сторін, можливостей та загроз підготовки іноземних студентів у ЗВО України

Сильні сторони підготовки іноземних студентів у ЗВО України	Слабкі сторони підготовки іноземних студентів у ЗВО України
▪ Широка мережа ЗВО, покликана зроби вищу освіту доступною не лише для громадян України, а й для представників інших країн. ▪ Прозорі процедури вступу для іноземних громадян (Moodle System). ▪ Високий попит на вищу освіту та високий рівень освіти населення з боку різних країн світу. ▪ Готовність ЗВО до змін у контексті євроінтеграції. ▪ Чинне освітнє законодавство та стандарти вищої освіти. ▪ Наявність висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів. ▪ Поєднання академічних традицій і досвіду впровадження змін. ▪ Широкий вибір освітніх програм та напрямів навчання. ▪ Прийнятна вартість освітніх послуг. ▪ Достатня капітальна база для забезпечення освітнього процесу.	▪ Глобальна тенденція збільшення кількості іноземних студентів. ▪ Наявність адаптаційних проблеми, що виникають на різних етапах перебування іноземних студентів в Україні (існування міжкультурних відмінностей, потреби у навчанні іноземною мовою, невідповідність очікувань студентів щодо результатів навчання). ▪ Занепад наукових шкіл і відсутність новаторських результатів досліджень підготовки іноземних студентів, недостатня увага до вітчизняного досвіду. ▪ Неналежний моніторинг професійної кваліфікації та результатів працевлаштування іноземних студентів. ▪ Існування розбіжностей між сформованими компетенціями випускників і навичками, затребуваними роботодавцями за кордоном. ▪ Визнання необхідності та постановки цілей навчання упродовж життя. ▪ Фрагментація та дублювання профілів підготовки іноземних студентів у ЗВО. ▪ Вторинна спрямованість на дослідження та інноваційну діяльність. ▪ Низька мотивація працівників ЗВО у процесі професійної підготовки іноземних студентів. ▪ Недостатня практична підготовка іноземних студентів у ЗВО України. ▪ Неадекватне прогнозування потреб економіки в робочій силі та потреб у спеціалізації студентів-іноземців.
Можливості підготовки іноземних студентів у ЗВО України	Загрози підготовки іноземних студентів у ЗВО України
▪ Процес приєднання до Європейського освітнього простору та Європейського дослідницького простору. ▪ Розширення доступу до міжнародних джерел фінансування освітньої та наукової діяльності. ▪ Досвід міжнародного освітнього та наукового співробітництва. ▪ Переосмислення ролі викладача як тьютора, фасилітатора, наставника, який тепер відповідає за індивідуальний педагогічний супровід та координацію освітнього процесу. ▪ Цифровізація та швидке зростання ІТ-індустрії. ▪ Наявність та доступність сучасного освітнього контенту. ▪ Потенціал синергії між ЗВО та дослідницькими організаціями у процесі підготовки іноземних студентів.	▪ Загострення конкуренції у вищій освіті внаслідок глобалізації. ▪ Посилення конкуренції з боку менш авторитетних іноземних університетів, які пропонують доступне дистанційне навчання. ▪ Військові та політичні наслідки вторгнення Росії в Україну. ▪ Диспропорції в соціально-економічному розвитку. ▪ Тривала відсутність комплексних програмних документів державного рівня щодо вищої освіти іноземних громадян. ▪ Фрагментована інтеграція в європейський освітній ландшафт. ▪ Привабливі можливості в інших країнах, які сприяють еміграції висококваліфікованих дослідників, науковців і викладачів. ▪ Обмежений попит на вищу освіту в складних технічних галузях, що перешкоджає розвитку технічної та наукомісткої освіти.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, доцільно відзначити, що сфера підготовки іноземних студентів у ЗВО України перебуває на початковій стадії свого розвитку і має як переваги, та і недоліки. До переваг відносимо: існування широкої мережі вищих освітніх закладів, що

покликана зробити вищу освіту доступною не лише для громадян України, а й для представників інших країн; прозорі процедури вступу для іноземних громадян (Moodle System); великий попит на вищу освіту та високий рівень надання освітніх послуг громадянам із різних країн світу; готовність ЗВО до змін у контексті євроінтеграції; діє освітнє законодавство та стандарти вищої освіти; наявність висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів; поєднання академічних традицій і досвіду впровадження змін; широкий вибір освітніх програм різного типу та напрямів освіти; прийнятну вартість освітніх послуг; наявність достатньої капітальної бази для забезпечення освітнього процесу.

Серед недоліків виділяємо такі: існування глобальної тенденції до збільшення кількості іноземних студентів; наявність адаптаційних проблем, що виникають на різних етапах перебування іноземних студентів в Україні (існування міжкультурних відмінностей, потреби у навчанні іноземною мовою, невідповідність очікувань студентів щодо результатів навчання: занепад наукових шкіл і відсутність новаторських результатів досліджень підготовки іноземних студентів; недостатня увага до вітчизняного досвіду; неналежний моніторинг професійної кваліфікації та результатів працевлаштування іноземних студентів; існування розбіжностей між сформованими компетенціями випускників і навичками, затребуваними роботодавцями за кордоном; визнання необхідності та постановки цілей навчання упродовж життя; фрагментація та дублювання профілів підготовки іноземних студентів у ЗВО; вторинна спрямованість на дослідження та інноваційну діяльність; низька мотивація працівників ЗВО у процесі професійної підготовки іноземних студентів; недостатня практична підготовка іноземних студентів у ЗВО України; неадекватне прогнозування потреб економіки в робочій силі та потреб у спеціалізації студентів-іноземців.

До основних загроз можна віднести: загострення конкуренції у вищій освіті внаслідок глобалізації; посилення конкуренції з боку менш авторитетних іноземних університетів, які пропонують доступне дистанційне навчання; військові та політичні наслідки вторгнення Росії в Україну; диспропорції в соціально-економічному розвитку; тривалу відсутність комплексних програмних документів державного рівня, що стосуються вищої освіти іноземних громадян; фрагментовану інтеграцію в європейський освітній ландшафт; існування привабливих можливостей в інших країнах, які сприяють еміграції висококваліфікованих дослідників, науковців і викладачів; обмежений попит на вищу освіту в складних технічних галузях, що перешкоджає розвитку технічної та наукомісткої освіти.

Серед можливостей підготовки іноземних студентів в українських ЗВО слід відзначити процес приєднання до Європейського освітнього простору та Європейського дослідницького простору; розширення доступу до міжнародних джерел фінансування освітньої та наукової діяльності; досвід міжнародного освітнього та наукового співробітництва; переосмислення ролі викладача

як тьютора, фасилітатора, наставника, який відповідає за індивідуальний педагогічний супровід та координацію освітнього процесу; цифровізацію та швидке зростання ІТ-індустрії; наявність та доступність сучасного освітнього контенту; потенціал синергії між ЗВО та дослідницькими організаціями у процесі підготовки іноземних студентів. Проте слід зазначити, що воєнний стан суттєво обмежує можливості впровадження кардинальних змін в освітній галузі, принаймні в частині недофінансування останньої, орієнтації на загальне продовження освіти, а не на швидкий стрибок її якості.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у дослідженні особливостей здійснення освітнього процесу в контексті підготовки іноземних студентів у ЗВО.

Список літератури

1. Сбруєва А. А. Глобалізація – інтернаціоналізація: співвідношення понять в контексті розвитку міжнародної вищої освіти. Теоретичні питання освіти і виховання. 2001. № 17. С. 125–128.
2. Сбруєва А. Інтернаціоналізація вищої освіти: пріоритети комплексної стратегії Європейського Союзу. Вища освіта України. 2013. № 3. С. 89–95.
3. Авшенюк Н. М. Болонський процес як регіональний вимір інтернаціоналізації вищої освіти в Європі. Педагогічна теорія і практика. 2011. № 2. С. 314.
4. Бойченко М. Вплив інтернаціоналізації на розвиток інноваційних процесів в управлінні європейською вищою освітою. Порівняльно-педагогічні студії. 2011. № 2(8). С. 71–78.
5. Нітенко О. В. Інтернаціоналізація вищої освіти як фактор розвитку університету. Освітологічний дискурс. 2015. № 2(10). С. 205–216.
6. Дебич М. А. Теоретичні засади інтернаціоналізації вищої освіти: міжнародний досвід: монографія. Ніжин: ПП Лисенко. 2019. 408 с.
7. Ржевська А. В. Розвиток сучасної університетської освіти країн Західної Європи: монографія. Луганськ: Видавництво ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 2011. 355 с.
8. Лондар С. Л., Шаповалова О. О., Пронь Н. Б. Ринок освітніх послуг в Україні: конкурентні переваги та сучасні виклики для іноземних студентів. Освітня аналітика України. 2020. № 1(8). С. 5–22.
9. Ребуха Л. З. Професійна підготовка майбутніх фахівців управління закладами освіти на засадах міждисциплінарної інтеграції. Гуманітарні студії, 2021. № 1. С. 113–123.

References

1. Sbruieva, A. A. (2001). Hlobalizatsiia – internatsionalizatsiia: spivvidnoshennia poniat v konteksti rozvytku mizhnarodnoi vyshchoi osvity [Globalization - internationalization: correlation of concepts in the context of the development of international higher education]. Teoretychni pytannia

- osvity i vykhovannia – Theoretical issues of education and upbringing, 17, 125–128 [in Ukrainian].
2. Sbruieva, A. (2013). Internatsionalizatsiia vyshchoi osvity: priorityty kompleksnoi stratehii Yevropeiskoho Soiuzu [Internationalization of higher education: priorities of the comprehensive strategy of the European Union]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher education of Ukraine*, 3, 89–95 [in Ukrainian].
 3. Avsheniuk, N. M. (2011). Bolonskyi protses yak rehionalnyi vymir internatsionalizatsii vyshchoi osvity v Yevropi [The Bologna process as a regional dimension of the internationalization of higher education in Europe]. *Pedahohichna teoriia i praktyka – Pedagogical theory and practice*, 2, 314 [in Ukrainian].
 4. Boichenko, M. (2011). Vplyv internatsionalizatsii na rozvytok innovatsiinykh protsesiv v upravlinni yevropeiskoiu vyshchoiu osvitoiu [The impact of internationalization on the development of innovative processes in the management of European higher education]. *Porivnialno-pedahohichni studii – Comparative pedagogical studies*, 2(8), 71–78 [in Ukrainian].
 5. Nitenko, O. V. (2015). Internatsionalizatsiia vyshchoi osvity yak faktor rozvytku universytetu [Internationalization of higher education as a factor in university development]. *Osvitlohichnyi dyskurs – Educational discourse*, 2(10), 205–216 [in Ukrainian].
 6. Debych, M. A. (2019). Teoretychni zasady internatsionalizatsii vyshchoi osvity: mizhnarodnyi dosvid: monohrafiia [Theoretical foundations of internationalization of higher education: international experience: monograph]. Nizhyn: PP Lysenko [in Ukrainian].
 7. Rzhavska, A. V. (2011). Rozvytok suchasnoi universytetskoï osvity krain Zakhidnoi Yevropy: monohrafiia [Development of modern university education in Western Europe: monograph]. Luhansk: Vydavnytstvo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].
 8. Londar, S. L., Shapovalova, O. O., Pron, N. B. (2020). Rynok osvitykh posluh v Ukraini: konkurentni perevahy ta suchasni vyklyky dlia inozemnykh studentiv [Market of educational services in Ukraine: competitive advantages and modern challenges for foreign students]. *Osvitnia analityka Ukrainy – Educational analytics of Ukraine*, 1(8), 5–22 [in Ukrainian].
 9. Rebukha L. Z. (2021) Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv upravlinnia zakladamy osvity na zasadakh mizhdystsyplinarnoi intehtratsii. [Professional Training of Future Specialists in the Management of Educational Institutions Based on Interdisciplinary Integration] *Humanitarni studii*, 2021. № 1. S. 113–123 [in Ukrainian].

УДК 378.147:37.018:004:61-057.87

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2023.02.085>

Ірина МЕЛЬНИЧУК

м. Тернопіль, Україна

ORCID ID 0000-0001-5527-0655

СТВОРЕННЯ ІНТЕРАКТИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ МЕДИЦИНИ

Iryna MELNYCHUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Head of the Department of Higher Education Pedagogy and Social Sciences

of I. Horbachevsky Ternopil National Medical University

CREATION OF AN INTERACTIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE MEDICAL SPECIALISTS

Анотація. У статті підкреслено актуальність використання інтерактивних технологій, форм і методів навчання у професійній підготовці майбутніх фахівців медицини. Сутність інтерактивного навчання розкривається в контексті педагогіки співробітництва та активної діалогічної взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Узагальнено, що діалогічність інтерактивного навчання сприяє уточненню рівня підготовленості студентів, що виявляється у сформованості професійних знань, умінь і навичок майбутніх фахівців медичної галузі. В інтерактивному освітньому середовищі студенти мають змогу продемонструвати своє розуміння мети, сутності, особливостей, спрямованості виконання професійних функцій. Аргументовано, що в інтерактивному навчальному середовищі студенти мають змогу набутися відповідного досвіду діяльності в медичній сфері. Опанування професійних умінь і навичок відбувається у безпечних умовах навчання, що набуває особливої значущості в підготовці майбутніх лікарів і медичних сестер.

© Ірина Мельничук, 2023.

Використання інтерактивних технологій і методів зорієнтоване на створення інтерактивного освітнього середовища у медичних закладах вищої освіти. Інтерактивна взаємодія всіх учасників освітнього процесу спрямовується активізацією мисленнєвої діяльності студентів. Участь в інтерактивних вправах спонукає майбутніх медиків до самоосвіти, до апробації оптимальних та ефективних професійних дій у практичній діяльності. Конкретизовано основні ознаки інтерактивного навчання. До таких ознак віднесено: можливість активного спілкування його учасників для вирішення професійних завдань; використання різноманітних форм і методів професійно-комунікативної взаємодії майбутніх медиків; цілеспрямована рефлексія учасників інтерактивного освітнього процесу та оцінювання результатів міжособистісної взаємодії. Узагальнено, що інтерактивне навчання є технологічним процесом співпраці суб'єктів педагогічної взаємодії. Інтерактивне навчання розглянуто як організований педагогічний процес, основою якого є сукупність взаємопов'язаних активних співдій викладача і студентів. Підкреслено, що основною функцією викладача в умовах інтерактивного навчання є створення ефективного освітнього для саморозвитку майбутнього фахівця медицини та корегування цього процесу.

Ключові слова: інтерактивне навчання, фахівці медичної галузі, викладачі, діалог, інтеракції.

Abstract. The article emphasizes the relevance of using interactive technologies, forms and methods of training in the professional training of future medical specialists. The essence of interactive learning is revealed in the context of pedagogy of cooperation and active dialogic interaction of all participants in the educational process. In general, the dialogic nature of interactive learning contributes to clarifying the level of preparation of students, which is manifested in the formation of professional knowledge, abilities and skills of future specialists in the medical field. In an interactive educational environment, students have the opportunity to demonstrate their understanding of the purpose, essence, features, direction of professional functions. It is argued that in an interactive learning environment, students have the opportunity to gain relevant experience in the medical field. The acquisition of professional skills and abilities takes place in a safe learning environment, which is of particular importance in the training of future doctors and nurses. The use of interactive technologies and methods is aimed at creating an interactive educational environment in medical institutions of higher education. The interactive cooperation of all participants in the educational process is directed to the activation of students' intellectual activity. Participation in interactive exercises encourages future doctors to self-educate, to test optimal and effective professional actions in practical activities. The main features of interactive learning are specified. Such characteristics include the possibility of active communication of its participants to solve professional tasks; the use of various forms and methods of

professional and communicative interaction of future doctors; purposeful reflection of the participants of the interactive educational process and evaluation of the results of interpersonal interaction. It is summarized that interactive learning is a technological process of cooperation between subjects of pedagogical interaction. Interactive learning is considered as an organized pedagogical process, the basis of which is a set of interconnected active interactions between the teacher and students. It is emphasized that the main function of the teacher in the conditions of interactive learning is to create an effective educational for the self-development of the future medical specialist and to correct this process.

Keywords: *interactive learning, specialists in the medical field, teachers, dialogue, interactions.*

Постановка проблеми. Динамічні процеси, які відбуваються в глобалізованому світі, торкаються різних сфер суспільного розвитку, в тому числі й освітнього середовища вищої медичної школи. Вимоги до сучасного фахівця медицини не обмежуються лише специфікою роботи у сфері охорони здоров'я. Сучасний медик покликаний досконало володіти фаховими знаннями, вміннями, навичками й адекватно використовувати їх як у роботі за фахом, так і в ситуаціях міжособистісної взаємодії у професійному середовищі. Відтак набуває актуальності використання в освітньому процесі вищої медичної школи таких педагогічних форм і методів навчання, які сприятимуть створенню ефективного інтерактивного навчального середовища. Адже в умовах інтерактивного навчання відбувається організація співробітництва та діалогічно-полілогічної взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Роль викладача полягає в організації успішної педагогічної взаємодії, враховуючи особистісні якості студентів, мотивуючи майбутніх фахівців до активної навчально-пізнавальної діяльності, яка знайде відображення в активній професійній позиції, що постійно трансформується під впливом зовнішніх обставин та індивідуального зростання [Ягупов, 2003, с. 269].

Активна міжособистісна взаємодія студентів і викладачів в умовах інтерактивного навчання уможливорює встановлення стану розуміння майбутніми фахівцями медицини специфічного теоретичного матеріалу, сприяє виявленню сформованості суто професійних умінь і навичок та готовності до міжособистісної комунікації з колегами і пацієнтами. Студенти мають змогу не лише продемонструвати зразки ефективного виконання професійних функцій, а й пояснити цілеспрямованість, сутність, особливості виконання часткових дій і загальних процесів у роботі фахівців медицини.

Аналіз досліджень та публікацій дає змогу узагальнити, що інтерактивне навчання, започатковане ще в 90-х роках минулого століття, стало предметом наукових розвідок з метою обґрунтування доцільності його використання у різних освітніх середовищах. Так, у дослідженнях багатьох науковців (Т. Дуткевич, О. Комар, І. Осадченко, О. Пехота, Л. Пироженко, О. Пошетун, Л. Ребуха, Л. Романишина, В. Скрипник та ін.) підкреслюється доцільність та ефективність інтерактивного навчання в системі сучасної вищої освіти.

Дослідники аргументують особливе значення інтерактивного навчання у підготовці майбутніх фахівців, для яких міжособистісна взаємодія є основою професійної діяльності, що відноситься і до професії представників сфери охорони здоров'я. Заслужують на особливу увагу результати наукових досліджень, які відображені в таких працях: «Інтерактивний підручник для освітян ринкової системи освіти» (І. Підласий [Підласий, 2004]); «Енциклопедія інтерактивного навчання» (О. Пометун [Пометун, 2007]); важливо згадати концептуально-термінологічний аналіз основних визначень інтерактивного навчання (за М. Скрипником) та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні переваг, сутності та вимог до організації інтерактивного навчання майбутніх фахівців медицини.

Виклад основного матеріалу. У понятті «інтерактивний» спостерігаємо поєднання двох частин: «inter» – взаємний і «act» – діяти, робити. Відтак це поняття зазвичай використовується для пояснення процесу активної міжособистісної взаємодії. Стосовно освітнього середовища – інтерактивність потребує організації активної взаємодії всіх учасників освітнього процесу [Rebukha L., Kizyma T., & Pysmennyi V., 2020; Rebukha L., Rambu N., 2020]. Імпонують міркування науковців, котрі розглядають інтеракцію як «розвивальний процес навчання в контексті діалогу, активної взаємодії та спілкування його учасників» [Мельник, 2006, с. 15].

Отже, використання інтеракцій сприяє створенню інтерактивного освітнього середовища, в якому студенти мають змогу виявити такі особистісні утворення:

- логічність мислення, презентуючи нові ідеї для вирішення складних професійних завдань;
- критичність мислення, що виявляється у висловленні студентами власних суджень і висновків, особистісного ставлення до фактів, явищ і діяльності;
- творчі здібності, пропонуючи сучасні проєкти чи моделі дослідження важливих медичних проблем;
- спостережливість та увагу, демонструючи готовність до оптимізації міжособистісної професійної взаємодії на різних рівнях;
- цілеспрямованість у досягненні високого рівня професійної та комунікативної компетентності, що сприяє формуванню впевненості у собі;
- самостійність, що сприятиме особистісному розвитку, самовизначенню, персоналізації, соціальній ідентифікації, формуванню професійного менталітету майбутніх фахівців [Мельничук, 2011].

Створення в освітньому середовищі вищої медичної школи інтерактивного докільля сприяє активізації професійно-комунікативної взаємодії студентів, що актуально в підготовці майбутніх фахівців сфери охорони здоров'я. Адже, апробуючи відповідну професійну роль у змодельованих професійно-інтерактивних ситуаціях, студенти мають змогу виявити власний рівень теоретичної та практичної підготовки, комунікативні здібності й уміння. У кожного з них виникає можливість продемонструвати й обговорити приклади професійних дій у співпраці з іншими студентами.

Діалогічність інтерактивного навчання сприяє уточненню рівня підготовки студентів, що виявляється у сформованості професійних знань, умінь і навичок майбутніх фахівців медичної галузі. Участь в інтерактивних вправах спонукає майбутніх медиків до самоосвіти, до апробації оптимальних та ефективних професійних дій у практичній діяльності.

У створенні інтерактивного освітнього середовища беруть активну участь як викладачі, так і студенти. Якщо роль студентів виявляється в активності виконання запланованих викладачем завдань, то функціонал педагогічного персоналу медичного закладу вищої освіти полягає у науково-методичному забезпеченні інтерактивного заняття. У розробці такого заняття необхідно враховувати:

- логічний взаємозв'язок між темою, змістовим наповненням та очікуваними результатами;

- тривалість заняття та можливість і доцільність використання інтеракцій у вивченні конкретної теми;

- дотримання чіткого порядку, детермінованості та послідовності дій всіх учасників інтерактивної взаємодії на основі розробки покрокового плану проведення заняття;

- наявність чи створення адекватного діагностичного забезпечення для фіксації результатів навчально-пізнавальної діяльності та активності кожного студента, корекція та координація дій майбутніх фахівців медицини у процесі інтерактивного навчання.

Окреслені вимоги дають змогу розглядати інтерактивне навчання як технологічний процес в освітньому середовищі, основними ознаками якого є послідовність активних взаємодій у діяльності викладача та студентів. Таким чином створюється інтерактивне освітнє середовище, основними ознаками якого є:

- просторове обмеження інтерактивного заняття (навчальна аудиторія);

- часовий ліміт заняття, що проводиться згідно з навчальним планом і розкладом;

- організація активної міжособистісної взаємодії всіх учасників з урахуванням завдань та методичного забезпечення конкретного заняття, що передбачає створення умов для спільної діяльності студентів з різним рівнем підготовленості;

- усвідомлення кожним учасником інтерактивної взаємодії конкретної мети власної активності відповідно до окресленого очікуваного результату навчально-пізнавальної діяльності;

- можливість обговорення нових ефективних моделей професійно-міжособистісної взаємодії в медичному середовищі, які можуть бути використані в майбутній професійній діяльності фахівця медицини.

Зазвичай викладачі медичних закладів вищої освіти здебільшого основну увагу приділяють формуванню суто фаховим знанням і вмінням студентів. Для того, щоб мотивувати викладачів до використання сучасних педагогічних

інновацій у вищій медичній школі, необхідно аргументувати переваги, зокрема, інтерактивного навчання. До таких характерних ознак відносимо:

- високий рівень професійно-комунікативної взаємодії студентів з метою вирішення проблемних завдань і можливих професійних ситуацій, змодельованих викладачем, що дає змогу майбутнім медикам висловити власне розуміння проблемності ситуації, запропонувати варіанти її вирішення; презентувати ефективні зразки оптимальних професійних дій тощо;

- можливість використовувати різноманітні інтерактивні форми і методи професійно-комунікативної взаємодії, які дають змогу студентам продемонструвати рівень теоретичної підготовки та сформованості професійних умінь і навичок, результативність самоосвітньої та творчої діяльності, а викладачам – оцінити рівень готовності студентів до майбутньої професійної діяльності, рівень сформованості професійної компетентності чи іншої важливої ознаки фахівця медицини;

- створення умов для систематичної рефлексії діяльності всіх учасників інтерактивної взаємодії, що сприяє усвідомленню студентами власного професійного зростання (чи деградації);

- можливість засвоєння студентами оптимальних (можливо інноваційних) зразків професійної діяльності, та ефективних моделей професійно-комунікативної взаємодії;

- окреслення викладачами перспективи вносити необхідні уточнення, зміни, доповнення в методику проведення інтерактивного заняття з метою його вдосконалення.

Для досягнення очікуваних результатів від використання інтеракцій у професійній підготовці майбутніх фахівців медицини викладачам вищої медичної школи необхідно дотримуватися таких вимог:

- враховувати можливість досягнення високого рівня ефективності інтерактивної взаємодії в освітньому середовищі медичного закладу вищої освіти;

- визначити основні ознаки результативності професійно-комунікативної взаємодії студентів в умовах інтеракції;

- використовувати інтерактивні форми і методи проведення занять не стільки з метою модернізації професійної підготовки майбутніх медичних фахівців, а для отримання кращих результатів у порівнянні з традиційними умовами навчання;

- обирати такі інтерактивні технології, в яких враховуватиметься специфіка підготовки майбутніх фахівців медицини конкретної спеціальності (лікарів, стоматологів, фармацевтів, медичних сестер тощо);

- використовувати лише такі інтеракції, які відповідатимуть змісту дисципліни, темі заняття, окресленим цілям і завданням, що сприятимуть особистісному професійному становленню майбутніх фахівців сфери охорони здоров'я.

Отже, інтерактивна педагогічна співпраця спрямована на вдосконалення моделей поведінки та діяльності учасників педагогічного процесу. Тому основною метою організації інтерактивного навчального середовища у медичних закладах вищої освіти є створення викладачем таких умов професійної підготовки майбутніх лікарів чи медичних працівників, за яких кожен студент відчує свою успішність, інтелектуальні здібності, реалізацію, природний потенціал, самостійно буде здобувати знання та формувати власну професійну компетентність у процесі професійного розвитку.

Узагальнюючи особливості, вимоги, умови для ефективної організації інтерактивного навчання у вищій школі, ми враховували його контекстуальне розуміння як діалектичного процесу навчання, що має інформаційне і сучасне навчально-методичне наповнення, процесуально-діяльнісне спрямування професійного змісту, базується на активній професійно-комунікативній взаємодії всіх учасників інтерактивного заняття, сприяє самоаналізу і самооцінці студентами власного рівня знань, умінь і навичок, необхідних у професійній діяльності майбутніх фахівців медицини. Дослідники розглядають інтерактивне навчання як інноваційний процес, завдяки якому заняття відбуваються з використанням активних форм проблемно-діалогічного навчання – проблемних лекцій, семінарів, «мозкових штурмів», психодрам, диспутів, дебатів, діалогів, полілогів, прес-конференцій, ділових та дидактичних ігор, інсценувань, тренінгів тощо [Мельничук, 2011].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Створення інтерактивного освітнього середовища у вищій медичній школі передбачає ознайомлення викладачів із сутністю інтерактивного навчання та вимогами до його використання у закладах вищої освіти. Для успішного використання сучасних педагогічних інтерактивних технологій, форм і методів у професійній підготовці майбутніх фахівців медицини необхідно створити інтерактивне освітнє середовище, в якому студенти матимуть змогу виявити динаміку особистісного професійного становлення. Викладачі покликані враховувати основні ознаки інтерактивного освітнього середовища. Щоб мотивувати викладачів медичних закладів вищої освіти використовувати педагогічні інтерактивні технології, необхідно аргументувати переваги інтерактивного навчання й обов'язковість дотримання вимог у використанні інтеракцій для досягнення очікуваних результатів у професійній підготовці майбутніх фахівців медицини.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у розробці методичного забезпечення для проведення інтерактивних занять з майбутніми фахівцями медицини різних спеціальностей (лікарів, стоматологів, медичних сестер).

Список літератури

1. Мельник В. В. Інтеракція в освітньому процесі: технологія організації. Управління школою. 2006. № 23 (133). С.15–35.
2. Мельничук І. М. Теорія і методика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій у вищих навчальних закладах: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04. / Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2011. 585 с.
3. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2004. 616 с.
4. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007. 144 с.
5. Rebukha L., Kizyma T., & Pysmennyi V. Значимість інтерактивних та практико-орієнтованих ігор у процесі викладання фінансової грамотності в закладах освіти. Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology. 2020. Vol. 8(4), pp. 38–51.
6. Rebukha L., Rambu N. The Importance of Training Technologies in The Formation of Intercultural Competence of Future Socio-Humanitarian Professions. Медична освіта : наук.-практ. журн. Тернопіль : ТНМУ, 2020. № 2. С. 122–126.
7. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Либідь, 2003. 560 с.

References

1. Melnyk V. V. Interaktsiia v osvithnomu protsesi: tekhnolohiia orhanizatsii [Interaction in the educational process: technology of organization]. Upravlinnia shkoloiu [School Management]. 2006. № 23 (133). P. 15–35 [in Ukrainian].
2. Melnychuk I. M. Teoriia i metodyka profesiinoi pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv zasobamy interaktyvnykh tekhnolohii u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Theory and methods of future social workers professional training by means of interactive technologies in the education of high learning]. Doctor's thesis. Ternopil, 2011. 585 p. [in Ukrainian].
3. Pidlasyi I. P. Praktychna pedahohika abo try tekhnolohii: interaktyvnyi pidruchnyk dlia pedahohiv rynkovoï systemy osvity [Practical pedagogy or three technologies: interactive textbook for educators of the market-based education system]. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo», 2004. 616 p. [in Ukrainian].
4. Pometun, O. I. Entsyklopediia interaktyvnogo navchannia [Interactive learning encyclopedia]. Kyiv, 2007. 144 p. [in Ukrainian].
5. Rebukha L., Kizyma T., & Pysmennyi V. Znachymist interaktyvnykh ta praktyko-zoriento-vanykh ihor u protsesi vykladannia finansovoi hramotnosti v zakladakh osvity [Significance of interactive and practice-oriented games

- in the process of teaching financial literacy in educational institutions]. Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology. 2020. Vol. 8(4), pp. 38–51. [in Ukrainian].
6. Rebukha L., Rambu N. The Importance of Training Technologies in The Formation of Intercultural Competence of Future Socio-Humanitarian Professions [The Importance of Training Technologies in The Formation of Intercultural Competence of Future Socio-Humanitarian Professions]. Medychna osvita : nauk.-prakt. zhurn. Ternopil : TNMU, 2020. № 2. P. 122–126. [in Ukrainian].
 7. Yahupov V. V. Pedahohika [Pedagogy]. Kyiv: Lybid, 2003. 560 p. [in Ukrainian].

УДК 378.091.212

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2023.02.094>

Ганна РІДКОДУБСЬКА

*Хмельницький національний університет, кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки, Хмельницький, Україна
ORCID (<http://orcid.org/0000-0003-0561-6835>)*

THE STATE OF DEVELOPMENT STUDENTS' SOCIAL ACTIVITY

Abstract. *The article is dedicated to theoretically substantiating key aspects of the social activity development among students pursuing education in the socio-economic field, and to experimentally assessing the level of social activity development among first-level (bachelor's) education seekers. Based on the analysis of scientific sources, the main forms of social activity manifestation in various spheres of personal social life are identified, including political, civic, cultural, creative, labor, communicative, and business activities. The article presents the outcomes of an experimental investigation designed to assess the level of social activity development among students at the bachelor's education level. The findings shed light on the students' social activity, revealing patterns, tendencies, and areas for potential enhancement. This research contributes to a better understanding of the dynamics of social activity development in the student population.*

The research identifies that social activity manifests in active life attitudes, civic positions, and national participation, involving interaction with the surrounding environment. This interaction is shaped through the social and volitional efforts of individuals during the implementation of planned activities.

The article also presents the results of an experimental study conducted among first-level (bachelor's) education seekers. A questionnaire was used to investigate the desires and forms of support for the social activity of youth with a socio-economic profile of education. Additionally, the locus of control was determined using the method of O. Ksenofontova. According to the diagnostic results, the level of social activity development among students is at an average level. Most students exhibited an unstable need for social activity, demonstrating fluctuating emotional attitudes towards it, limited awareness of the concept of "social activity," and situational effectiveness in the socio-political sphere.

To summarize, it can be stated that specific behavioral reactions, such as emancipation, grouping with peers, and enthusiasm, have already formed among students. Interaction with peers is a necessary element for achieving common

goals, contributing to the development of social interaction skills, and shaping authority, locus of subjective control, and value orientations.

Keywords: social activity, students, development of social activity, value orientations, locus of control, development of social activity.

The statement of the problem in a general form and its connection to important scientific or practical tasks. Currently, Ukraine is undergoing fundamental changes that necessitate the reorientation of each individual towards a high level of civic engagement and the ability to achieve set goals.

Researchers from various fields have explored the formation of social activity, highlighting the complexity and relevance of the issue at different stages of societal development. The roots of social activity research can be traced back to classical theories of personality formation, such as activity theory A. Leontiev, psychosocial theory E. Erikson, personality orientation theory E. Bern and others.

Human beings are social entities, and their living space is shaped by society through small and large groups, social institutions, formal and informal social centers. Through social activity, individuals can assert themselves, advance in their careers, establish personal contacts, and communicate effectively.

Identification of previously unresolved components of the general problem. The widely accepted notion is that social activity is a component of the social maturity of an individual, and the student age is a period of forming indirect neural connections in the cortex of the brain.

Formulation of the article's goals (task statement). The aim of the article is a theoretical analysis and experimental verification of the social activity of future social workers at Khmelnytskyi National University.

Presentation of the main research material. Contemporary scientific investigations into social activity are conducted from the standpoint of analyzing psychological, socio-pedagogical, and social aspects, defining its relevance. Scholars such as B. Marienko, S. Postanova, explore the role of social activity in the lives of student youth; O. Karpenko, A. Krasnyakov, and others, in their own research, identify determinants of the formation of social activity in young people. The studies of O. Soroka are dedicated to analyzing the impact of youth social activity on the formation of their fundamental characteristics of responsible parenthood in the future.

Researcher T. Lyakh, in her own studies, analyzes the peculiarities of socio-pedagogical activities of students engaged in volunteering. N. Sivak develops a model of successful socialization of university students, while O. Panagushina explores youth organizations as the main initiative force in forming an active life position of students. O. Lisovets justifies the subject-object interaction of students in youth organizations.

In our opinion, social activity is characterized by an active, civic, and national stance, embodying interaction with the surrounding environment. It is defined by

social and volitional efforts directed by an individual during the implementation of planned activities.

Social activity is described as an engagement that involves the social and volitional efforts of an individual for coexistence in external circumstances. Based on the analysis of scientific sources, forms of manifestation of social activity in various spheres of personal social life are identified, including political, civic, cultural, creative, labor, communicative, and business activities. In the context of wartime conditions, students actualize forms of social activity such as civic, creative, and communicative. The current political situation influences the formation of civic, political, and social activity in students, as they actively participate in organizing and implementing volunteer assistance, aiding fundraisers, and independently organizing and providing assistance to people unable to do so on their own.

Our experimental work was conducted in two stages. During the first analytical stage, we analysed scientific sources on the research problem, characterized the features of the development of social activity during student years, and justified the forms of manifestation of social activity among students during wartime. Based on the theoretical data obtained, we developed the methodology for conducting the experimental work, identified research methods, and justified their use in practical work.

On the second, empirical-analytical stage, we carried out the actual research, utilizing the chosen methodologies, and analysed the data obtained during the experimental work.

During the analysis of scientific sources, we concluded on the primacy of the activity-based nature in shaping the social activity of students. In the second stage, we developed a questionnaire consisting of 15 questions related to the specifics of social activity among students with different profiles of future professional activities. We align with D. Feldshteyn's concept of the stages of social maturity formation in an individual. In his works, he distinguishes the following stages: «...the first - the emergence of a tendency towards independence and the need for recognition, the second - the development of the need for social recognition, the third - the pronounced awareness of one's social involvement» [Стыняк О. 2018, p. 28]. This idea served as the basis for creating the questionnaire, with the aim of determining the forms of social activity among students, their level of interest, and their level of involvement in the development of maturity as an individual.

For data collection, we conducted an empirical study involving students from various majors at Khmelnytskyi National University, totalling 40 participants, including 21 males and 19 females. While this sample size may be insufficient for handling reliable quantitative and qualitative indicators, it is adequate for identifying general trends and aligns with the research task set at this stage. The obtained data revealed the following results.

The responses to the question about whether students participate in the socio-political life of the country, presented as a percentage of the total number of respondents, are as follows: constantly – 20%; often – 25%; occasionally – 20%; periodically – 15%; from time to time – 5%; no – 15%.

Based on the results we obtained, it becomes clear that the interest and involvement of students in the socio-economic and political issues facing Ukraine today are quite high.

Regarding the question of what specific activities students engage in while demonstrating social activity, they chose (multiple options could be selected):

Volunteering: 85%

Donations to the Armed Forces of Ukraine (AFU): 80%

Participation in mass social actions: 40%

Participation in fundraising for the needs of veterans of the Anti-Terrorist Operation (ATO): 35%

Participation in student social events: 30%

Involvement in the activities of regional or nationwide civic organizations assisting ATO veterans or their families: 10%

Do not participate: 25%

Since many respondents indicated volunteering as one of the main forms of expressing social activity (as expected), the next question focused on this specific aspect of social activity.

When asked why students participate in the volunteer movement, they responded as follows:

To feel their own ability to help: 60% To feel their own contribution to victory: 30% To express their own political position: 10%

When asked whether they are active civic activists at the university, they responded as follows: Certainly, yes: 65% No: 35%

Regarding the question of whether students plan to connect their future professions with the socio-political life of the country, the responses were as follows: Yes: 35% Rather yes than no: 25% Already working on it: 25% Rather no than yes: 10% No: 5%

In response to the question of at what age youth should start showing social activity, they answered as follows: Ages 14-18: 65% Ages 19-25: 25% Ages 26-33: 10%

Thus, 26 individuals (65%) consider the optimal age for initiating the formation of social activity to be 17-18 years. Agreeing with the respondents, we express our own view on the situation, as this is the period when a person's worldview is formed, and consequently, their position regarding the fundamental aspects of interaction with the world.

The obtained data once again confirm our assumptions regarding the determination of students in the socio-political, economic, and political life of the country at present. Encouragingly, 22 out of 40 respondents (55%) express a readiness to promote social activity as the main slogan for personal development in society.

Lastly, regarding the question of the forms in which, in the opinion of the respondents, social activity can be carried out, we received the following responses:

Volunteering: 50%

Participation in various public organizations: 25%

Participation in youth councils and other structures: 15%

Organization of forums to discuss current issues: 10%

Creation of thematic groups on social networks: 5%

Analyzing the survey questions, we concluded that during the wartime period, 45% of the respondents expressed social activity in various forms, 10% were not interested in socio-political life and had no desire to express it, and 35% occasionally participated in social activities and passively engaged in social activities proposed by others.

Therefore, based on the analysis of the survey data, we have drawn the following conclusions: the student youth is the driving force behind the development of social activity. Hence, taking into account the interests and needs of youth and implementing them in life is the main task of the socio-political structure of the country.

On the next stage, we investigated the locus of subjective control using O.Ksenofontova's «Locus of Control» scale. In general, the level of development of subjective control is a key characteristic of the features of personality behavioral reactions, determining both the level of social interaction and the degree of personal activity under the influence of circumstances.

There are generally two different vector types of locus of control: external and internal. The external type of locus of control defines the attitude towards external circumstances as those shaping the multitasking of a person's life. In other words, an individual with this type of control will seek answers to why events are happening in external characteristics, circumstances, and actions of other people, blaming them for their own failures. The focus of attention in such personalities shifts to external conditions that, in their opinion, determine the events in which they are participants.

The next type of locus of control localization is internal. Representatives of this type of control always seek answers to questions in their own actions or inaction, focusing on the determinants of behavior, activated defense or overcoming obstacle mechanisms. The analysis of the obtained data on the internality scales reveals the following features:

General Internality Scale: This scale determines the high/low level of the development of subjective control over any significant social situation. Individuals with a high level of this indicator note the influence of their decisions on life and take responsibility for them, as well as the effectiveness of events. Analyzing the data obtained during the experimental work, we obtained the following results: A high level was identified in 12 respondents out of 40 surveyed (30%).

A low score on the General Internality Scale (GIS) reflects a low level of subjective control. Among the respondents, 10 individuals (25%) were identified with a low level. Individuals with a high GIS level do not associate their own actions with significant events in their lives. They believe that life circumstances are uncontrollable by individuals, attributing the influence of chance to the life of each person.

A medium level of development of subjective control on the GIS scale was found in 18 individuals, constituting 45% of the surveyed participants. Thus, a significant number of students tend to situational relevance regarding the importance and impact of their actions on both professional and personal development.

The Achievement Internality Scale (AIS) measures the internal locus of control related to achievements. High scores indicate a high level of subjective control over events with a positive emotional connotation. Respondents with high scores perceive their contributions to the treasury of personal achievements and consider the possibility of further development in both professional and personal qualities through continuous self-improvement.

According to the results of the experimental research, the data obtained are as follows: a high level of AIS development was identified in 20 individuals, constituting 50% of the respondents. Eight individuals (20%) exhibited a low level of AIS, while 12 individuals (30%) showed a medium level of AIS development.

The Failure Internality Scale (FIS) measures the internal locus of control related to failures. A high level of development in this indicator is characterized by the individual's attitude towards failures, situations of failure, the ability to self-blame for problems, which determine emotional tension and the willingness to take responsibility for negative consequences. A low level of FIS development reflects the individual's position in blaming external circumstances, seeking someone to blame, attributing failures to external factors, and believing in the influence of luck on the outcome.

Based on the analysis of the results of the empirical study, the following outcomes were obtained: a low level of FIS was identified in 14 individuals, constituting 35% of the respondents, while a high level of FIS was found in 26 individuals, constituting 65%.

Since the next scales relate to interpersonal relationships and physical and mental health, and we did not set the task of defining and justifying their significance for the formation of social activity, we did not analyze the data within the framework of these scales. The analysis of the obtained data from the experimental study allows us to draw the following conclusions: students who show a high level of development in the subjective locus of control tend to be independent, capable of taking responsibility for their own positions, determining their contribution to a cause, and are socially active. These qualities motivate them for constant development. These qualities become decisive in shaping the worldview of an individual regarding the future of our country, which is particularly relevant during times of war.

Conclusions and Further Perspectives in this Research Direction. Therefore, summarizing the data using the above-mentioned methodologies, comparing the individual results of each participant and after systematizing general trends we have reached the following conclusions: in students, as representatives of a particular category of the population, specific behavioral reactions have already been formed (emancipation, grouping with peers, enthusiasm). Interaction with peers is an objectively necessary process, as students choose group communication to

achieve common goals. In fact, in this way, social interaction skills are developed, an atmosphere that influences the formation of authority is created, the locus of subjective control is formed and modified. Perspectives in this direction include researching the impact of the development of students' social activity on the level of development of patriotic feelings.

Список літератури

1. Базиленко А. К. Психологічні чинники формування соціальної активності студентської молоді (на прикладі студентського самоврядування) дис. на здоб. Канд. психол. наук. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України Київ, 2018р. 234с.
2. Будак В, Олексюк О. Особливості студентської молоді як суб'єкта освітнього простору університету Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки: зб. наук. пр. / за ред. проф. Тетяни Степанової. № 4 (63), грудень 2018. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018, с.34-42.
3. Васильєва М.П. Проблеми формування соціальної активності студентської молоді в Україні Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції Сучасні тенденції у підготовці та професійній діяльності фахівців соціальної галузі Харків 2018, с.9-11
4. Кравченко О. О., Кулик М. О., Скочко М. О. Недержавні організації як суб'єкти соціального розвитку громад: досвід Міжнародного благодійного фонду «Небайдужі». Соціальна робота та соціальна освіта. 2021. 1 (6). с. 88 – 95.
5. Ступак О. Сутність поняття «соціальна активність молоді» Неперервна професійна освіта: теорія і практика. 2018. Вип. 1-2. с. 164-171. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO>
6. Watson, L. R., & Zhang, W. In search of culturally appropriate autism interventions: Perspectives of Latino caregivers. Journal of autism and developmental disorders, 48(5), 2018., p.1623-1639.

References

1. Bazylenko A. K. Psykholohichni chynnyky formuvannia sotsialnoi aktyvnosti studentskoi molodi (na prykladi studentskoho samovriaduvannia) dys. na zdob. Kand. psykhol. nauk. 19.00.07 – pedahohichna ta vikova psykholohiia In-t psykholohii im. H. S. Kostiuks NAPN Ukrainy Kyiv, 2018r. 234s. [Psychological Factors of Social Activity Formation in College Students (Using the Example of Student Self-Government) Dissertation for the Degree of Candidate of Psychological Sciences.] (In Ukrainian)
2. Budak V, Oleksiuk O. Osoblyvosti studentskoi molodi yak subiekta osvitnoho prostoru universytetu Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky: zb. nauk.

- pr. / za red. prof. Tetiany Stepanovoi. № 4 (63), hruden 2018. Mykolaiv: MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho, 2018, s.34-42. [Features of College Students as Subjects of the Educational Space of the University.] (In Ukrainian)
3. Vasylieva M.P. Problemy formuvannia sotsialnoi aktyvnosti studentskoi molodi v Ukraini materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii Suchasni tendentsii u pidhotovtsi ta profesiinii diialnosti fakhivtsiv sotsialnoi haluzi Kharkiv 2018, s.9-11 [Challenges in Forming Social Activity Among College Students in Ukraine] (In Ukrainian)
 4. Kravchenko O. O., Kulyk M. O., Skochko M. O. Nederzhavni orhanizatsii yak subiekty sotsialnoho rozvytku hromad : dosvid Mizhnarodnoho blahodiinoho fondu «Nebaiduzhi». Sotsialna robota ta sotsialna osvita. 2021. 1 (6). s. 88 – 95. [Non-governmental Organizations as Subjects of Social Development in Communities] (In Ukrainian)
 5. Stupak O. Sutnist poniattia «sotsialna aktyvnist molodi» Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka. 2018. Vyp. 1-2. s. 164-171. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO> [The essence of the concept “social activity of youth”] (In Ukrainian)
 6. Watson, L. R., & Zhang, W. In search of culturally appropriate autism interventions: Perspectives of Latino caregivers. Journal of autism and developmental disorders, 48(5), 2018., p.1623-1639. (in English)

УДК 37.013.74:378.6:796(477+100)

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2023.02.102>

Liliya REBUKHA

West Ukrainian National University

Ternopil, Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0054-0651>

Han LIU

West Ukrainian National University

Ternopil, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8104-3077>

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PHYSICAL CULTURE AND SPORTS SPECIALISTS TRAINING FOR THE FUTURE PROFESSIONAL ACTIVITIES IN UKRAINE AND ABROAD

Annotation. *In the article a comparative analysis of physical culture and sports specialists training for future professional activities in Ukraine and abroad is carried out. The relevance of the study is due to the fact that nowadays in every society there is a growing awareness of the importance of a healthy lifestyle and regular physical activity for the preservation of human health. Accordingly, the main roles of physical culture and sports in this process are emphasized as an effective mechanism of physical, moral, mental and spiritual development of the individual. One of the tasks of a modern institution of higher education is the training of specialists in physical culture and sports in the modern educational space of Ukraine and the disclosure of such training abroad. Solving these tasks contributes to the maintenance and promotion of a healthy lifestyle, the development of physical activity, and therefore the achievement of high results in professional activities.*

The research established that the domestic experience of training physical culture and sports specialists is characterized by the acquisition of knowledge and skills of the organization of health and recreational physical activity of various population groups, sports training and support of athletes in competitions.

We consider the national training of future specialists in physical culture and sports as a complex, complicated and multifaceted process, which includes the formation of worldviews and value attitudes in this area, the creation of a motivational field in the process of education aimed at realizing the importance

of this type of professional activity, their acquisition of theoretical knowledge and development necessary skills and abilities. The main components of university training are highlighted: theoretical foundations and practical skills, professional ethics and leadership, adaptability to changes, continuous learning and professional development. The essence of the psychological-pedagogical training of future physical culture and sports specialists with the formation of their readiness to implement «subject-subject» relationships in their future activities is indicated.

A comparative analysis of physical culture and sports teachers training was conducted on the example of China, which takes place in accordance with the laws of their professional development, step by step and with strict adherence to systematicity. An important aspect of a specialist's training is familiarizing them with the theory and methodology of teaching, learning various types of sports and sports training technologies, and fostering self-development skills and self-education. Therefore, the training of future specialists in the field of physical culture and sports in Ukraine and abroad (on the example of China) include methodical and psychological readiness of the future specialists for future work and understanding the importance of this type of profession for civil society.

Keywords: future teachers of physical education and sports, institutions of higher education, professional training, readiness for future professional activity.

Лілія РЕБУХА

Західноукраїнський національний університет
м. Тернопіль, Україна

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0054-0651>

Хань ЛЮ

Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8104-3077>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА ЗАКОРДОНОМ

Анотація. У статті здійснено порівняльний аналіз підготовки фахівців фізичної культури та спорту до майбутньої професійної діяльності в Україні та закордоном. Актуальність дослідження пов'язане з тим, що нині у кожному суспільстві зростає усвідомлення важливості здорового способу життя та регулярної фізичної активності для збереження здоров'я людства. Відповідно наголошено на основні ролі фізичної культури та спорту у цьому процесі як дієвому механізму фізичного, морально-психічного та

духовного розвитку особистості. Одним із завдань сучасного закладу вищої освіти є підготовка фахівців з фізичної культури та спорту в сучасному освітньому просторі України та розкриття такої підготовки закордоном. Вирішення цих завдань сприяє підтримці та просуванню здорового способу життя, розвитковості фізичної активності, а відтак досягненню високих результатів у професійній діяльності.

Дослідженням встановлено, що для вітчизняного досвіду підготовки фахівців фізичної культури і спорту характерним є оволодіння здобувачами освіти знань та навичок організації оздоровчо-рекреаційної фізичної активності різних груп населення, проведення спортивних тренувань та супровід спортсменів у змаганнях.

Національну підготовку майбутніх фахівців фізичної культури і спорту розглядаємо як комплексно-складний і багатогранний процес, що містить формування світоглядних та ціннісних установок у цій царині, створення в процесі навчання мотиваційного поля, направлено на усвідомлення важливості даного виду професійної діяльності, набуття ними теоретичних знань та розвиток необхідних вмінь і навичок. Виокремлено основні складові університетської підготовки: теоретичні засади та практичні навички, професійна етика та керівництво, адаптивність до змін, постійне навчання та професійний розвиток. Зазначено сутність психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури та спорту із формуванням у них готовності до впровадження у майбутній діяльності «суб'єкт-суб'єктних» взаємин.

Порівняльний аналіз підготовки вчителів фізичної культури і спорту закордоном проведено на прикладі Китаю, яка відбувається відповідно до закономірностей їхнього професійного розвитку, поетапно та з суворим дотриманням систематичності. Важливим аспектом підготовки фахівця є ознайомлення його з теорією та методикою викладання, навчання різних видів спорту та технологій спортивного тренування, розвиток навичок саморозвитку і самоосвіченості. Отож, підготовка майбутніх фахівців у галузі фізичної культури та спорту в Україні і закордоном (на прикладі Китаю) включає їх методичну і психологічну готовність до майбутньої роботи та розуміння важливості даного виду професії для громадянського суспільства.

Ключові слова: майбутні вчителі фізичної культури і спорту, заклади вищої освіти, професійна підготовка, готовність до майбутньої професійної діяльності.

Problem statement. In modern society, the main role of physical culture and sports is to transform it into a real mechanism for the physical, moral, mental and spiritual development of the individual, which radically changes its quality. Strengthening the influence of the individual in all spheres of social progress puts extremely important tasks first, such as the fundamental transformation of the

system of physical education and sports, which is the main source of healthy human potential in society. To achieve these goals, physical culture and sports specialists with a high pedagogical and research culture who possess professional creativity in the broadest sense are needed. Only in this case, a specialist in physical culture and sports will be able to meet social expectations, when his personal, general and professional culture allows him to adapt his professional activity to specific social conditions and realities [Tverdokhlebova Y., p. 259].

The relevance of the study of the physical culture and sports specialists for professional activities training in the modern educational space of Ukraine and abroad is significant and urgent, as the awareness of the importance of a healthy lifestyle and regular physical activity for the preservation of human health is growing. Specialists in this field play a key role in the promotion of physical culture and sports among the population, as well as in the maintenance and development of sports infrastructure. They fully provide professional training and training of athletes at various levels, from elementary to Olympic. A comparative analysis of the training of these specialists in Ukraine and abroad is important, as it helps to ensure success in sports, increase the level of health of the population, and support national sports prestige.

Research analysis. Scientific works of O. Azhippo, V. Prykhodko, O. Tomenko, V. Stolyarova, and other researchers reveal the conceptual, theoretical and methodical principles of professional training of specialists in the field of physical culture and sports. In their research, D. Bermudez, N. Belikova, B. Dolynskiy, M. Nosko, E. Pavlyuk, and other scientists considered the practical aspects of training specialists in the field of physical culture and sports, such as the creation of a health-preserving environment, the use of innovative methods of motor activity, the formation of knowledge about health and the ability to preserve and restore it; V. Zhigir, O. Sokolenko, I. Sheremet considered various aspects of professional competence of physical culture and sports specialists; A. Krasilov, M. Liannoi, Y. Tverdokhlebova and others. pointed out the importance of using health restoration technologies of training in shaping the readiness of future physical culture and sports specialists for future activities.

The international experience of professional training of specialists is extremely important for Ukraine and enables the processes of internationalization of education, the development of international educational programs and accordingly, the effective integration of domestic education into the European and global educational space. Researchers O. Berest, L. Denisov, N. Dovgoplov, T. Derek, P. Indyk, O. Petrachkov, L. Sushchenko, V. Tumanova, O. Shinkaruk, J. Hermann and others indicate that traditional higher education in economically developed countries is provided by classical universities, specialized colleges, academies, institutes and professionally oriented higher schools.

The purpose of the article is to fulfil a comparative analysis of the physical culture and sports specialists' training for the future professional activities in Ukraine and abroad.

Presenting the main material. Physical culture and sports are not only an essential aspect of a healthy lifestyle but also a significant segment of society that contributes to the physical, emotional and social development of a person. With the development of national and global awareness of the benefits of an active lifestyle, there is a growing demand for qualified professionals who can influence this process, provide appropriate assistance and manage sports events and programs. Since physical culture and sports specialists play a crucial role in maintaining and promoting a healthy lifestyle, developing physical activity and achieving high sports results, their training for professional activity is of significant and decisive importance for ensuring the quality and effectiveness of physical activity and sports in today's society. This topic is becoming more and more relevant in conditions of growing interest in a healthy lifestyle and high sports achievements [E.O. Pavlyuk, 2017].

Performing a historical-pedagogical research of the national experience of physical education and sports specialists training for professional activity, it is appropriate to note the need to form personal requirements for the future specialist, which he will use in professional activity after completing his studies. First of all, a specialist in physical education and sports should have the skills to organize and conduct sports training, as well as accompany athletes in their competitions. Further requirements include the organization of health and recreational physical activity for various population groups, health promotion through physical activity, proper nutrition and other aspects of a healthy lifestyle. In addition, it is important to have an understanding of the history of the formation of physical culture and sports, to carry out a biomechanical analysis of movements, to use sports equipment, to understand the structure and functioning of the human body, as well as to provide first aid in case of emergency conditions [Dolynyny Y.O., 2020, p. 204; Melnychuk I., Rebukha L., Zavgorodnia T., Bloschynskyi I., 2018].

Therefore, it is advisable to consider the training of a future specialist as a complex process that includes the formation of worldviews and value attitudes, the creation of a motivational field, the acquisition of theoretical knowledge, the development of the necessary skills and abilities, as well as the consideration of personal traits and characteristics that will allow for effective professional development in the future activity without harming mental and physical health [Dolynyny Y.O., p. 205].

It is worth noting that the field of specialist professional activity in physical culture and sports is physical culture, sports, in particular children's and youth sports, professional sports, mass sports, motor recreation and rehabilitation, sports and health tourism, activities to improve the health of the population by means of physical culture and sports, etc. A competent specialist in this field must have high professional training, which includes deep knowledge of physical culture, sports, anatomy, physiology and other scientific disciplines that help to understand and effectively manage physical processes in a person. It is also important that he has a high level of practical skills, in particular, he should be able to conduct training, organize sports events, and work with athletes and other people of different age groups and fitness levels. Also, a specialist in physical culture and sports must

possess strong communication and leadership qualities and have a high level of ethics and responsibility. He must be able to communicate effectively with his students, motivate them to achieve their goals and be able to work in a team. A professional in this field must adhere to ethical standards in his activities, take care of the safety and health of his clients and keep to the principles of justice and equality. And, finally, as any specialist, he should be open to constant self-improvement and professional development, because sports and physical culture are constantly changing, so it is important to be ready to learn new methods, technologies and approaches in his activity [Berest O. O., Dovgoplova N. O., Indyk P. M., 2020].

Thus, the training of physical culture and sports specialists for professional activity is a complex and multifaceted process that includes various aspects.

In particular, summarizing the above, the following key elements of this preparation can be identified:

- theoretical basis and practical skills: applicants of this speciality must acquire in-depth knowledge of the basics of physical culture, sports, anatomy, physiology, psychology, teaching methods, etc. Also, a mandatory condition of their professional training should be their acquisition of practical experience in training, organizing sports events, working with different age groups and types of people;

- professional ethics and leadership: it is important to educate future specialists in responsibility, ethics, communication skills and leadership qualities, as they will work with different people and in different situations;

- adaptability to changes: sports and physical culture are constantly changing, so it is important that specialists are ready to implement new methods, technologies and approaches in their work;

- preparation for specific areas, as some applicants may choose to specialize in certain types of sports: medical rehabilitation, fitness, sports management, etc., therefore it is important that the professional training program provides opportunities for in-depth study of the chosen areas;

- lifelong learning and professional development: after basic education, it is important to continue improving skills and knowledge through seminars, professional development courses, membership in professional organizations and other forms of professional development.

The essence of the professional training of specialists in physical culture and sports involves a systematic study of the theoretical foundations of physical culture, medical aspects of sports activities, as well as methods of training and development of physical abilities. It includes practical work in training and classes with athletes, under the supervision of experienced mentors. In addition, specialists acquire skills in the organization of sports events, in the implementation of physical culture and health work among the population, and in the provision of medical assistance in case of need. Importantly, students also develop their ethics, develop communication skills and gain support and confidence as professionals during their

studies. It should be noted that the essence of professional training is determined by the following factors:

1. The teaching process involves the transfer of relevant knowledge and the formation of skills and abilities from the teacher.
2. The learning process, which includes the student's acquisition of knowledge, skills and abilities.
3. The result, which is the final product – readiness for professional activity [Dolynny Y.O., p. 205].

An important aspect in the psychological and pedagogical training of future physical culture specialists is their readiness to implement «subject-subject» relations in the interaction of «teacher-student», «coach-athlete», which largely depends on the personal qualities of the specialist. It is worth noting that the personal traits of a trainer-teacher differ from physical culture teachers due to the specifics and features of a specific sports activity. The choice of teaching methods is related to the development of students' cognitive abilities and their personal growth. It has been found that the most effective teaching methods are “combined with practical training, which has a systematic approach and includes laboratory and practical classes, educational practice of the trainer-teacher and technological practice in organizations and institutions”. Only with a rational combination of theoretical and practical training it is possible to form a highly qualified specialist in this field [Zabiako Y., p. 18].

It should be noted that the training of specialists in physical culture and sports in Ukraine requires a comprehensive approach that includes various teaching methods and emphasizes the development of practical, theoretical, and interpersonal skills. It helps students prepare for the challenges of their professional activities and succeed in this field. In our opinion, such a comprehensive approach should include the following components:

1. Practical classes and trainings: conducting systematic practical classes and trainings allows students to gain practical experience in conducting trainings and working with athletes and other clients. This helps develop their practical skills and abilities in real-world settings.
2. Study of theory and scientific principles: knowledge of theoretical foundations and scientific principles contributes to the understanding of basic concepts and methods in the field of physical culture and sports. This allows students to develop more effective and scientifically-based approaches to their professional activities.
3. Practical exercises and simulations of situations: the use of practical exercises and simulations of various situations helps students learn to make decisions in real-life situations and develop their analytical skills.
4. Work with practical cases and situations; the use of real cases and situations allows students to apply their knowledge in real-life conditions and develop their practical skills.

5. Teamwork and cooperation: working together in groups helps students develop communication skills and the ability to work in a team, which is important for professional activities in the field of physical culture and sports.

6. Support and mentoring from experienced professionals: mentoring coaching from experienced professionals can significantly contribute to the development of professional qualities in students. This helps them gain valuable practical experience and advice from people who already work in this sphere.

In general, the combination of these methods and the emphasis on the development of practical skills, theoretical knowledge, and interpersonal skills helps Ukrainian students to become professional specialists in the field of physical culture and sports.

We will conduct a comparative analysis of the training of physical culture and sports teachers abroad, on the example of China. "Physical culture and sports are an important part of the national culture of China, which has one of the oldest sports cultures in the world." [Petrachkov O.V., 2023, p. 119]. The training of this type of teachers in China takes place in accordance with the laws of the professional development and by stages. In the process of designing and organizing educational activities, systematicity is strictly observed. Thus, educational programs reflect the systematic and purposeful nature of the educational process and are future-oriented. In the process of evaluating the training of future teachers of physical culture and sports, the specific rules of the teaching profession and the characteristics of the actual time are combined. When conducting classes, they use a comprehensive approach focused on human, cultural, material, and management factors.

As for the training organization, first of all, the training conditions are important. The main focus in China is on the implementation of the training by the learners and the condition of the training grounds. Secondly, food and living conditions are important; thirdly, the involvement of qualified teaching staff, as well as the training system. As a result, teachers and coaches must have managerial skills to track the implemented training instructions and feedback from future teachers of physical culture and sports.

In the traditional mode, universities prepare teachers of physical culture and sports according to a single form, where the transfer of knowledge is one-way, mainly in the form of lectures. Nowadays, universities are making high demands on online and offline learning in the process of implementing digital technologies, strengthening the integration between the Internet and education. It helps to meet the real development needs of students by promoting intelligent, personalized learning programs such as modern learning and lifelong learning. In the process of preparation, the skilful choice of teaching methods and the role of information technologies to support and conduct various types of activities are emphasized. In the process of choosing teaching methods and implementing them into practice, the theory of the development of the future teacher, his training, and his interaction with others is systematically synthesized.

The individual development of Chinese students of physical culture and sports is not based only on quantitative indicators but requires a combination of qualitative and quantitative indicators that reflect the complex nature of their training. Evaluation of training requires the active implementation of a mixed method of such evaluation, which combines quantitative statistical data and qualitative descriptions. Such assessment can be divided into three phases, i.e. before, during and after higher education. At the same time, questionnaires, tests, interviews, observations and other assessment tools are used. As for the forms of evaluation, in the context of the intellectual era, artificial intelligence data is increasingly used, and files are actively created that reflect the continuity and effectiveness of the evaluation of future physical culture and sports teachers.

The purpose of training future teachers in the field of physical culture and sport is in ideological and moral and cultural education of a young person to acquire scientific and cultural qualities, social responsibility and the ability to think independently; the training of specialists who would have a modern scientific view of innovations in the field of sports, master the theory of sports and receive thorough knowledge of sports training, have a high level of specialized technical skills and independently carry out sports work at a high professional level [Denisova L.V., Shinkaruk O. A., 2020, p. 510]. In the process of professional training, the future specialist is taught a foreign language and oral communication and also develops the ability to use computers, network technologies, software, etc. in future professional work. The specialist is introduced to the theory and methodology of teaching and learning various types of sports, and the technology of sports training. In the activities of physical education and sports specialists, the key indicators are stable professional orientation, awareness of the importance of the profession, possession of the necessary professional qualities, a positive attitude towards themselves as professionals and the absence of personal deformations [Danylevich M., 2018, p. 129]. During practice, future teachers are able to independently conduct training, and successfully manage the organization of sports competitions and mass sports events. At the same time, future teachers of physical culture and sports are taught to prevent sports injuries and develop self-development and self-education skills.

Conclusions and prospects for further investigations. Therefore, in the context of modern realities and requirements, the higher school in Ukraine and abroad fulfills the social task of training future specialists in the field of physical culture and sports who would successfully function in the professional sphere. At the same time, students must have methodological and psychological readiness for future work and understand the importance of their profession for civil society. The dynamic development of domestic professional training for students of physical culture and sports education allows us to identify the specific patterns that have developed in Ukraine and their relationship with global trends, which cover the process of training highly qualified specialists.

Further scientific research is connected with the identification of pedagogical conditions for the process formation of quality training for future teachers of physical education and sports in Ukraine.

Reference

1. Berest, O. O., Dovhopolova N. O, Indyk P. M. (2020) Profesiina pidhotovka fakhivtsiv z fizychnoi kultury ta sportu: zakordonnyi dosvid. [*Professional training of specialists in physical culture and sports: foreign experience*] Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Vyp. 3 Kyiv (123). S. 14-16 (in Ukrainian).
2. Danylevych, M. (2018) Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv z fizychnoho vykhovannia ta sportu do rekreatsiino-ozdorovchoi diialnosti: teoretyko-metodychnyi aspekt. [*Professional training of future specialists in physical education and sports for recreational and recreational activities: theoretical and methodological aspect*]. Piramida. Lviv. 460 s (in Ukrainian).
3. Denysova, L. V., Shynkaruk O. A. (2020) Analiz zakordonnoho dosvidu fakhovoi pidhotovky mahistriv fizychnoi kultury i sportu u zakladakh vyshchoi osvity Kytaiu. [*Analysis of the foreign experience of professional training of masters of physical culture and sports in higher education institutions of China*] Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 3K (123): Vydavnytstvo NPU im. M. P. Drahomanova. Kyiv. S. 508–512 (in Ukrainian).
4. Dereka, T. H., Tumanova, V. M. (2014) Suchasnyi zarubizhnyi dosvid profesiinoy pidhotovky fakhivtsiv fizychnoho vykhovannia dlia Ukrainy. [*Contemporary foreign experience of professional training of physical education specialists for Ukraine*]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho ped. Univers. im. M.P. Drahomanova. Seriya 15: Nauk.-ped. problemy fiz. kultury (fizychna kultura i sport). Kyiv. S. 32–35 (in Ukrainian).
5. Dolynnyi, Yu.O. (2020) Pidhotovka fakhivtsiv fizychnoho vykhovannia y sportu do profesiinoy diialnosti. [*Training of physical education and sports specialists for professional activity*]. Innovatsiina pedahohika. Vyp. 21. T. 1. S. 203–206.
6. Hermann, J. (2021) Options for developing European strategies on citizenship education. Abs European Educational Research Journal.
7. Melnychuk I, Rebukha L., Zavgorodnia T., Bloschynskiy I. Strategic Significance of English in Self-Education of the Students iofn Socio-humanitarian Speciaclalties for Fundamentalization of University Education. *Modern Journal of Language Teaching Methods*. 2018. Vol. 8, Issue 11. pp. 713–721.
8. Pavliuk, Ye. O. (2017) Teoretychni i metodychni zasady profesiinoho stanovlennia maibutnikh treneriv-vykladachiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [*Theoretical and methodical principles of professional formation of future*

- trainers-teachers in the process of professional training]* (dys. d-ra ped. nauk), Khmelnytskyi (in Ukrainian).
9. Petrachkov, O.V. (2023) Analiz osnovnykh komponentiv systemy fizychnoi pidhotovky Narodnovyzvolnoi armii Kytaiu. *[An analysis of the main components of the physical training system of the People's Liberation Army of China]*. Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Vypusk 10 (170). S. 118–123 (in Ukrainian).
 10. Sushchenko, L. P. (2003) Teoretyko-metodolohichni zasady profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv fizychnoho vykhovannia ta sportu u vyshchykh navchalnykh zakladakh. *[Theoretical and methodological principles of professional training of future specialists in physical education and sports in higher educational institutions]*. (avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dok. ped. nauk). K. 45 s (in Ukrainian).
 11. Tverdokhliebova, Yu., Krasilov, A., Liannoi, M. (2020) Komponenty hotovnosti maibutnikh fakhivtsiv fizychnoi kultury i sportu vykorystovuvaty tekhnolohii vidnovlennia zdorov'ia u profesiinii diialnosti. *[Components of readiness of future physical culture and sports specialists to use health restoration technologies in their professional activities]*. Pedagogichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. № 10 (104). S. 259–269 (in Ukrainian).
 12. Zabiiko, Yu. (2013) Profesiina pidhotovka fakhivtsiv fizychnoi kultury ta sportu. Fizyчне vykhovannia, sport i kultura zdorov'ia u suchasnomu suspilstvi. *[Professional training of physical culture and sports specialists]*. № 2 (22). S. 16–19 (in Ukrainian).

УДК 373.2.01:371.3

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2023.02.102>**Ольга ЧИКУРОВА**

м. Тернопіль, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4760-9895>**Володимир ЧАЙКА**

м. Тернопіль, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3665-0403>**Оксана ПИСАРЧУК**

м. Тернопіль, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0110-9174>

НЕФОРМАЛЬНА ТА ІНФОРМАЛЬНА ОСВІТА ДОШКІЛЬНИКІВ: СУТЬ, ВИДИ ТА ФУНКЦІЇ

Анотація. Сучасні реалії створюють нові вимоги до дошкільної освіти, де окрім формальної освіти, все більшу роль відіграють неформальна та інформальна освіта. Ці два види освіти збагачують знання, уміння та навички дитини, сприяючи її всебічному розвитку. У статті визначено сутність та специфіку неформальної та інформальної дошкільної освіти, їх відмінність від формальної освіти. Розкрито особливості впливу неформальної та інформальної освіти на формування особистості дитини дошкільного віку. Встановлено, що неформальна та інформальна освіта відіграють важливу роль у формуванні особистості дитини дошкільного віку, доповнюючи та розширюючи можливості формальної освіти. Визначено, що неформальна та інформальна освіта сприяють розвитку пізнавальної, емоційно-вольової та особистісної сфер дитини, формують її творчі здібності, самостійність, ініціативу, відповідальність, креативність. Основну увагу зосереджено на важливості неформальної та інформальної освіти крізь призму концепції навчання впродовж життя (англ. *lifelong education*) та неперервності освіти. Досліджено, що неформальна та інформальна освіта дітей дошкільного віку – це освіта, яка здобувається дитиною поза межами формальної системи освіти, тобто дитячого садка. Вона може бути пов'язана з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям.

Розглянуто переваги та недоліки неформальної та інформальної освіти для дітей дошкільного віку. Встановлено, що гнучкість цих форм освіти дозволяє дитині навчатися в будь-який час та місці, що сприяє

доступності навчання, особливо в контексті інклюзивної освіти. Окрім того, зазначається важливість індивідуального підходу, який дозволяє враховувати інтереси та потреби кожної дитини. В неформальній та інформальній освіті дітей дошкільного віку розвивається мотивація до навчання через можливість самостійного вибору тем і предметів. Таким чином розвиток самостійності є ще однією перевагою неформальної та інформальної освіти. Однак, недоліками цих видів освіти є ризик дезінформації та відсутність нормативного контролю, що може призвести до поширення недостовірної інформації та стереотипів серед дітей. Тому важливо сприяти формуванню критичного мислення у дітей дошкільного віку.

Ключові слова: неформальна освіта, інформальна освіта, дитина дошкільного віку, дошкільник, безперервна освіта, навчання впродовж життя.

Olha CHYKUROVA

Ternopil, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4760-9895>

Volodymyr CHAIKA

Ternopil, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3665-0403>

Oksana PYSARCHYK

Ternopil, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0110-9174>

NON-FORMAL AND INFORMAL PRESCHOOL EDUCATION: NATURE, TYPES, AND FUNCTIONS

Abstract. Modern realities impose new demands on preschool education, where, in addition to formal education, informal and non-formal education play an increasingly significant role. These two types of education enrich the knowledge, skills, and abilities of children, contributing to their comprehensive development. The article defines the essence and specificity of informal and non-formal preschool education, distinguishing them from formal education. It explores the impact of informal and non-formal education on the formation of the personality of preschool children, emphasizing their vital role in complementing and expanding the possibilities of formal education. It is established that informal and non-formal education foster the development of cognitive, emotional-volitional, and personal spheres of the child, shaping their creative abilities, independence, initiative, responsibility, and creativity. The main focus is on the importance of informal and non-formal education through the lens of the concept of lifelong learning and

educational continuity. It is investigated that informal and non-formal education for preschool children is education obtained outside the formal education system, i.e., kindergarten. It may be associated with professional, civic, or other activities, family, or leisure.

Advantages and disadvantages of informal and non-formal education for preschool children are considered. It is established that the flexibility of these forms of education allows children to learn at any time and place, enhancing accessibility to education, especially in the context of inclusive education. Furthermore, the importance of an individual approach is emphasized, enabling consideration of the interests and needs of each child. In informal and non-formal education for preschool children, motivation for learning is developed through the opportunity for independent selection of topics and subjects. Thus, the development of independence is another advantage of informal and non-formal education. However, the drawbacks of these types of education include the risk of misinformation and the absence of normative control, which can lead to the dissemination of unreliable information and stereotypes among children. Therefore, it is crucial to promote the development of critical thinking among preschool children.

Keywords: *informal education, non-formal education, preschool education, preschooler, lifelong education, learning throughout life.*

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до дошкільної освіти визначають нові реалії, які вимагають гнучких та інноваційних підходів до організації навчання. Формальна освіта є фундаментом для розвитку особистості, але не може повністю підготувати людей до життя в сучасному світі. Це пов'язано з тим, що формальна освіта часто обмежується стандартами та навчальними програмами, які не завжди здатні відповісти на виклики сучасності.

Формальна освіта у закладах дошкільної освіти, особливо державної форми власності, не є гнучкою та не дає можливості для індивідуального підходу до кожного дошкільника, особливо в умовах інклюзивного підходу. Погоджуємося з думкою Р. Руденського та І. Жаркової, що «одним з найважливіших періодів життя людини є дошкільне дитинство. Воно часто проходить у державному садку та, на жаль, не у всіх дітей є можливість відвідувати ЗДО. Існуючі організаційні форми дошкільного виховання не можуть повністю задовольнити зростаючі потреби населення, тому почали розвиватися альтернативні форми дошкільної освіти» [Руденський, Жаркова, 2021, С. 59].

З іншого боку, неформальне та інформальне навчання дає можливість розвивати творчі та практичні навички, які необхідні для подолання складних завдань і вирішення реальних проблем.

Щоб характеризувати навчання дітей як цілісний процес розвитку та формування особистості, слід досліджувати не лише навчання, яке здійснюється у закладі дошкільної освіти, але й навчання поза ним. Це важливо, враховуючи той факт, що значну частину часу дошкільнята перебувають поза межами групової кімнати. Досвід життя дітей як в ЗДО, так і поза ним, має

значний вплив на їхні досягнення у навчанні та долучення до суспільного життя.

Аналіз досліджень та публікацій. Неформальну та інформальну освіту досліджували багато зарубіжних науковців. Одними з перших дослідників неформальної освіти були Джон Дьюї, Марія Монтесорі та Жан Піаже. Вони підкреслювали важливість навчання поза формальною освітньою системою, яке відбувається в процесі повсякденного життя. Характеристики, форми та особливості реалізації неформальної освіти досліджували А. Грайчевці, Т. Караліс, Ф. Х. Кумбс, Дж. Мюррей, Т. Пінхас та інші. В Україні цю проблему досліджували Л. Лук'янова, Ю. Мельничук, Л. Ніколаєнко, О. Литовченко, Н. Павлик та ін. Українські дослідники, на жаль, не помічають важливості неформальної та інформальної освіти для психофізичного, емоційного та інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку.

Мета статті – дослідити роль неформальної та інформальної дошкільної освіти у формуванні особистості дитини дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні організації, такі як Рада Європи, ЮНЕСКО та ОЕСР, вказали на концепцію навчання впродовж життя (англ. lifelong education) як загальний принцип організації та перепрофілювання освіти [A Memorandum on Lifelong Learning, 2000]. Багато країн розробили політику, стратегії чи механізми для створення систем неперервної освіти.

Тоді як Європейський союз визначає навчання впродовж життя як період навчальної діяльності для формування знань, умінь та компетентностей, інші визначення описують її як будь-яку формальну чи неформальну, постійну навчальну діяльність, що здійснюється з метою розвитку знань, вмінь та здібностей в межах особистого, соціального чи ділового життя [Güleç, Çelik, Demirhan, 2012]. Європейська Комісія визначає обсяг освіти впродовж усього життя як сукупність всіх формальних та неформальних видів навчання від дошкільного віку до старості [Kivrak, 2007]. Комісія Європейського Співтовариства [A Memorandum on Lifelong Learning, 2000] зауважує, що необхідна подальша особлива підтримка неформальної освіти з акцентом на навчання впродовж життя в освітньому процесі під час переходу до інформаційного суспільства, а також економічних та соціальних змін.

У наукових колах саме формальне навчання (освіта) часто вважається основним способом здобуття освіти та навчання. Воно визначає яким чином надавати освітні послуги і формувати уявлення людей про те, що є процесом навчання.

З огляду на концепцію навчання впродовж життя неперервність освіти передбачає важливість неформального та інформального навчання. Неформальне навчання здійснюється поза межами формальної системи освіти, наприклад, у гуртках, в мистецьких організаціях або вдома. Його не розглядають як «справжнє» навчання, оскільки воно не передбачає здобуття формальної кваліфікації.

Однак не можна забувати й того, що інформальна освіта – це «найстаріша» форма навчання, яка існує з давніх часів. Вона здійснюється в повсякденному житті, коли діти навчаються на основі свого власного досвіду та спостережень. Значення інформальної освіти часто недооцінюється, хоча вона може бути ефективною для розвитку навичок та знань, необхідних для повсякденного життя. «Інформальні контексти», такі, як сім'я, друзі, соціальна група та соціальні мережі, створюють величезні можливості для навчання і самоосвіти.

Неформальна освіта є основною особливістю, яка перетворює освітню діяльність на навчання впродовж усього життя. Неформальна освіта пов'язана з навчанням упродовж життя в різних аспектах. Вона охоплює різні сфери, такі, як мистецтво, ремесла, спорт та інші, а також уроки з репетиторами і тренерами, короткострокові курси, лекції, тренінги та розвиток навичок. Неформальна освіта для дітей поза межами звичайних закладів освіти є важливою та корисною, оскільки не все, чого можна навчитися, доступне в умовах цих закладів.

У Меморандумі неперервної освіти Європейського Союзу зазначено, що «існує три основні категорії цілеспрямованих навчальних активностей:

- **формальне навчання**: здійснюється в навчальних закладах та навчальних установах і призводить до здобуття визнаних дипломів та кваліфікацій;

- **неформальне навчання**: здійснюється поруч із основними системами освіти та підготовки і, зазвичай, не призводить до формалізованих сертифікатів. Неформальне навчання може здійснюватися через організації або послуги, які створені для доповнення формальних систем (класи з мистецтва, музики та спорту або приватні уроки);

- **інформальне навчання**: є природнім супутником повсякденного життя. На відміну від формального та неформального навчання, інформальне навчання не завжди є цілеспрямованим, а, отже, може бути невизнаним навіть самими особами-здобувачами як внесок до їхніх знань і вмінь» [A Memorandum on Lifelong Learning, 2000].

Закон України про освіту також визначає ці «три види освіти як:

- **формальну освіту** – освіту, яка здобувається за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій) і передбачає досягнення здобувачами освіти визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти та здобуття кваліфікацій, що визнаються державою;

- **неформальну освіту** як освіту, що здобувається, зазвичай, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій;

- **інформальну освіту** (самоосвіту) як освіту, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою окремих компетентностей, зокрема, під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям» [Закон України «Про освіту», 2019].

Таким чином, можна зробити висновок, що неформальна та інформальна освіта дітей дошкільного віку – це освіта, яка здобувається дитиною поза межами формальної системи освіти, тобто дитячого садка. Вона може бути пов'язана з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям. Неформальне та інформальне навчання відіграють важливу роль у розвитку дітей дошкільного віку, доповнюючи формальну дошкільну освіту та сприяючи всебічному розвитку дитини і реалізації концепції навчання впродовж життя.

У наукових колах межі між неформальною та інформальною освітою часто є розмитими, проте усі вони співпадають у контексті того, що ці види освіти не замінюють формальне навчання, а доповнюють його.

На думку Ф. Кумбса (Philip H. Coombs) і М. Ахмета (Manzoor Ahmed), до неформальної освіти належить «будь-яка організована навчальна діяльність за межами встановленої формальної системи» [La Belle, 1982].

Л. Лук'янова характеризує неформальну освіту як таку, що здійснюється в «освітніх установах або громадських організаціях (клубах, гуртках), під час індивідуальних занять з репетитором, тренером й зазвичай не підтверджується наданням документа» [Лук'янова, 2016].

Інформальна освіта – це вид освіти, який не має чітко визначених меж і форм. Вона може здійснюватися в будь-якому місці і в будь-який час, і бути індивідуалізованою (самостійною) або груповою (в колективі). Вона відрізняється від формальної освіти тим, що не має чітко визначеної програми, а від неформальної освіти – тим, що не організована спеціально.

Такий вид освіти зазвичай відбувається в природному середовищі і дитина має можливість самостійно обирати те, що їй цікаво та корисно.

Національний освітній глосарій визначає інформальну освіту як таку, що зовні не організована, тобто неофіційна, самоорганізована освіта (самоосвіта) [Національний освітній глосарій, 2011].

Вважаємо правильною думку І. Юник, який зазначає, що «поняття «інформальна освіта» не тотожне поняттю «самоосвіта», оскільки остання входить до складу першої. Самоосвіта є цілеспрямованим способом самостійного здобуття особистістю знань і спрямована на досягнення заздалегідь поставленої когнітивної мети, яка в ході пізнавальної діяльності підлягає суттєвій корекції, тоді як інформальна освіта може здійснюватися не тільки усвідомлено, а й неусвідомлено» [Юник, 2022].

І. Жукевич зазначає, що «існує думка, що даний вид треба називати повсякденною освітою. У цьому є певний смисл, адже повсякденна діяльність є найбільш тривалим і неперервним (за винятком, можливо, часу для сну) періодом людського життя. Інформальну освіту іноді називають університетами життя, місцем, де ми навчаємося, часто не усвідомлюючи, що ми робимо» [Жукевич, 2017].

Таким чином, можна зробити висновок, що інформальна освіта – це широкий спектр видів навчання, які відбуваються поза формальними навчальними

зкладами. Вона включає в себе самоосвіту, а також інші види навчання, які відбуваються в повсякденному житті людини, наприклад, сімейне, побутове, дозвілєве навчання. Самоосвіта є частиною інформальної освіти.

Неформальну та інформальну освіту в дошкільному віці можна класифікувати за різними критеріями.

Залежно від **мети навчання** неформальну та інформальну освіту можна поділити на:

- освіту, пов'язану зі змістом навчання (діти навчаються, щоб здобути знання і навички, а також зрозуміти як облаштований світ). Наприклад, дитина хоче навчитися кататися на велосипеді, тому вона спостерігає за іншими, як вони це роблять і тренується сама;

- Освіту, пов'язану з процесом навчання (діти навчаються, тому що вони отримують задоволення від самого процесу навчання, вони люблять ставити запитання, шукати відповіді, вирішувати проблеми; їх захоплює процес пізнання, а не лише кінцевий результат). Наприклад, дитина отримує задоволення від самого процесу будівництва з Lego. Вона ставить перед собою завдання створити щось конкретне, наприклад, будинок або машину. Вона міркує, як це зробити, і пропонує різні варіанти. Її захоплює сам процес творення, а не лише те, що вона отримає в результаті.

Залежно від **форми** навчання неформальну та інформальну освіту можна поділити на групову та індивідуальну.

Групова неформальна та інформальна освіта – це навчання, яке здійснюється в групі дітей, які мають спільні інтереси або цілі.

Групова неформальна освіта може бути організована в умовах різних закладів, таких, як клуби та гуртки. У клубах та гуртках діти можуть займатися різними видами діяльності, такими, як музика, танці, спорт, мистецтво тощо. Групове навчання в таких клубах та гуртках дає змогу дітям розвивати свої таланти та здібності.

Групова інформальна освіта для дошкільників, загалом, відбувається у сім'ї чи в групах з іншими дітьми. Діти навчаються, спостерігаючи за дорослими, які їх оточують. Наприклад, діти можуть вчитися готувати (звичайно, на базовому рівні), прибирати, ремонтувати тощо, спостерігаючи за своїми батьками чи іншими дорослими.

Індивідуальна форма неформальної та інформальної освіти вказує на освітні процеси, які спрямовані на одну окрему дитину та протікають в індивідуальній, персоналізованій формі.

Індивідуальна неформальна освіта є дещо складною формою для дошкільників, проте реальною вже у віці 4-6 років. Ці індивідуальні програми можуть бути адаптовані до конкретних потреб та інтересів кожної дитини, забезпечуючи максимально ефективний розвиток на основі її унікальних здібностей. Це можуть бути індивідуальні заняття з розвитку мовлення, спортивні заняття, уроки музики чи індивідуальні заняття на основі розвивальних програм.

Індивідуальна форма інформальної освіти є, на нашу думку, найбільш природною для дітей дошкільного віку, оскільки «для дитини-дошкільника основний шлях розвитку – це емпіричне узагальнення власного чуттєвого досвіду». [Дудник, 2001] Тобто, дитина досліджує світ за допомогою органів чуття і на основі отриманої інформації робить висновки, узагальнення, формує уявлення про світ. Таким чином вона самоорганізовано здобуває окремі компетентності, зокрема, під час повсякденної діяльності. Наприклад, дитина спостерігає за мурашником у парку, як мурахи ходять, носять їжу. Далі дитина може кинути крихту хліба мурашці і спостерігати як вона її несе. Також дошкільник може запитати у дорослого про мурах, про те, де вони живуть, що їдять, як будують мурашник.

Ми вважаємо, що самостійне навчання є також ефективним, оскільки воно мотивується інтересом дитини, а також розвиває у дитині самостійність, ініціативу, креативність.

Залежно **від місця проведення** неформальна та інформальна освіта може здійснюватися вдома (читання книг, ігри, домашні досліди тощо), в установах (музей, бібліотека, театр тощо), онлайн-освіта (онлайн-курси, соціальні мережі, перегляд відео тощо).

Неформальне та інформальне навчання сприяє розвитку пізнавальної сфери дитини. Воно також формує особистісні якості, такі, як самостійність, ініціатива, відповідальність та креативність, а також розвиває навички самостійного навчання, зокрема, пошуку інформації, роботи з джерелами та вирішення проблем, підвищуючи мотивацію до процесу навчання через зацікавленість змістом і процесом діяльності. Також для дітей важливим є відсутність певних обмежень, які часто є під час організації формальної освіти.

Взаємозв'язок неформальної та інформальної освіти полягає в тому, що інформальне навчання може стимулювати неформальне навчання, а неформальне навчання може озброїти дитину засобами для самостійного інформального навчання. У поєднанні з формальною дошкільною освітою ці три види утворюють комплекс, що реалізовує навчання впродовж життя.

Неформальне навчання доповнює формальну освіту, розширюючи світогляд, збагачуючи словниковий запас та знання. Воно допомагає адаптуватися до суспільства та вчитися спілкуватися з однолітками та дорослими, а також розвиває творчі здібності через малювання, ліплення, музику, танці.

Інформальне навчання готує дитину до школи, формуючи особистісні якості, такі як самостійність, ініціатива та відповідальність, а також soft skills, такі як креативність та критичне мислення.

Також ці форми освіти мають низку переваг. По-перше, однією з ключових переваг неформальної та інформальної освіти є гнучкість. Дитина має можливість вчитися в будь-який час і в будь-якому місці, що робить навчання більш доступним та адаптованим до її потреб та можливостей, особливо з урахуванням інклюзивного підходу.

По-друге, індивідуальний підхід відіграє важливу роль у процесі неформальної та інформальної освіти. Ці форми освіти забезпечують можливість урахувати інтереси, потреби та темпи розвитку кожної дитини, створюючи комфортне та стимулююче середовище для навчання.

Третя перевага полягає в можливості розвитку мотивації. У неформальній та інформальній освіті дошкільник самостійно має можливість обирати теми та предмети, які хоче вивчати, що робить процес навчання більш захопливим та цікавим для нього.

Нарешті, розвиток самостійності є ще однією із найбільших ключових переваг неформальної та інформальної освіти. Дошкільник вчиться самостійно знаходити інформацію, вирішувати проблеми та досягати поставлених цілей, що відображається на його пізнавальному розвитку та успіхах.

Незважаючи на переваги, неформальна та інформальна освіта має і свої недоліки. Один із основних недоліків – це можливість дезінформації та відсутність нормативного контролю. В неформальній та інформальній освіті не завжди використовується перевірена та достовірна інформація, що створює ризики спотворення знань та отримання неправдивої інформації. Недостатній контроль з боку фахівців або експертів може призвести до поширення міфів, стереотипів або навіть неправильних уявлень серед дітей дошкільного віку. Тому важливо розвивати механізми перевірки та контролю інформації, яку вони отримують у межах неформальної та інформальної освіти, а також сприяти формуванню у них критичного мислення.

Висновки. Таким чином, неформальна та інформальна освіта відіграють важливу роль у формуванні особистості дитини дошкільного віку. Ці види освіти доповнюють формальну освіту, яка здобувається в дитячому садку, і дають можливість дітям розвивати свої навички та знання в більш широкому контексті.

Важливо зазначити, що неформальна та інформальна освіта не повинні замінювати формальну освіту. Їхнє завдання – доповнювати та розширювати можливості для навчання та розвитку дітей.

Неформальна освіта відкриває дітям можливість вивчати нові предмети та теми в будь-який час і в будь-якому місці, стимулюючи їх пізнавальну активність та самовдосконалення. Інформальна освіта, у свою чергу, підтримує індивідуальні потреби та інтереси кожної дитини, створюючи комфортне та стимулююче навчальне середовище.

Обидва види освіти сприяють розвитку мотивації до навчання, оскільки дитина може самостійно обирати теми та види діяльності, які хоче вивчати, що робить процес навчання більш захопливим та цікавим для неї. Крім того, розвиток самостійності в неформальній та інформальній освіті забезпечує дітей навичками та засобами для самостійного навчання, дослідження та досягнення поставлених цілей.

Список літератури

1. Commission of European Communities. A Memorandum on Lifelong Learning, 2000. URL: http://tvu.acs.si/dokumenti/LLLmemorandum_Oct2000.pdf (дата звернення: 05.02.2024).
2. Güleç İ., Çelik S., & Demirhan B. What Is Lifelong Learning? An Evaluation on Definition and Scope. *Sakarya University Journal of Education*, 2012. 2/3. pp. 34-48.
3. Kivrak E. Evaluation of the relationship between lifelong learning policies and employment in the European Union and Turkey. (Unpublished master thesis). Ankara University Institute of Educational Sciences, Ankara, 2007.
4. La Belle T. J. Formal, Nonformal and Informal Education: A Holistic Perspective on Lifelong Learning. *International Review of Education*, 1982. No. 28, pp. 159-175.
5. Litovchenko O. Out-of-school education & non-formal education of children and youth: conceptual foundations, goals and values. *Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education*, 2020, 24(1), pp. 300–316. URL: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2020-24-1-300-316> (дата звернення: 22.01.2024).
6. Дудник Н. Розвиток пізнавальної активності дошкільників. Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені І. Франка, Вип. 23. Педагогіка, 2001. С. 228-242.
7. Жукевич І. Інформальна освіта як фактор трансформації сучасної освіти. Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки. Вип. 79(1), 2017. С. 140-144.
8. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради України. 2019. № 2657-VIII. 2661 – VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 18.01.2024).
9. Лук'янова Л. Б. Концепція розвитку освіти дорослих в Україні (друге видання). Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ : ТОВ «ДКС-Центр», 2016. 24 с.
10. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад. : І. І. Бабин, Я. Я. Болюбаш, А. А. Гармаш й ін.; за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 100 с.
11. Руденський Р., Жаркова І. Приватні заклади дошкільної освіти як альтернатива державним установам з освітньої підготовки дошкільників. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2021. № 2. С. 59-66.
12. Юник І. Д. Формальна, неформальна та інформальна освіта у брендингу викладача вишу. Академічні студії. Серія «Педагогіка», 2022, 1. С. 221-228.

References

1. Commission of European Communities. A Memorandum on Lifelong Learning, 2000. URL: http://tvu.acs.si/dokumenti/LLLmemorandum_Oct2000.pdf (accessed: 05.02.2024) (in English).
2. Güleç İ., Çelik S., & Demirhan B. What Is Lifelong Learning? An Evaluation on Definition and Scope. *Sakarya University Journal of Education*, 2012. 2/3. pp. 34-48 (in English).
3. Kivrak E. Evaluation of the relationship between lifelong learning policies and employment in the European Union and Turkey. (Unpublished master thesis). Ankara University Institute of Educational Sciences, Ankara, 2007 (in English).
4. La Belle T. J. Formal, Nonformal and Informal Education: A Holistic Perspective on Lifelong Learning. *International Review of Education*, 1982. №28, pp. 159-175 (in English).
5. Litovchenko O. Out-of-school education & non-formal education of children and youth: conceptual foundations, goals and values. *Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education*, 2020, 24(1), pp. 300–316. URL: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2020-24-1-300-316> (accessed: 05.02.2024) (in English).
6. Dudnyk N. Rozvytok piznavalnoyi aktyvnosti doshkilnykiv [The development of cognitive activity of preschoolers]. *Ludynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni I. Franka*, Vyp. 23. Pedahohika, 2001. pp. 228–242. (in Ukrainian).
7. Zhukevych I. Informalna osvita yak faktor transformatsii suchasnoyi osvity [Informal education as a factor in the transformation of modern education]. *Zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Pedahohichni nauky*. Vyp. 79(1), 2017. pp. 140–144. (in Ukrainian).
8. Zakon Ukrayiny «Pro osvitu» [Law of Ukraine «On Education»]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2019. № 2657-VIII. 2661 – VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (accessed: 18.01.2024) (in Ukrainian).
9. Luk'yanova L. B. Kontseptsiya rozvytku osvity doroslykh v Ukrayini (druhe vydannia) [The concept of adult education development in Ukraine (second edition)]. *Instytut pedahohichnoyi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrayiny*. Kyiv: TOV «DKS-Tsentr», 2016. 24 p. (in Ukrainian).
10. Natsionalnyi osvithni hlosarii: vyshcha osvita [National educational glossary: higher education] / avt.-uklad.: I. I. Babin, Ya. Ya. Boliubash, A. A. Harmash et al.; za red. D. V. Tabachnyka i V. H. Kremenya. K.: TOV «Vydavnychyy dim «Pleyady», 2011. 100 p. (in Ukrainian).
11. Rudenskyi R., Zharkova I. Pryvatni zaklady doshkilnoyi osvity yak alternatyva derzhavnym ustanovam z osvitnoyi pidhotovky doshkilnykiv [Private preschool education institutions as an alternative to state educational institutions for preschoolers' training]. *Naukovi zapysky*

Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Ser. Pedahohika. Ternopil: TNPUI im. V. Hnatiuka, 2021. №2. pp. 59-66. (in Ukrainian).

12. Yunik I. D. Formalna, neformalna ta informalna osvita u brendynhu vykladacha vyshu [Formal, non-formal, and informal education in branding of a university teacher]. Akademichni studiyyi. Seriya «Pedahohika», 2022, 1. pp. 221-228. (in Ukrainian).

Наукове періодичне видання

ГУМАНІТАРНІ СТУДІЇ: ІСТОРІЯ ТА ПЕДАГОГІКА

Науковий журнал

Випуск 2 (06)
2023

Відповідальний за випуск О. Гомотюк
Редактори-коректори О. Блашків, Н. Лівіцька
Комп'ютерна верстка О. Слимак
Дизайн обкладинки М. Юрків

*Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, цитат,
цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.
Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та
матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковими.*

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК No 7284 від 18.03.2021 р.

Підписано до друку 2023. Формат 70x100 1/16.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 9,4. Умовн.-друк. арк. 7,3.
Тираж 100. Замовлення № P001-02-23.

Віддруковано у ЗУНУ
(Видавничо-поліграфічний центр «Університетська думка»)
46009 м. Тернопіль, вул. Бережанська, 2
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua